Державна архівна служба України

Архіви України

Науково-практичний журнал

видається з 1947 р.

№ 3 (320), 2019

липень – вересень

Київ, 2019

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Тетяна БАРАНОВА (головний редактор),
Анджей БЕРНАТ (Республіка Польща), Ігор БОНДАРЧУК,
Валерій ВАСИЛЬЄВ, Тетяна ЄМЕЛЬЯНОВА, Іван КІСІЛЬ,
Рамоюс КРАУЯЛІС (Литовська Республіка), Наталія МАКОВСЬКА,
Ольга МУЗИЧУК, Костянтин НОВОХАТСЬКИЙ, Георгій ПАПАКІН,
Валентина ПІСКУН, Руслан ПИРІГ, Юлія ПРИЛЕПІШЕВА,
Світлана СЕЛЬЧЕНКОВА, Ярослав ФЕДОРУК,
Тарас ЧУХЛІБ, Микола ЩЕРБАК

Редакція не завжди поділяє точку зору авторів публікацій
та не несе відповідальності
за достовірність наведених ними даних

“Архіви України” on-line:

http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/

http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Au/index.html

“Архіви України”, № 3, 2019. Науково-практичний журнал.
Видається з 1947 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
КВ 23646-13486 ПР від 17.12.2018 р.

Журнал “Архіви України” включений до Переліку
наукових фахових видань України
(наказ Міністерства освіти і науки України № 793 від 4 липня 2014 р.)

© Державна архівна служба України, 2019

З М І С Т

Статті та повідомлення

Зворський С. Л. Що комуністична влада намагалася приховати від народу? (із практики засекречування архівних документів за доби тоталітаризму) 7

Калакура Я. С., Ковтанюк Ю. С. Архівний менеджмент в умовах електронного урядування 18

Подворна Л. С. Архівно-музейний комплекс «Літературно-мистецькі Плюти»: історія та сьогодення 58

Токаленко П. О. Тюрма і каторга як владні репресивні інститути з придушення Першої російської революції (1905–1907) 72

До 125-річчя від дня народження О. П. Довженка (добірка фотодокументів). Упорядник – Л. В. Любарська 89

Цифровізація архівної справи та діловодства

Ємельянова Т. О. Формування архівних аудіовізуальних колекцій: новітні тенденції та виклики розвитку 100

Романовський Р. В. Оцифровування архівних документів: досвід державних архівів Польщі 113

Огляди джерел та документальні нариси

Безгинська К. М., Лисенко Т. А. Голос кремінського баяна (до 340-річчя від дня заснування м. Кремінна) 128

Лях Г. В. Діяльність церковно-парафіяльних братств початку XX століття на теренах Поділля 137

Тельвак В. В., Тельвак В. П. Грушевськіана в архівних колекціях Санкт-Петербурга 148

Публікація архівних документів

Музичко О. Є. Листи М. Ф. Комарова до В. Л. Громашевського як джерело дослідження історії українського національного руху в Одесі на початку XX століття 156

Пономарьов О. М. Фортеці Ізмаїл і Кілія на початку Російсько-турецької війни 1768–1774 років: стан та заходи з фортифікації 168

Інформація і рецензії

Алєксєєнко А. О., Балишев М. А. Міжнародний круглий стіл «Проблеми інформатизації архівної справи: цифровізація як засіб забезпечення потреб інформаційного суспільства (до 50-річчя ЦДНТА України)» (20 червня 2019 р.) 192

Матяш І. Б. Лекції з архівного менеджменту від метра української архівної освіти (до виходу навчального посібника професора Ярослава Калакури) 203

Петришак Б. І. Монографія Ольги Гуль про міське суспільство Львова ранньомодерного часу 208

Якобчук С. О. Комплексне довідково-інформаційне видання «Архівні установи Київщини: Путівник» 211

Архівна хроніка

Виставки, презентації, конференції, зустрічі 213

CONTENTS

Articles and Notices

Zvorskyi S. L. What Did the Communist Authorities have been Hiding out from the People? (on the Practice of Secreting Archival Documents during the Era of Totalitarianism) 7

Kalakura Ya. S., Kovtanyuk Yu. S. The Archival Management in Conditions of Electronic Governance 18

Podvorna L. S. «The Literary and Artistic Pluty» Archives-Museum Complex: History and Nowadays 58

Tokalenko P. O. Prison and Penal Servitude as the Power Repressive Institutions of Suppression of the First Russian Revolution (1905–1907) 72

To the 125th Anniversary of O. P. Dovzhenko (Photo Documents Collection). Complier – L. V. Lyubarska 89

Digitalization of Archival Affairs and Records Keeping

Yemelyanova T. O. Formation of Archival Audiovisual Collections: the Latest Trends and Development Challenges 100

Romanovsky R. V. The Digitalization of Archival Documents: the Poland State Archives Experience 113

Sources Reviews and Documentary Essays

Bezhynska K. M., Lysenko T. A. The Voice of Kreminna Bayan (to the 340th of Kreminna City Founding) 128

Lyakh H. V. Activities of Church and Parish Brotherhoods at the beginning of 20th c. on the Territory of Podillya Region 137

Telvak V. V., Telvak V. P. The Hrushevsky Studies in the Archives of St. Petersburg 148

Publication of Archival Records

Muzychko O. E. The M. F. Komarov's Letters to V. L. Gromashevsky as the Source of Study of History of Ukrainian National Movement in Odesa City at the Beginning of 20th Century 156

Ponomariov O. M. The Izmail and Kiliya Fortresses at the beginning of Russo-Turkish War of 1768–1774: Fortification Status and Measures 168

Information and Reviews

Alekseenko A. O., Balyshev M. A. The Round Table «The Problems of Informatization of Archives: Digitalization as Means of Meeting the Needs of Information Society (to the 50th Anniversary of the Central State Scientific and Technical Archives of Ukraine)» (June 20, 2019) 192

Matiash I. B. The Lections on Archival Management by the Specialist on the Ukrainian Archival Study (Dedicated to the Professor Yaroslav Kalakura Manual Release) 203

Petryshak B. I. The Monograph of O. Hul' on Urban Society of Lviv City in Early Modern Time 208

Yakobchuk S. O. The Comprehensive Reference and Information Edition «The Archival Institutins of Kyiv Region: a Guide» 211

Archival Chronicle

Exhibitions, presentations, conferences, meetings 213

УДК 35.078.16:[342.72/.73:316.774:939.253](477)«19»

С. Л. ЗВОРСЬКИЙ*

ЩО КОМУНІСТИЧНА ВЛАДА НАМАГАЛАСЯ ПРИХОВАТИ ВІД НАРОДУ? (із практики засекречування архівних документів за доби тоталітаризму)

У загальних рисах проаналізовано практику засекречування архівних документів за радянської влади, рушійні мотиви цього процесу. На прикладі інформації, що міститься у зведеному багатотомному «Реєстрі розсекречених архівних фондів України» (2009–2013) показано, які задокументовані прояви повсякденного буття радянських громадян переводилися в категорію інформації, що не підлягає розголошенню. Підкреслено деструктивний вплив практики тотального засекречування архівних документів на стан історичної науки, інших наук, що призводило до деформації суспільної свідомості.

Ключові слова: засекречування архівних документів; тематичні блоки засекречуваної інформації; «Реєстр розсекречених архівних фондів України».

Ще від часу виникнення перших архівів в історії людства перед архівістами постійно постає питання про дотримання режиму таємниці щодо змісту певної частини документів, які в них відкладаються. Причини, з яких та чи інша інформація, що міститься в архівних документах, засекречується, є цілком очевидними – потреба у нерозголошенні конфіденційних відомостей, що можуть зашкодити інтересам держави, суспільства, окремої особи та призводити до згубних наслідків. Питання застосування режиму таємного зберігання документів, у т. ч. в архівах,

* *Зворський Сергій Леонідович* – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу технологічного забезпечення архівної справи Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (за сумісництвом); завідувач сектору енциклопедичних досліджень Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого.

© С. Л. Зворський, 2019

є предметом постійної уваги з боку органів державної безпеки та управління архівною справою і загальносвітовою практикою. З плином часу, коли засекречена архівна інформація втрачає свою актуальність (відносну, звичайно, бо вона завжди може бути затребуваною суспільством і окремими дослідниками) і зникають чинники, які, власне, і призводять до того, що частина архівних документів стає недоступною для широкого загалу, відбувається зворотний процес – із документів знімається відповідний гриф і вони розсекречуються. Хоча у деяких установах, як, приміром, в Архіві Ватикана, значні масиви документів залишаються засекреченими упродовж кількох століть. Архіви, передусім державні, завжди були інструментом певного впливу на суспільну свідомість, знаряддям реалізації інформаційної політики панівної верстви, яка може полягати як в забезпеченні безперешкодного удоступнення до документної спадщини, так і навпаки, у приховуванні, засекречуванні певної інформації.

У зв'язку з цим виникає потреба проаналізувати рушійні мотиви і технологічні процеси засекречення упродовж останніх десятиліть багатющої історико-культурної спадщини, що відклалася в державних архівах України, їх правову базу. Якщо історія розсекречування архівних документів загалом знайшла висвітлення у фаховій літературі[1], то засекречування залишається «білою плямою» в історіографії української архівістики. Ситуація виглядає досить дивною: опубліковано, наприклад, ґрунтовну наукову розвідку відомого архівознавця Л. Левченко з питань законодавчо-нормативного регулювання засекречування і розсекречування документів у США[2], але бракує таких розвідок на матеріалах із практики архівів України. Поки ж маємо поодинокі наукові праці українських дослідників (В. Бернадський, О. Ботвінкін, П. Ворожко), які стосуються історії засекречування інформації, проте лише у рамках діяльності українських спецслужб[3], або ж цензурних перепон у сфері друкованого слова, книговидання, бібліотечної справи (О. Федотова, О. Каракоз)[4]. Тому ця стаття має на меті привернути увагу до потреби вивчення історії засекречувань в архівах України.

Ми залишаємо поза рамками цієї статті теоретичні аспекти засекречування архівних документів за часів радянської влади, оскільки така складна й різнопланова тема має стати предметом окремого поглибленого вивчення. Наразі акцентуємо увагу на такому важливому для розуміння процесів засекречування інформаційному джерелі як «Реєстр розсекречених архівних фондів України» у 3-х томах, 5-ти книгах[5] (далі – «Реєстр»), який є результатом співпраці всіх центральних державних архівів України та державних архівів 24 областей, Державного архіву в Автономній Республіці Крим, міст Києва і Севастополя та Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (УНДАСД), що здійснювалася протягом

2007–2013 рр. Це видання існує як у друкованому, так і електронному вигляді[6].

Ініціатором і ідейним натхненником укладання «Реєстру» став Голова Державного комітету архівів України у 2002–2006 рр., д-р іст. наук, проф., чл.-кор. НАН України (2012) Г. Боряк. Підготовка цього науково-довідкового видання здійснювалась за наказом Державного комітету архівів України «Про підготовку реєстру розсекречених фондів (1991–2000)» від 21 березня 2001 р. № 17. Фактично ж «Реєстром» охоплено набагато ширший період – 1986–2010 рр., тобто час, коли державні архіви України на хвилі утвердження принципів демократизації суспільного, наукового життя, деідеологізації і плюралізму думок провадили інтенсивну роботу з розсекречування великої кількості архівних фондів і колекцій та їх введення до загального користування й наукового обігу.

Дослідники отримали змогу прилучитися до значного масиву документів з історії культурного, громадського та ідейно-політичного життя українського суспільства, які до незалежності України були для них фактично недоступними (сумарно – близько 10 тис. фондів). Нині ці розсекречені фонди активно використовуються у науковій та інших сферах інтелектуальної діяльності. Українські історики та інші науковці отримали доступ до величезного пласту джерел, завдяки яким стало можливим збагачення знань з багатьох маловідомих або й взагалі невідомих епізодів з історії нашої держави. Надійним орієнтиром у цій роботі продовжує слугувати згаданий «Реєстр».

Водночас це видання уможливлює знаходження відповідей на запитання, які цікавлять багатьох дослідників української минувшини, – а які ж саме пласти життя наших предків і сучасників з волі ідеологічного апарату тоталітарного ладу на тривалий час були недоступними для вивчення і використання?

Аналіз змісту «Реєстру» засвідчує, що майже у всіх державних архівах України засекреченими виявились певні однотипні тематичні комплекси документів. Це означає, що засекречення цих комплексів велося централізовано, із союзного чи республіканського центру прийняття управлінських рішень (таких центрів могло бути кілька), за тим чи іншим директивним документом (інструкцією, наказом, циркуляром, переліком тощо – як правило, також із обмеженим допуском). Відомо, що після 1917 р. із періодичністю в кілька років з'являлися щоразу оновлювані «Переліки відомостей, що є за своїм змістом спеціально охоронюваною державною таємницею» або документи під іншими заголовками, але аналогічного змісту. Останні такі Переліки затверджувалися Радою Міністрів (РМ) СРСР у 1956, 1959, 1966 та 1980 рр.[7] та дублювалися постановами РМ УРСР. Спершу, у 1920-х роках, засекречування стосувалося відомостей військового й фінансово-економічно-

го характеру, згодом додалися питання політичного характеру та «відомості іншого (або загального) характеру». Такі досить розпливчасті формулювання відкривали широке поле для суб'єктивізму у визначенні відомостей, що не підлягали розголошенню. Як наслідок, засекречувалося надмірно багато інформації, де потреба в секретності була дуже сумнівною. Проте архівісти добре розуміли, що у випадках недбалості в цьому питанні з них питатимуть дуже суворо і тому свідомо перестраховувалися. Як зазначав В. Пристайко, «підтвердженням цьому стали Постанова РМ СРСР «Про встановлення переліку відомостей, що складають державну таємницю, розголошення яких карається законом» від 8 червня 1947 р. та Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про відповідальність за розголошення державної таємниці і за втрату документів, що містять державну таємницю» від 9 червня 1947 р.[8] Працювати під таким тиском архівістам було непросто. Зрештою, «закручування гайок» під приводом охорони державної таємниці задля інтересів радянської держави почало давати зворотний ефект – став відчуватися брак потрібної для нормального функціонування СРСР інформації, у т. ч. акумульованої в архівах.

Через недоступність значної частини архівної інформації у другій половині 1950-х років склалася така ситуація, коли на тлі розвінчання культу особи Й. Сталіна, т. зв. «хрущовської відлиги» (яка виявилася короткочасною) частина науковців та архівістів стали звертатися зі скаргами та проханнями до керівних органів. У відповідь при ЦК КПРС було створено спеціальну комісію, яка підготувала проект постанови «Про заходи з упорядкування режиму зберігання і кращого використання архівних матеріалів міністерств і відомств». Ця постанова була прийнята 7 лютого 1956 р. за № 246 РМ СРСР. У ній прямо зазначалося, що «значна частина архівних документів необгрунтовано засекречена і не може бути використана установами та відомствами, а також науковими працівниками, в багатьох архівних установах встановлений нічим не виправданий надзвичайно складний порядок допуску дослідників до роботи над архівними матеріалами. Досі знаходиться на таємному зберіганні велика кількість архівних документів дореволюційного часу […], наступних років, хоча зберігання цих документів у таємних фондах в даний час не викликається необхідністю». Крім того, практично не використовувалася значна частина офіційних документів партійних і радянських установ, причому лише з однієї причини: на них стояли підписи осіб, які потім були усунуті від керівництва (репресовані)[9].

Проте постанова 1956 р. мала незначний і короткочасний вплив на архівну практику. Можна стверджувати, що її саботували прибічники «жорсткої руки» Й. Сталіна, яких серед керівників архівів залишалося багато. Вже через 10 років, з новою зміною політичного курсу, знову

повернулися й посилилися обмежувальні заходи щодо доступності до архівних документів. Розширення кола документів обмеженого допуску призвело до того, що у 1980-х роках у держархівах СРСР під обмеженнями різного рівня знаходилося понад 50% документів. Інакше кажучи, інформаційний потенціал архівних установ не використовувався і наполовину.

Як засвідчує аналіз «Реєстру», в Україні найбільш чисельною групою документів, які підлягали засекречуванню (за кількістю фондів і справ), виявилися ті, що стосувалися перебування цивільного населення на тимчасово окупованих нацистами теренах України, його повсякденного життя (точніше, виживання) і побуту. Це документи про діяльність сільських, районних, міських управ, бірж праці, сільськогосподарських громад і комендатур, земельних товариств, промислових і транспортних підприємств, кас взаємодопомоги, різних заготівельних контор і бюро, навчальних закладів, редакцій газет, охоронних служб, допоміжної поліції тощо, тобто практично всіх організацій, де велося бодай мінімальне справочинство. Засекречувалися навіть окремі справи фондів, у яких відклалися документи про діяльність комісій різного рівня зі встановлення фактів звірств і злодіянь загарбників. Таким чином, на довгі роки в СРСР була встановлена негласна заборона на доступ до архівних джерел, які проливали світло на умови життя радянських громадян в окупації. Як наслідок, не існувало ґрунтовних наукових праць про цей трагічний період в історії українського народу. По суті, єдиним способом отримання інформації про життя під окупантами у 1941–1944 рр., аж до проголошення незалежності України, залишався метод «усної історії», розповіді чи записи очевидців подій воєнної доби. Але й вони не підлягали розголошенню у друці.

Засекреченню підлягали і документи, що відклалися в діяльності румунських окупаційних адміністративних органів (претур і примарій) на території губернаторств Бессарабія, Трансністрія та у Північній Буковині (терени сучасних Одеської, Чернівецької та південних районів Вінницької областей), а також постів і секцій жандармського легіону, префектур, в'язниць, комісаріатів поліції, бригад сигуранци, трибуналів, прикордонних загонів та ін.

При ознайомленні зі змістом засекречуваних документів часто важко збагнути, що ж саме у них було небажаним для розголошення з позицій ініціаторів заборон, шкідливим для держави? Приміром, при аналізі ф. Р-1683 («Сільськогосподарська громада «Желанне» № 2 Галицинівської сільської управи, с. Желанне Друге Селидівського району Юзівської області») незрозуміло, яка суспільна небезпека приховувалася у зведеннях про вилучене у населення майно і продукти харчування німецькими та італійськими військами, наказах та розпоряджен-

нях німецького командування[10]? Адже з позицій радянської ідеології ці документи, навпаки, мали б бути красномовним доказом звірств окупантів і страждань цивільного населення.

Утім, марно шукати логіку у діях посадовців, що стояли біля керма радянської ідеологічної машини і розсилали в архіви вказівки про засекречування чергового масиву документів. Точніше, певна логіка існувала, але, з позицій дотримання державної таємниці – із жахливим «коефіцієнтом перестраховки», за принципом «аби чогось не трапилося». Наприклад, відомо про існування абсолютно секретного для свого часу переліку відомостей, заборонених для опублікування, підготовленого у 1949 р. Головлітом СРСР. Цей документ був оприлюднений вже у наші часи Українським Центром досліджень визвольного руху. У країні, яка чотирма роками раніше перемогла у найстрашнішій війні в історії людства, під заборону про розголошення підлягало дуже багато відомостей, тематично згрупованих у 359 пунктах (параграфах). Серед них: узагальнені дані про вплив війни на здоров'я громадян – епідемії, зниження народжуваності, харчові раціони і їх вплив на здоров'я населення, житлові умови (§98), зведені цифрові дані про кількість інвалідів війни (§100), історії з'єднань, частин і кораблів Збройних Сил СРСР, а також їх бойовий шлях при умові зазначення конкретного з'єднання, частини, корабля і прізвищ їх командирів (§102), зведені дані про втрати союзників і противників у живій силі і техніці під час війни (§104), про трофеї, захоплені Збройними Силами СРСР (§105), відомості про випадки перевдягання розвідників (крім партизанів) у військову форму противника (§108), кількість військової техніки, отриманої від союзників (§114), перебої у постачанні населення (§349), відомості про радянську цензуру і інформацію, що розкриває організацію і методи роботи органів цензури (§359)[11]. Іншими словами – заборонялося оприлюднювати майже все. Тому стає цілком зрозумілим, у яких умовах доводилося діяти архівним установам, який величезний пласт історично цінної інформації вони змушені були засекречувати і наскільки неповними і спотвореними через це були вітчизняні історичні праці.

Але повернімося до інформації, зафіксованої у «Реєстрі». У руслі переліку, частково наведеного у попередньому абзаці, тотально засекречувалися відомості, пов'язані з діяльністю військових комісаріатів, евакуаційних госпіталів. Типовим блоком відомостей, що не підлягали розголошенню, були документи, пов'язані з діяльністю міжрайонних інспекцій з визначення урожайності. Звіти про урожайність сільськогосподарських культур та з обліку посівних площ, що готувалися цими інспекціями і засекречені у перші повоєнні роки, були заборонені для доступу науковцям понад 40 років. У «Реєстрі» зафіксовані навіть документи, датовані ще початком XX ст., дореволюційної доби, які були

розсекречені лише у кінці 1980-х та в 1990-х роках, тобто через 70–80 років. Щоправда, таких документів небагато.

Серед документів, що відклалися у Державному архіві Закарпатської області, засекретили відомості, датовані 1938–1939 рр., про діяльність виконавчих органів Карпатської України, Центральної Народної Ради, а також різних організацій за часів перебування Закарпаття (Підкарпатської Русі) у складі Чехословаччини – Крайового управління Підкарпатської Русі та його Президії, місцевих адміністративно-територіальних управлінь (жуп), Президії Цивільної управи, крайової прокуратури, канцелярії губернатора, правління культурно-освітнього товариства «Просвіта», органів прокуратури, багатьох інших адміністративних установ, місцевих секретаріатів різних політичних партій і об'єднань тощо. Але перелік проскрибованих архівних фондів цим не обмежується. Під забороною розголошення опинилися й документи повоєнних радянських установ у краї – виконкомів районних рад народних депутатів та їхніх відділів, промислових підприємств, Закарпатської обласної державної сільськогосподарської дослідної станції у с. Велика Бакта Берегівського району та ін. Тут теж можна з упевненістю стверджувати про те, що з-за великого масиву засекречених документів історія Закарпаття протягом тривалого періоду для всіх, хто цікавиться її порівняно недалекою минувшиною, залишалася строго препарованою і дозованою.

І подібна невтішна картина спостерігалася до 1990-х років у всіх державних архівах України, у всіх областях. Виразно простежуються насамперед політичні й ідеологічні мотиви при засекречуванні архівних документів. Все, що суперечило ідеологічним і партійним настановам і не вписувалося в рамки радянських ідеологем, «єдино вірного і непомильного вчення», мало бути надійно сховано від дослідників. Тому не випадково засекречувалися документи про релігійний та національний рухи (для ідеологічного апарату ЦК Компартії України та республіканського КДБ це було особливо принциповим), національно-визвольні змагання 1917–1921 рр., голодомори, репресії, функціонування радянського карального апарату тощо.

До кожного тому і кожної книги «Реєстру» укладався предметно-тематичний покажчик, який дозволяє глибше зрозуміти рушійні мотиви і проблематику засекречувань. Впадає у вічі те, що засекречування найбільше стосувалося таких проявів як агентура, арешти, агітаційно-пропагандистська діяльність, бібліотеки, учительство, преса та книжки, журналісти, навчальні заклади, бюджети, Друга світова війна, військова справа, документи з особового складу, економіка, заготівля сільськогосподарської, лісової та іншої продукції і сировини, заробітна плата, зловживання, злочини, злочинність і боротьба з ними, іноземці, виконавчі комітети рад депутатів, контрреволюція

і боротьба з нею, контроль, контролюючі органи, кооперація і кооперативний рух, розкуркулення, міліція і поліція, прокуратури і прокурори, статистика і статистичні установи, суди, міські, районні і сільські управи періоду нацистської окупації та багато ін. Можна констатувати, що засекречуватися могло що завгодно. І далеко не завжди це диктувалося потребами забезпечення реальної державної таємниці чи, приміром, обороноздатності країни. Коли під ідеологічне вчення штучно підлаштовується все, що тільки можливе, то й наслідки будуть відповідними, і не завжди вони корелюватимуться з логікою еволюційного, а не революційного суспільного розвитку, зрештою, зі здоровим глуздом.

Як наслідок, після історичних праць М. Грушевського, упродовж 1930–1980-х років, Україна не мала своєї дійсно об'єктивної історії і історіографії, бо дослідникам був перепинений доступ до значних масивів архівних документів. Це теж можна розцінювати як один із низки тяжких злочинів тоталітарної системи. Ситуація змінилася після енергійних кроків Головного архівного управління при Кабінеті Міністрів України, спрямованих на заходи з розсекречування архівних фондів, з підготовленого ним наказу від 18 вересня 1987 р. за № 77, яким оголошувалося рішення колегії ГАУ від 16 вересня 1987 р. «Про розширення доступу дослідників до документів, що зберігаються в державних архівах республіки». Згодом було прийнято ще кілька нормативно-правових документів, якими регулювався процес розсекречування в Україні.

Значення роботи, виконаної українськими архівістами зі введення до наукового обігу і суспільного використання велетенського масиву документів важко переоцінити. Лише в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) за короткий час було знято гриф секретності з більш ніж 17 тис. справ. За обсягами і темпами розсекречування архівних документів Україна помітно випередила інші пострадянські країни. Як наслідок, спостерігається сплеск інтересу до спадщини українського народу, помітна активізація історичних досліджень. Щороку захищаться сотні кандидатських і докторських дисертацій з історичної проблематики, друкується велика кількість монографій та науково-популярних видань, висвітлено багато раніше замовчуваних або табуйованих сторінок вітчизняної історії, як, наприклад, повстанський рух українського селянства проти радянського ладу на рубежі 1910–1920-х років (Холодноярська республіка та інші вогнища опору), Голодомор 1932–1933 рр., репресії проти української національної еліти, діяльність УПА, побут населення в умовах нацистської окупації та багато ін.

Актуальним завданням архівістів нині є як подальша робота з розсекречування, оскільки це неперервний процес, так і винесення пра-

вильних висновків із минулої архівної практики, збагачення способів, форм та методів організації використання джерельної інформації з раніше засекречених архівних фондів, оприлюднення та введення її в обіг української історичної науки. Це важливо і з огляду на необхідність перепинення згубної практики фальсифікації історичної пам'яті народу, усвідомлення архівістами відповідальності своєї місії в умовах необхідності у формуванні національної самосвідомості та підтриманні посиленого інтересу громадян до матеріальної і духовної спадщини свого народу, що обумовлює підпорядкування джерельної бази особових архівних фондів сучасним можливим формам та методам їх використання. Практиці бездумного і необґрунтованого засекречування архівних документів слід поставити надійну перепону, насамперед на нормативно-правовому рівні.

---

[1] *Пристайко В.* З історії розсекречування архівних документів в Україні // Реєстр розсекречених архівних фондів України : міжархів. довідник. Т. 1. Розсекречені архівні фонди центральних державних архівів України. Кн. 1 / Держкомархів України, Укр. наук-досл. ін-т архів. справи та документознавства; упоряд. С. Зворський. Київ, 2009. С. 11– 23.

[2] *Левченко Л.* Законодавчо-нормативне регулювання засекречування і розсекречування документів у США // Архіви України. 2012. № 2. С. 181–241.

[3] *Ботвінкін О.* Захист секретної інформації в радянській Україні (1918–1928 рр.) // Університет. 2006. № 1. С. 36–47; *Його ж.* Система охорони державної таємниці в Україні. Історичний аспект // Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні. 2006. Вип. 2(13). С. 83–88; *Ворожко В. П., Бернадський Б. В., Ботвінкін О. В.* Нарис історії охорони державної таємниці в Україні. Київ : б. в., 2012. 188 с.

[4] *Федотова О. О.* Політична цензура друкованих видань в УСРР-УРСР (1917–1990 рр.) / НАН України, Ін-т політ і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса. Київ : Парлам. вид-во, 2009. 350 с.; *Каракоз О. О.* Цензура в публічних бібліотеках України 1917–1939 рр. / М-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. Київ : Ліра-К, 2015. 179 с.

[5] Реєстр розсекречених архівних фондів України : міжархів. довідник. Т. 1 : Розсекречені архівні фонди центральних державних архівів України. Кн. 1. Центральний державний архів громадських об'єднань України, Центральний державний історичний архів України, м. Київ, Центральний державний історичний архів України, м. Львів, Центральний державний кінофотофоноархів України імені Г. С. Пшеничного, Центральний державний архів-музей літератури і мистецтв України / Укрдержархів України, Центр. держ. архів вищих органів влади та упр. України, Укр. наук.-дослід. ін-т архів. справи та документознавства ; упоряд. Н. Григорчук, С. Зворський, Н. Маковська. Київ, 2012. 244 с.; Реєстр розсекречених архівних фондів України : міжархів. довідник. Т. 1 : Розсекречені архівні фонди центральних державних архівів України. Кн. 2 : Центральний державний архів вищих органів влади та управління України / Укрдержархів України, Центр. держ. архів вищих органів

влади та упр. України, Укр. наук.-дослід. ін-т архів. справи та документознавства ; упоряд. Н. Григорчук, С. Зворський, Н. Маковська. Київ, 2012. 382 с.; Реєстр розсекречених архівних фондів України: міжархів. довід. Т. 2: Розсекречені архівні фонди Державного архіву в Автономній Республіці Крим, державних архівів областей України, міст Києва і Севастополя. Кн. 1: Державний архів в АРК, Державний архів Вінницької області, Державний архів Волинської області, Державний архів Дніпропетровської області, Державний архів Донецької області, Державний архів Житомирської області, Державний архів Закарпатської області, Державний архів Запорізької області, Державний архів Івано-Франківської області, Державний архів Київської області, Державний архів Кіровоградської області / Держкомархів України, УНДІАСД ; упоряд.: С. Зворський, Н. Христова; редкол.: Г. Боряк (гол.) [та ін.]. Київ, 2009. 534, [1] с.; Реєстр розсекречених архівних фондів України: міжархів. довідник. Т. 2. Кн. 2. Розсекречені архівні фонди державних архівів Луганської, Львівської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Рівненської, Сумської областей / Держкомархів України, УНДІАСД; упоряд.: С. Зворський, Н. Христова; редкол.: Г. Боряк (гол.) та ін. Київ, 2005. [повна електронна версія]; Реєстр розсекречених архівних фондів України: Міжархів. довідник. Т. 2. Кн. 3. Розсекречені архівні фонди державних архівів Тернопільської, Харківської, Херсонської, Хмельницької, Черкаської, Чернівецької, Чернігівської областей, міст Києва та Севастополя / Держкомархів України, УНДІАСД; упоряд.: С. Зворський, Н. Христова; редкол.: Г. Боряк (гол.) та ін. Київ, 2005. [повна електронна версія]; Реєстр розсекречених архівних фондів України : міжархів. довідник. Т. 3. Розсекречені архівні фонди ЦДАВО України, ЦДНТА України, Держархіву в АРК, держархівів областей України, міст Києва і Севастополя (2004–2010 рр.) / Укрдержархів ; Укр. наук.-досл. ін-т архів. справи та документознавства ; упоряд. С. Зворський ; редкол. : О. Гінзбург (гол.) та ін. Київ, 2013. 706 с.

[6] Видання УНДІАСД. URL: https://undiasd.archives.gov.ua/index.php?m=21#NPos (дата звернення: 08.09.2019).

[7] *Буланкин В. И.* Исторические аспекты правовой природы общесоюзных перечней сведений, составляющих государственную тайну // Труды НИИ «Прогноз» КГБСССР. Москва, 1982. Вып. 2. № 1096. С. 46–63.

[8] *Пристайко В.* З історії розсекречування архівних документів в Україні // Реєстр розсекречених архівних фондів України : міжархів. довідник. Т. 1. Розсекречені архівні фонди центральних державних архівів України. Кн. 1 / Держкомархів України, Укр. наук-досл. ін-т архів. справи та документознавства; упоряд. С. Зворський. Київ, 2009. С. 13.

[9] Информационный бюллетень ГАУ СССР. 1956. № 4. С. 3–6.

[10] Реєстр розсекречених архівних фондів України: міжархів. довід. Т. 2: Розсекречені архівні фонди Державного архіву в Автономній Республіці Крим, державних архівів областей України, міст Києва і Севастополя. Кн. 1: Державний архів в АРК, Державний архів Вінницької області, Державний архів Волинської області, Державний архів Дніпропетровської області, Державний архів Донецької області, Державний архів Житомирської області, Державний архів Закарпатської області, Державний архів Запорізької області, Державний архів Івано-Франківської області, Державний архів Київської області, Державний архів Кіровоградської області / Держкомархів України,

УНДІАСД ; упоряд.: С. Зворський, Н. Христова; редкол.: Г. Боряк (гол.) [та ін.]. Київ, 2009. С. 287.

[11] Что запрещали публиковать в СССР. Стоп-лист советской цензуры. URL: http://argumentua.com/stati/chto-zapreshchali-publikovat-v-sssr-stop-list-sovetskoi-tsenzury (дата звернення: 10.09.2019).

The practice of secreting of the archival documents by the Soviet power and the motives of this process are analyzed in general. The example of information contained in the consolidated multivolume «Register of Declassified Archival Funds of Ukraine» (2009–2013) shows what documented manifestations of everyday life of Soviet citizens were translated into the category of non-disclosable information. The destructive influence of the practice of total secrecy of archival documents on the state of historical science and other sciences was emphasized, which led to the deformation of public consciousness.

Key words: classification of archival documents; thematic blocks of secreting information; «Register of declassified archival funds of Ukraine».

УДК 005:930.25(477+100):[35:004

Я. С. КАЛАКУРА, Ю. С. КОВТАНЮК*

АРХІВНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ В УМОВАХ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ

Розглянуто низку нових підходів до організації та управління архівною справою на загальнодержавному і місцевому рівнях у контексті інформаційного суспільства, цифровізації та електронного урядування в Україні. Застосування інформаційних технологій у менеджменті, оцифрування документаційних ресурсів архівів закладає підстави для суттєвого покращення забезпечення їх збереженості, злагодженої і успішної роботи всіх структурних підрозділів системи архівних установ, ширшого і якіснішого надання архівних послуг, поліпшення обслуговування користувачів архівною інформацією, ефективного використання людських, інтелектуальних, технічних та комунікаційних ресурсів. Узагальнено практику діяльності електронних архівів України в контексті зарубіжного досвіду.

Обґрунтовано практичні рекомендації щодо ширшого запровадження електронного документообігу, що надасть додаткові можливості для організації автоматизованого діловодства і поліпшення взаємодії архівів, фондоутворювачів та користувачів.

Ключові слова: архівний менеджмент; електронне урядування; відкритий архів; електронна (цифрова) документація; електронний документообіг; оцифрування документів; надання електронних архівних послуг.

В умовах інформаційного суспільства, динамічних євроінтеграційних процесів, дедалі ширшого запровадження електронного урядування в Україні та світі висуваються нові, значно вищі вимоги до архівного менеджменту як на загальнодержавному, так і місцевому рівнях. Практична реалізація цих вимог, наукове осмислення методології, теорії і практики управління архівною справою в умовах її інформатизації (цифровізації) набувають особливої актуальності на сучасному етапі розвитку українського суспільства. Вона зумовлюється, з одного боку, необхідністю напрацювати науковий супровід запровадженню електронного управління архівами та їхніми підрозділами, узагальнити вже набутий досвід і виробити рекомендації щодо підвищення його результативності, а з другого – надто обмеженим обсягом дослідницьких студій з означеної проблеми.

* *Калакура Ярослав Степанович* – доктор історичних наук, професор, професор кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Ковтанюк Юрій Славович – кандидат історичних наук, директор Центрального державного електронного архіву України.

© Я. С. Калакура, Ю. С. Ковтанюк, 2019

На сьогодні маємо тільки поодинокі праці різних інституцій, зокрема співробітників кафедри електронного урядування та системи управління Національної академії державного управління при Президентові України, що носять загальний характер та присвячені аналізу української і зарубіжної практики застосування технологій електронного урядування[1]. Автори з'ясовують сутність електронного уряду, принципи і напрями його діяльності. Що ж стосується архівознавчих студій з цієї тематики та архівного менеджменту, то вони лише започатковуються[2]. Є низка праць з електронного документознавства, класифікації документів на електронних носіях та діяльності електронних архівів[3], які за своїм змістом наближені до проблем електронного урядування та архівного менеджменту.

Мета пропонованої статті полягає в тому, щоб з'ясувати нове розуміння менеджменту в сфері архівної діяльності на тлі реалізації законодавчих актів із питань інформатизації, електронного документообігу, надання електронних довірчих послуг[4] та Концепції розвитку електронного врядування в Україні до 2020 р.[5], покликаних сприяти підвищенню ефективності діяльності архівних установ щодо надійного зберігання документів Національного архівного фонду (НАФ) та надання якісних архівних послуг. Реалізуючи цю мету, автори застосували широкий спектр наукових методів дослідження архівного менеджменту з урахуванням елементів електронного урядування, насамперед аналізу та синтезу, системного підходу, порівняння, моделювання та прогнозування, залучили доступні джерельні свідчення та власні спостереження і рефлексії.

Сучасна наука трактує *електронне урядування* (*англ.* e-Government) *як ефективний інструмент модернізації державного управління на основі запровадження цифрових технологій в усіх сферах суспільного життя*[6], включаючи й архівну справу, роль і значення якої особливо зростає в контексті інформатизації всіх напрямів життя країни. Концепція електронного уряду акумулює в собі цілісну систему наукових знань, методів, способів та засобів цифровізації управлінських функцій, автоматизації процесу надання державних послуг, у т. ч. й архівно-інформаційних. Координатором реалізації цієї Концепції виступає створене в червні 2014 р. Державне агентство з питань електронного урядування України[7], яке має статус центрального органу виконавчої влади[8], а його роботу з листопада 2016 р. безпосередньо спрямовує Кабінет Міністрів України[9]. За порівняно короткий час діяльність агентства (неповних 5 років) дозволила підняти на новий рівень роботу управлінських структур, розширити обсяг електронних послуг та сервісів, забезпечити їх прозорість і доступність, обмежити безпосередній контакт людини з чиновником, мінімізувати корупційну складову у цій справі. У нашу лексику дедалі ширше входять такі поняття як «елек-

тронний державний службовець» та «електронне міністерство (відомство)», «електронний архів», «електронний документ» та ін. І все ж, за даними ООН щодо рейтингу країн за рівнем розвитку електронного уряду Україна посіла в 2018 р. 82 сходину серед 193 країн[10] (2016 р. – 62 місце[11], 2014 р. – 87 місце[12]), помітно відстаючи не лише від лідерів – Данії, Австралії і Південної Кореї, але й наших сусідів –Білорусі, Польщі, Росії, Словаччини, Угорщини та Чехії[13].

В епіцентрі електронного урядування постійно знаходиться проблема комп'ютеризації (актуальна на початковому етапі), інформатизації (наступний етап) та цифровізації (сучасний) державного управління, вирішення якої є підґрунтям для автоматизації всієї сукупності управлінських процесів у масштабах України, спрямованої на суттєве підвищення ефективності державного управління і зниження витрат на соціальні комунікації для кожного члена суспільства. Не випадково, вітчизняні та зарубіжні дослідники дедалі частіше застосовують поняття «електронний менеджмент»[14], трактуючи його як науку і практику управління людьми та документаційними процесами на основі максимального застосування сучасних інформаційних технологій, зокрема відповідних програмно-технічних засобів. Автори наголошують на доцільності ширшого використання програмних комплексів, починаючи від Microsoft Excel[15] (переважно, для індивідуального користування) та завершуючи сучасними системами керування базами даних MySQL, PostgreSQL, Oracle тощо і спеціалізованими програмними веборієнтовними надбудовами, наприклад, у формі вебсайту або системи електронного документообігу, які дозволяють створити електронні бази нормативно-інструктивних документів у різних сферах суспільного розвитку, прискорити процес підготовки і прийняття управлінських рішень, наприклад, із використанням MatLab[16], та поліпшити контроль за їх виконанням.

Все це так чи інакше торкається трансформації й архівного менеджменту з урахуванням теорії і практики електронного урядування та електронного менеджменту. Саме тут криється важливий чинник подальшого реформування архівної галузі, поліпшення діяльності архівів на шляху переходу до планового створення цифрових копій документів НАФ, повної їх відкритості та інтеграції у світовий архівно-інформаційний простір. Запровадження електронного урядування в архівну сферу має забезпечити вищий рівень функціонування всієї системи архівних установ[17] на центральному, галузевому та місцевому рівнях, вагомою складовою якої повинна стати внутрішня електронна взаємодія цих установ між собою та Державною архівною службою України (далі – Укрдержархів) як центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері архівної справи і діловодства, а також зовнішня електронна взаємодія з іншими юридичними і фізичними

особами для забезпечення управлінської діяльності та надання архівних електронних послуг.

У контексті архівного менеджменту пріоритетна роль відводиться створенню та функціонуванню електронних інформаційних ресурсів НАФ України, роботі щодо інформатизації діяльності архівів, використанню інноваційних технологій, перепідготовці персоналу. Ці завдання органічно випливають із законів України про Національний архівний фонд та архівні установи[18], Про інформацію[19], Про доступ до публічної інформації[20], постанов Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо подальшого забезпечення відкритості у діяльності органів виконавчої влади»[21], «Про заходи щодо створення електронної інформаційної системи «Електронний Уряд»[22], указів Президента України «Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні»[23], «Про деякі заходи щодо поліпшення доступу фізичних та юридичних осіб до електронних послуг»[24], які дозволяють прибрати перепони на шляху розвитку електронних послуг, налагодити електронну взаємодію державних реєстрів, впровадити електронну ідентифікації[25] тощо. Принагідно зазначимо, що в структурі нинішнього уряду України запроваджено посаду віцепрем'єр-міністра, міністра цифрової трансформації України (Михайло Федоров), а 2020-й рік оголошено роком цифровізації.

Як можна оцінити сучасний стан цифровізації системи архівних установ і упровадження електронного документообігу в органах державної влади та місцевого самоврядування як потенційних фондоутворювачів центральних, галузевих та місцевих архівів? Як зазначалося на засіданні колегії Укрдержархіву за підсумками 2018 р.[26], в країні, хоч і повільно, але формується електронна державна архівна служба України, і досить успішно впроваджується електронний документообіг. Упродовж останніх 10-ти років питання комп'ютеризації, інформатизації та цифровізації архівів, зокрема впровадження електронного документообігу, перебувають у центрі уваги керівництва і колегії Укрдержархіву, центральних державних архівів, їхніх структурних підрозділів. Ще в липні 2009 р. колегія Укрдержархіву розглянула практичні питання[27] організації виконання постанови Кабінету Міністрів України за № 733 «Про електронний обмін службовими документами в органах виконавчої влади»[28], в 2011 р. було обговорено стан роботи державних архівних установ щодо створення та супроводу власних вебсайтів[29], а в 2015 р. було ухвалено рішення про створення відомчої електронної пошти Укрдержархіву[30] і затверджено відповідне Положення[31]. У 2017 р. колегія затвердила Регламент функціонування офіційного вебпорталу Укрдержархіву «Архіви України» та Порядок його інформаційного наповнення[32]. І ось уже в квітні ц. р. Нормативно-методична комісія

Укрдержархіву схвалила методичні рекомендації «Технології комплектування архівних установ документами в електронній формі»[33] та «Цифровий фонд користування документами Національного архівного фонду: створення, зберігання, облік та доступ до нього»[34]. Всі ці заходи унормовані відповідними наказами Укрдержархіву[35] і доведені архівним установам до виконання[36]. Принагідно зазначимо, що обсяг інформації на офіційному вебпорталі Укрдержархіву «Архіви України» становить 17 Гб, а за даними програмного засобу Google Analytics із 1 січня до 31 грудня 2018 р. кількість його відвідувачів сягнула 188 264 осіб. Середня тривалість сеансу (перебування відвідувача на сайті) становила 2 хв. 51 сек., а кількість відвідувачів на добу – 516 осіб[37].

У лютому 2019 р. на базі Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г. С. Пшеничного (ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного) відбувся уже 3-й щорічний круглий стіл архівістів із міжнародною участю на тему: «Оцифрування документів Національного архівного фонду, як пріоритетний напрям цифровізації національних архівів: проблеми та перспективи»[38]. Він проводився за 3-ма дискусійними панелями: «Міжнародний досвід оцифрування архівних документів»; «Практики оцифрування документів у вітчизняних архівах»; «Централізований фонд користування документами НАФ». Для забезпечення віддаленої участі колег у заході Спілка архівістів України разом із Центральним державним електронним архівом України (ЦДЕА України) організували skype-зв'язок з іншими містами України, зокрема Державним архівом Миколаївської області та Центральним державним науково-технічним архівом України (ЦДНТА України) (м. Харків). Аналізуючи виступи учасників круглого столу[39] і, виходячи з його завдання обговорити шляхи подальшого унормування процесів оцифрування документів НАФ та надання доступу до них за принципом «єдиного вікна», зазначимо ключові доповіді заходу: діджитал-архівістки Пенсільванського університету (США) Ірини Глік на тему: «Оцифрування архівних матеріалів: планування та практики»[40]; заступниці директора ЦДЕА України Людмили Паламарчук та начальниці відділу забезпечення збереженості та обліку документів ЦДЕА України Юлії Чернятинської на тему: «Досвід оцифрування архівних документів у Республіці Польща»[41]; директора ЦДЕА України Юрія Ковтанюка на тему: «Перспективи створення Централізованого фонду користування документами Національного архівного фонду»[42]; в. о. заступниці директора Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (УНДІАСД) Людмили Дідух на тему: «Створення цифрового фонду користування документами НАФ: досвід українських архівів»[43]. На нашу думку, саме ці доповіді дали змогу переконати керівників структурних підрозділів Міністерства юстиції України та Укрдержархіву, керівників державних архівів, спеціаліс-

тів, які займаються оцифруванням документів, членів Нормативно-методичної комісії Укрдержархіву, зокрема її Голову Тетяну Баранову, Першого заступника Голови Укрдержархіву Івана Кісіля, присутнього під час їх оголошення, в обґрунтованій позиції працівників УНДІАСД, які виконували науково-дослідну тему «Цифровий фонд користування документами Національного архівного фонду: створення, зберігання, облік та доступ до нього»[44], що лягла в основу останньої доповіді та виконана з урахуванням кращих світових і вітчизняних практик. Зазначимо, що доповідачки від ЦДЕА України Людмила Паламарчук і Юлія Чернятинська наприкінці 2018 р. підвищували кваліфікацію в м. Варшава (Польща) на базі Національного цифрового архіву Польщі (Narodowe Archiwum Cyfrowe, NAC) та особисто вивчали досвід польських архівістів з оцифрування архівних документів[45]. Це уможливило схвалити зазначену вище роботу на наступному засіданні Нормативно-методичної комісії Укрдержархіву.

Укрдержархів успішно впроваджує систему електронного документообігу «АСКОД» із використанням електронних цифрових підписів/кваліфікованих електронних підписів та печаток у діяльність свого апарату, а також реалізує заходи щодо використання цієї системи у діяльності всіх установ, що належать до сфери його управління. Варто звернути увагу, що Державне агентство з питань електронного урядування України затвердило у вересні 2018 р. нові вимоги до форматів даних електронного документообігу в органах державної влади[46], у відповідності з якими реалізовується пілотний проєкт приймання-передавання електронних документів НАФ на постійне зберігання від Секретаріату Кабінету Міністрів України до ЦДЕА України через систему електронної взаємодії органів виконавчої влади із застосуванням нових форматів електронного документа та кваліфікованого електронного підпису[47]. Набутий досвід у реалізації цього проєкту дасть змогу архівним підрозділам центральних органів виконавчої влади, а згодом і місцевого самоврядування, отримати спеціалізоване програмне забезпечення роботи з архівними електронними документами[48].

Провісником електронного урядування в архівній справі стала поява електронних архівів[49], тобто установ або підрозділів із базою документів з електронними носіями та програмним забезпеченням, що відкривало додаткові можливості для здійснення пошуку документів, поліпшення умов їх зберігання та розширення доступу до використання ретроспективної інформації. Як рубіжну подію на цьому шляху можна розглядати створення Центрального державного електронного архіву України (12 травня 2007 р.) як загальнодержавного центру зберігання електронних документів НАФ[50]. За період, що минув, ЦДЕА України перетворився не лише у головну установу, що зберігає документи в електронній формі НАФ, у т. ч. у формі електронних інформаційних

ресурсів, веде їх облік, забезпечує цілісність та створює сприятливі умови для використання їхньої інформації, але й у важливий інформаційно-методичний осередок, який надає допомогу іншим архівам. Велика роль ЦДЕА України і в удосконаленні управління архівною справою та діловодством, адже на нього покладені такі функції як приймання на зберігання і формування архівних справ шляхом передавання документації з інших інформаційних баз, а також оцифрування документів та введення їх у загальну систему архівної документації[51]. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває управління документацією, що зберігається як в електронній формі, так і з іншими носіями, зокрема паперовими. Досвід низки архівів показує, що комп'ютеризація, інформатизація та цифровізація дозволили забезпечити набагато зручніший і швидший пошук документів за номерами фондів, описів, назвами фондів, описовими статтями, реквізитами справ, іншою описовою інформацією. Йдеться про автоматизований облік оригіналів документів і справ та можливість доступу до їхніх електронних копій користувачів, що створює додаткові гарантії для якісного і надійного збереження першоджерел.

Виконуючи заходи з реалізації Концепції розвитку електронного урядування в Україні на 2018–2020 рр.[52], у ЦДЕА України створено сховище для зберігання електронних документів НАФ загальним обсягом 100 Тб[53]. Завершується розроблення першого модуля відомчої інформаційно-телекомунікаційної системи ЕЛАРСИС, призначеного для приймання-передавання електронних документів НАФ на постійне зберігання, в якому буде реалізований новий формат електронного документа[54]. Укрержархів та ЦДЕА України продовжують розроблення відомчої інформаційно-телекомунікаційної системи «Архівні фонди України», зокрема підсистеми «Шукаємо в архівах» – для надання доступу до інформації всіх документів НАФ, незалежно від їхніх носіїв інформації[55], та системи ЕЛАРСИС, – для приймання-передавання електронних документів НАФ на постійне зберігання. Упровадження цих систем у практику роботи архівних установ, опрацювання відповідних нормативних і методичних документів відкриває можливість створити належну базу для навчання громадян користуватися електронними ресурсами архівів за принципом «єдиного вікна».

Важливе значення для роботи централізованого електронного фонду користування документами НАФ має створення окремого вебсервісу, як складової частини відомчої інформаційно-телекомунікаційної системи «Архівні фонди України», призначеного для надання вільного доступу до довідкових даних про документи НАФ.

Працівники ЦДЕА України опрацювали і реалізують на практиці Концепцію планування життєвого циклу електронних документів[56], що стала «дорожньою картою» не тільки для архівістів на шляху розбудо-

ви загального електронного документообігу та архівної справи щодо документів в електронній формі. Зазначимо, що на сьогодні виконання на практиці запропонованих в Концепції завдань добігає кінця. Затверджено більше 10-ти спеціальних нормативно-правових актів[57], у т. ч. постанов Кабінету Міністрів України[58]. На цей рік Укрдержархів запланував підготовку проєкту «Порядок приймання-передавання електронних документів Національного архівного фонду на постійне зберігання»[59]. Принципи, закладені в Концепції, враховані в нормативно-правових актах, що регулюють діяльність архівних установ[60] та сферу надання електронних довірчих послуг[61]. Постійна популяризація Концепції дозволила досягнути єдності дій ключових суб'єктів розбудови загального електронного документообігу в державі (Секретаріат Кабінету Міністрів України, Міністерство юстиції України, Державне агентство з питань електронного урядування України, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державна архівна служба України, Національний банк України, Інститут кібернетики імені В. М. Глушкова НАН України тощо) та розуміння ними важливої ролі архівів, що було визначено у завданнях на 2019–2020 рр. щодо розбудови архівної справи в Плані заходів із реалізації Концепції розвитку електронного урядування в Україні, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України[62].

Сутність Концепції планування життєвого циклу електронних документів полягає в охопленні всіх процесів їхнього життєвого циклу, що дає змогу визначити основні принципи створення, надсилання, отримання, зберігання, підготовки до передавання на архівне зберігання, забезпечення постійного зберігання, збереженості, надання доступу до документної інформації. Зазначимо найбільш цікаві з них: «архівне зберігання електронних документів починається з часу їх створення»; «електронний документ не існує без носія, навіть, якщо ми не розуміємо, що є цим носієм і в якій спосіб на цьому носієві фіксується інформація», тобто ніяких віртуальних (нематеріальних) електронних документів не існує; «унікальною властивістю електронного документа є можливість у більшості випадків віднімати інформацію від носія без пошкодження або втрати самої документної інформації (її цілісності) та носія», що дозволило визначити для архівних електронних документів облік не матеріальних носіїв, а самих цих документів, тобто, носій завжди присутній під час життєвого циклу електронного документа, однак, ми облікуємо не носій, а файл. Це значно спрощує архівні процеси з електронними документами, наприклад, перевірки наявності і стану архівних електронних документів за найменуваннями їхніх файлів та електронного цифрового підпису/кваліфікованого електронного підпису[63] на цілісність даних електронного документа. Причому, як обґрунтовано у Концепції, цей процес можна автоматизувати.

Один із важливіших висновків, зроблених розробниками Концепції, стосується недосконалості інформаційних (цифрових) технологій. На жаль, на сьогодні, попри їх стрімкий розвиток, людство ще не має технології, яка могла б забезпечити постійне гарантоване зберігання електронних (цифрових) даних із можливістю їх відтворення. Отже, якщо людство не хоче в найближчому майбутньому втратити інформацію таких джерел, розробники Концепції пропонують тимчасово, до часу створення таких технологій (робота ведеться науковцями у світі постійно[64]) забезпечувати гарантовану збереженість електронних документів НАФ шляхом створення їхніх паперових примірників або з плівковими носіями, та постійного планування всіх процесів життєвого циклу електронного документа, наприклад, в плановому порядку здійснювати заміну носіїв інформації електронних документів (здійснювати їх міграцію).

З-поміж численних заходів ЦДЕА України, спрямованих на допомогу в інформатизації місцевих архівних установ, заслуговує на увагу участь його директора Юрія Ковтанюка у розширеному засіданні колегії Державного архіву Житомирської області у січні 2017 р., де йшлося про такі напрями роботи: а) приймання-передавання електронних документів до архівних установ; б) оцифрування документів НАФ; в) уніфікація описування документів НАФ в електронній формі[65].

Порушені питання залишаються пріоритетними для діяльності усіх архівних установ незалежно від форм власності, коли мова йде про комплектування електронних документів, унормування роботи з ними. Як відомо, Порядок роботи з електронними документами у діловодстві та їх підготовки до передавання на архівне зберігання був опрацьований, затверджений і зареєстрований в Міністерстві юстиції України ще в 2014 р. Однак масив електронних документів, граничні терміни зберігання яких завершилися, стає дедалі більшим. У зв'язку з цим постає необхідність уточнення нормативно-правових засад щодо приймання-передавання таких документів від установ. Мова йде про доцільність приймання-передавання електронних документів не до архівів від їх джерел комплектування, а безпосередньо до ЦДЕА України, в інформаційно-телекомунікаційній системі якого для інших архівів створюються віддалені захищені електронні сховища. ЦДЕА України буде здійснювати технічне приймання файлів архівної електронної справи, їх технічну перевірку на відповідність вимогам Порядку роботи з електронними документами у діловодстві та їх підготовки до передавання на архівне зберігання, зокрема на відсутність шкідливого програмного коду. На ЦДЕА України покладається відповідальність лише за зберігання архівних електронних справ цих архівів та забезпечення їх збереженості. Архіви, відповідно до принципу походження документів, здійснюють облік цих справ. Щодо доступу до ін-

формації архівних електронних документів, то тут, на нашу думку, в архівній сфері слід дотримуватися вже згаданого принципу «єдиного вікна», що повинно надаватися користувачам у межах централізованого електронного інформаційного ресурсу «Шукаємо в архівах». Разом із тим, ми усвідомлюємо, що створення такого ресурсу – це лише надання технічної можливості архівістам для його наповнення та користувачам щодо доступу до інформації документів НАФ. Стосовно надання платних послуг через таке «вікно»[66], то тут Укрдержархіву слід ініціювати унормування питання фінансової дисципліни щодо створення законних підстав для отримання платежів за надані послуги від користувачів та розподілення цих коштів між утримувачем централізованої інформаційної пошукової системи та архівами, до інформації документів яких надавався доступ.

Архіви повинні мати віддалений авторизований доступ до своїх електронних сховищ, що відбувається за логіном та паролем або особистим ключем кваліфікованого електронного підпису та паролем до нього працівників архівів, яким надано таке право за рішенням директора. Відомо, що подібний доступ за допомогою засобів кваліфікованого електронного підпису здійснюється до Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування Національного агентства з питань запобігання корупції[67], призначеного для подання електронних декларацій. Іншими словами, кожний архів повинен мати доступ до власного віддаленого електронного сховища. При цьому всім архівним установам надаються програмні інструменти для роботи з файлами архівних електронних справ, у т. ч. для перевірки за їх кваліфікованими електронними підписами або електронними цифровими підписами, копіювання, надання доступу користувачам, наприклад, через читальні зали тощо.

Все це висуває проведення робіт щодо оцифрування документів НАФ та створення електронних версій документальних ресурсів до числа стратегічних завдань архівних установ, для чого необхідно, з одного боку, максимально скористатися зарубіжним досвідом[68], а з другого – гармонізувати реалії архівної справи України з іноземними нормативами, що надасть можливість уніфікувати формати даних та інші технічні параметри оцифрованих копій документів у залежності від фізичного стану та технічних характеристик оригіналів документів. Доцільно нагадати, що саме на цьому 4 роки тому наголошували учасники круглого столу «Відкриті архіви: законодавче врегулювання доступу до документів з архівів комуністичних спецслужб»[69], який проходив у стінах Верховної Ради України за участі провідних архівістів, учених-юристів, народних депутатів України, представників ЗМІ. Піддаючи критиці суттєві недоліки в роботі Укрдержархіву та архівних установ, учасники круглого столу звернули увагу на технологічні

аспекти надійного збереження НАФ, надбань документальної спадщини, насамперед первинних архівних документів, формування єдиної автоматизованої системи «Національний архівний фонд», інформаційної системи, впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в архівній справі, оцифрування документів НАФ, створення електронних версій архівів, страхових фондів та електронних інформаційно-пошукових систем, проведення тематичних експозицій матеріалів архівів в електронній (цифровій) формі, забезпечення широкого доступу до архівних фондів через мережу Інтернет.

На думку фахівців, якщо оригінал документа створено в чорно-білому форматі, то, можливо, достатньо створювати його некольорове зображення, що дозволить значно зменшити розміри файлів їхніх оцифрованих копій[70], наприклад, для фонду користування. Якщо ж документ є унікальним або існує висока ймовірність його зникнення, зважаючи на незадовільний фізичний стан, то варто передбачити створення максимально якісної його цифрової копії, яка з часом стане безпосереднім джерелом доступу до інформації такого документа. У цьому зв'язку заслуговує на поширення досвід державних архівів Вінницької[71] та Житомирської[72] областей щодо створення пристроїв для сканування власними силами на базі професійних цифрових камер, що дозволило вийти на темпи оцифрування 250–280 тис. цифрових копій сторінок документів НАФ на рік за допомогою одного пристрою[73].

Нарешті, не менш важливою є робота з уніфікації описування документів НАФ в електронній формі з метою створення централізованої бази даних, яка дозволить організувати онлайн пошук документів та стане підґрунтям для комплексної інформатизації архівної справи, зокрема переходу до електронного обліку всіх документів НАФ. Ідея створення такої системи полягає в наданні широких можливостей архівним установам для багаторівневого описування документів НАФ: архівна установа, архівосховище, фондоутворювач, опис, оцифрована сторінка опису, справа, документ, оцифрований аркуш справи/сторінка документа тощо.

Архівні установи здійснюють описування документів за наявною інформацією, яка вже введена до бази даних у форматі Microsoft Access 2000 і буде додана до нового інформаційного ресурсу в автоматизованому режимі. Те ж саме стосується інших масивів довідкової інформації, що існує в електронній формі, зокрема підготовленої архівними установами. Таким чином буде створено потужний інформаційний ресурс, поповнення якого нами пропонується вести поступово всіма архівними установами за принципом: інформація вводиться один раз, а використовується багато разів як для пошуку інформації користувачами, так і для автоматизації роботи архівістів. У руслі цього завдання ЦДЕА України створив веб-орієнтовану тестову базу даних розшуку документів НАФ

та визначив вимоги до структури і змісту бази даних до електронної пошукової системи «Архівні фонди України», яку державні архіви ведуть з 2001 р. у системі керування базами даних Microsoft Access 2000. Все це закладає сприятливе підґрунтя для надання користувачам згодом доступу до архівних документів в електронній формі.

На базі ЦДЕА України передбачається подальше розширення сховищ для централізованого електронного фонду користування документами НАФ, модернізації відповідного електронного устаткування. Таке сховище і програмна надбудова для віддаленого наповнення централізованої бази даних описовою інформацією та інтерфейс користувача для онлайн доступу до електронної (цифрової) інформації, на нашу думку, повинні враховувати доступ державних архівів, набутий ними під час створення власних електронних інформаційних ресурсів у мережі Інтернет до фондів, які вони зберігають. На офіційних вебсайтах майже всіх державних архівів представлено довідковий апарат в електронній формі, у межах якого з різним рівнем наповненості надаються у вільному доступі відомості про архівні фонди та описи справ. Звичайно, що здійснюється це в різні способи, з використанням різних форматів, структур даних та способів подання інформації. Окремі установи надають доступ до цифрових копій документів. Найчастіше це робиться у формі тематичних онлайн-виставок документів. Цікавим є досвід ЦДЕА України щодо створення за дорученням Укрдержархіву 2-х проєктів для доступу до архівних документів у цифровій формі та довідкового апарату до них в електронній формі. Мова йде про цифрові копії 3 927 метричних книг (1809–1928) та 221 опису із 274 фондів Державного архіву Донецької області[74], а також цифрові копії архівних документів фонду R6_GSK «Звіти «оперативної групи Штумпп» за 1941–1943 роки» щодо українських сіл, міст і областей з Федерального архіву Німеччини (Bundesarchiv) у м. Кобленц, передані Укрдержархіву 1 лютого 2018 р. керівником відділу культури, освіти та національних меншин Посольства Федеративної Республіки Німеччина в Україні Себастьяном Громігом – на виконання протоколу XI засідання Змішаної українсько-німецької комісії з питань повернення та реституції втрачених та незаконно переміщених під час та внаслідок Другої світової війни культурних цінностей[75]. Досвід щодо створення подібних локальних проєктів саме в ЦДЕА України був корисним, зважаючи на завдання зі створення на базі цього архіву централізованого фонду користування документами НАФ, що дозволить застосувати згодом відповідні, вже апробовані, технології.

Отже, централізований фонд користування документами НАФ дозволить усунути зазначені незручності для користувачів, дасть змогу створити для них єдиний архівний інформаційний простір та унормувати роботу архівістів щодо його наповнення інформацією в електронній

(цифровій) формі. Зазначимо, що згаданий вище наказ Укрдержархіву від 16.04.2019 р. № 36 «Про затвердження та впровадження методичних рекомендацій «Цифровий фонд користування документами Національного архівного фонду: створення, зберігання, облік та доступ до нього» дозволив вже у ц. р. приводити діяльність державних архівів щодо оцифрування документів до єдиних вимог. Однак зазначимо, що обов'язковим він є лише для центральних державних архівів та інших установ, що належать до сфери управління Укрдержархіву, зокрема Державної наукової архівної бібліотеки, м. Київ та Державного центру збереження документів Національного архівного фонду, які також виконують завдання щодо оцифрування документів. Для інших державних архівів та установ зазначений документ має рекомендаційний характер. Проте, багато державних архівів областей уже розпочали впровадження рекомендацій у свою діяльність. Отже, для запровадження централізованого фонду користування документами НАФ вкрай необхідно затвердження 2-х нормативно-правових актів, які визначають порядок оцифрування документів НАФ, обов'язковий для всіх державних архівів, та порядок створення і функціонування централізованого фонду користування документами НАФ. З ініціативою щодо розроблення проєктів таких документів у ц. р. виступив Укрдержархів. Підґрунтям для першого для них, безперечно, повинні стати методичні рекомендації «Цифровий фонд користування документами Національного архівного фонду: створення, зберігання, облік та доступ до нього».

Водночас ЦДЕА України надає велику допомогу іншим установам (не тільки архівним) у цифровізації документальних ресурсів, проводить семінари з питань організації роботи з електронними документами та їх підготовки до передавання на архівне зберігання[76], наприклад, сприяє популяризації і застосуванню опрацьованої ним Концепції створення Електронного архіву Національного банку України тощо[77], що вплинуло на затвердження Порядку формування, зберігання та знищення відокремлених електронних даних, отриманих за результатами роботи інформаційних систем у Національному банку України і банках України[78] та скасування Положення про порядок формування, зберігання та знищення електронних архівів у Національному банку України і банках України[79].

Зазначимо, що цей крок Національного банку України відіграв важливу роль на шляху створення загального електронного документообігу в Україні та унормування діяльності банківського сектору, зважаючи, що на сьогодні банківська сфера, як важливий учасник загального електронного документообігу, чітко розмежувала у своєї діяльності поняття «електронний документ» і «відокремлені електронні дані, що не є документними» та визначила, що «Вимоги цього Положення не поширюються на порядок формування, зберігання та знищення електронних

документів, що створюються Національним банком та банками. Порядок формування, зберігання та знищення електронних документів, що створюються Національним банком та банками, визначається законами України, нормативно-правовими актами Національного банку у сфері діловодства та архівної справи»[80].

Одним із надбань комп'ютеризації архівних установ стало поліпшення інформування суспільства про їхню діяльність, забезпечення більшої відкритості та прозорості в роботі, проведення доступних консультацій, публічних інформаційних заходів за безпосередньої участі громадськості. Важливу роль тут має взаємодія Укрдержархіву та архівів через громадські і науково-експертні ради, а також ЗМІ. Члени громадської та науково-експертної рад при Укрдержархіві беруть участь у публічних заходах, засіданнях колегій, міжвідомчих нарадах, семінарах, круглих столах, конференціях, прес-конференціях, громадських обговореннях, організації виставок фото- та архівних документів, презентаціях видань, інформація про що регулярно оприлюднюється на офіційному вебпорталі Укрдержархіву, вебсайтах центральних і місцевих архівів[81]. Зокрема, оперативне реагування на інформацію ЗМІ про діяльність державних архівних установ здійснюється з використанням системи моніторингу UAPort[82], що працює на базі Інформаційного центру «Електронні вісті».

Цікаві проєкти, пов'язані з електронною інформаційною діяльністю, реалізують інші центральні та галузеві державні архіви. Зокрема, Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ України) успішно здійснює програму «АРХІВажлива СПРАВА»[83], започаткував проєкти «Територія АРХІВ: діалог з документом»[84], «Архів-музей на допомогу вчителям»[85] та «Франківці у фондах Архіву-музею»[86]. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) здійснює проєкт «Гортаючи архівні сторінки»[87], а Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України) з метою популяризації документальної спадщини проводить заходи під рубриками: «Архів Alive» [88] та «Архів Blitz»[89]. Великий резонанс у суспільстві отримав проєкт ЦДАВО України під назвою «Українська революція: архівні хроніки»[90], що дозволив оприлюднити цифрові добірки документів щодо створення і діяльності першого національного парламенту – Української Центральної Ради, перших українських урядів, проголошення самостійної і незалежної Української Народної Республіки, розроблення конституційних засад держави, прагнення українських земель до об'єднання в єдину соборну незалежну українську державу, звитягу українських військових доби Української революції, утвердження Української держави на міжнародній арені, позицію видатних державних та політичних діячів того часу.

Заслуговує підтримки позитивний приклад особистої участі керівників архівних установ в інформуванні суспільства про інформаційні ресурси НАФ. Так, Голова Укрдержархіву Тетяна Баранова взяла участь у комунікаційному проєкті Урядового контактного центру «Уряд на зв'язку» на тему: «Архіви для суспільства. Збереження історії нації»[91]. Начальник управління міжнародного співробітництва та документального забезпечення Укрдержархіву Юлія Прилепішева брала участь у програмі Громадського радіо на тему: «Чорнобильську документалістику включили в реєстр ЮНЕСКО «Пам'ять світу». Що це означає для України?»[92].

Активно співпрацюють з електронними ЗМІ колективи ЦДАВО України, Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ЦДІАК України, ЦДНТА України, ЦДАМЛМ України, Центральний державний архів зарубіжної україніки (ЦДАЗУ), державні архіви Волинської, Вінницької, Донецької, Закарпатської, Луганської, Львівської, Одеської, Полтавської, Рівненської, Сумської, Тернопільської, Чернігівської областей. Популярністю користуються постійні рубрики на місцевих телеканалах, які мають державні архіви Вінницької (ТРК «Вінтера»), Кіровоградської (ОДТРК), Одеської (ТРК «Град», «Глас»), Полтавської (ПАТ НТУ «Полтавська філія телерадіокомпанії «Лтава», студія «Місто»), Херсонської (ПАТ «НСТУ Херсонська регіональна дирекція «Скіфія», ТРК «ВТВ плюс»), Хмельницької (ХОДТРК «Поділля-центр»), Чернівецької (ТРК «Буковина»), Чернігівської (ПАТ НСТУ «Чернігівська регіональна дирекція») областей, м. Києва («ТРК «Київ»). Найактивнішими у підготовці телепередач та телесюжетів є ЦДАВО України, ЦДАГО України, ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного, держархіви Вінницької, Дніпропетровської, Кіровоградської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Тернопільської, Херсонської, Хмельницької, Черкаської, Чернігівської областей. Рубрики на радіо мають державні архіви Одеської («FM 1»), Хмельницької (Хмельницька регіональна дирекція «Поділля-Центр»), Чернігівської (ПАТ «НСТУ» «Чернігівська регіональна дирекція») областей, м. Києва («Голос Києва»). Діяльність Укрдержархіву та архівних установ висвітлювалася в ефірі телеканалів «UA: ПЕРШИЙ», «12 Канал», «Espreso.tv», «5 Канал», «24 Канал», «1+1», «Київ», «UA/TV», «ICTV», ТРК «Expo-TV», «UA: Харків», «ІРТ-Полтава», «ZIK», «СТБ», «BBC News Україна», ПАТ НСТУ Полтавська регіональна дирекція «ЛТАВА», «Poltavske TV», ТК «Запоріжжя» ЗОДТРК, НСТУ «Херсонська регіональна дирекція «Скіфія», ТРК «Град», «Вінтера», «Vlasno», ПАТ НСТУ Чернігівська 20 регіональна дирекція, «ІНТБ», ПАТ НСТУ Чернігівська регіональна дирекція, «С-TV». Взаємодія спеціальних установ страхового фонду документації (СФД) із ЗМІ та громадськими організаціями носить обмежений характер, що пояснюється специфі-

кою їхньої діяльності. З-поміж найбільш поширених форм інформування про діяльність архівів основне місце посідає розміщення відповідної інформації на власних вебсайтах та публікація фахових статей у науково-технічних журналах, збірниках матеріалів наукових конференцій певної тематики. Гідним прикладом організації взаємодії зі ЗМІ та громадськістю може слугувати робота ЦДАВО України, ЦДАГО України, Центрального державного історичного архіву України, м. Львів (ЦДІАЛ України), ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного, ЦДНТА України, ЦДАМЛМ України, ЦДАЗУ, ЦДЕА України, держархівів Вінницької, Кіровоградської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Рівненської, Сумської, Херсонської, Хмельницької та Чернігівської областей, м. Києва.

Позитивним є осучаснення методів роботи з інформування громадськості про діяльність державних архівів за допомогою супроводу власних сторінок архівів у соціальних мережах Facebook, Twitter, Instagram, YouTube тощо. Тематика інформаційних матеріалів про діяльність Укрдержархіву, державних архівних установ та спеціальних установ СФД є досить різноманітною та цікавою, більшість інформацій підготовлено на професійному рівні, що свідчить про високу фахову освіченість керівників архівних установ та працівників[93].

Розглядаючи стан комп'ютеризації та інформатизації системи архівних установ, упровадження інноваційних управлінських технологій в рамках електронного урядування, не можна обійти увагою й питання використання співробітниками новітнього комп'ютерного, у т. ч. серверного, мережевого обладнання, систем технічного захисту інформації та оргтехніки, тобто сукупності технічних засобів, які механізують і автоматизують виробничі процеси та технічні операції як в управлінській, так і виробничій сферах архівної справи. Саме вони полегшують роботу, знижують її трудомісткість, підвищують оперативність вирішення питань. Застосовуючи персональний комп'ютер, сканер, цифрову камеру, мобільні пристрої, системи відео-конференцій, мережеві технології та інші гаджети, архівіст спроможний досягти суттєвого підвищення ефективності власної роботи при мінімальних затратах праці. Дуже важливо раціонально обладнати робоче місце з тим, щоб забезпечити функціональну взаємодію з іншими працівниками як по вертикалі, та і горизонталі.

Використання інформаційних технологій, зокрема мережевих, відкриває додаткові можливості для поліпшення управління персоналом архівних установ, підвищення ефективності планування роботи та виконання прийнятих управлінських рішень, а електронна взаємодія між користувачами архівів і архівістами мінімізує їхнє фізичне спілкування, що змушує всіх учасників цього процесу краще дотримуватися визначених правил такої взаємодії та мінімізує кількість конфліктних

ситуацій. Запровадження на офіційних вебсайтах державних архівів можливості онлайн-звернень громадян до архівних установ із метою оперативного отримання якісних послуг через мережу Інтернет – це одна із складових електронного урядування у діяльності Укрдержархіву, центральних, галузевих та місцевих архівів.

Сучасне розуміння інформатизації архівної справи значно виходить за межі оцифрування документів НАФ, надання доступу до їхніх копій, її дотичності до електронного урядування в архівній сфері. Набагато більшим є функціональний потенціал інформаційно-телекомунікаційних систем, зокрема системи «Архівні фонди України». На наше переконання, такі системи у подальшому покликані стати базисом для переходу до керування в електронній формі всіма процесами архівної справи, насамперед тими, які можна автоматизувати. Таке питання було поставлене на обговорення архівістів у доповіді Юрія Ковтанюка «Перспективи створення Централізованого фонду користування документами Національного архівного фонду»[94] на 3-му щорічному круглому столі архівістів із міжнародною участю на тему: «Оцифрування документів Національного архівного фонду, як пріоритетний напрям цифровізації національних архівів: проблеми та перспективи». Перші кроки у цьому напрямі вже робляться. Так, із метою оптимізації опрацювання звітної інформації, яку щороку подають державні архіви до Укрдержархіву за відповідними формами, та розширення доступу керівників архівної сфери до актуальної інформації про діяльність архівних установ, Укрдержархів надіслав до УНДІАСД та ЦДЕА України лист «На виконання протокольного доручення Голови Державної архівної служби України від 07.02.2018 з метою впровадження електронної форми щомісячного звіту архівних установ в термін до 01 червня 2018 року розробити та подати до Укрдержархіву проєкт зазначеної форми звітності»[95]. Працівники цих установ розробили проєкт методології підготовки електронних форм звітності архівних установ[96], який був надісланий на розгляд Укрдержархіву[97]. У процесі підготовки цієї методики було проаналізовано склад реквізитів форми Паспорта архівної установи, визначеної Правилами роботи архівних установ України[98], а також 32 форми, що були визначені у проєкті збірника форм планово-звітної документації у сфері архівної справи[99], який розроблений УНДІАСД у 2017 р. та схвалений на засіданні Нормативно-методичної комісії Укрдержархіву[100]. Цей збірник форм був підготовлений в УНДІАСД на заміну форм, визначених наказом Державного комітету архівів України від 12.11.2008 р. № 222 «Про затвердження збірника форм Планово-звітна документація державних архівних установ України»[101], який на той час був чинним.

За отриманими результатами на прикладі Паспорта архівної установи, Плану розвитку архівної справи на рік (ф. 101), Звіту розвитку ар-

хівної справи на рік (ф. 201), Плану методичної роботи на рік (ф. 102), Звіту про виконання плану методичної роботи за рік (ф. 202), Плану впровадження на рік (ф. 104), Звіту про виконання плану впровадження за рік (ф. 204), Плану-звіту роботи державного архіву на рік (ф. 110), Плану-звіту роботи структурного підрозділу на рік (ф. 111), Плану-звіту роботи працівника на рік (ф. 112) виконавці доручення розробили проєкт методології підготовки електронних форм звітності архівних установ, що поданий на розгляд Укрдержархіву. На думку розробників, цей проєкт заслуговує детального розгляду та обговорення з тим, щоб врахувати висловлені зауваження та пропозиції при доопрацюванні електронних форм планово-звітної документації за затвердженою методологією.

У надісланому до Укрдержархіву листі зверталася увага (у разі позитивного рішення щодо застосування наведеної методології) на необхідності приведення показників Плану розвитку архівної справи на рік (ф. 101) і Звіту розвитку архівної справи на рік (ф. 201) у відповідність до Паспорта архівної установи та доцільність узгодження складання Плану розвитку архівної справи на рік (ф. 101) і Звіту розвитку архівної справи на рік (ф. 201) із визначенням показників Плану-звіту роботи державного архіву на рік (ф. 110), Плану-звіту роботи структурного підрозділу на рік (ф. 111), Плану-звіту роботи працівника на рік (ф. 112), що дозволило б зменшити повторюваність інформації та загальний обсяг даних, які передбачалося вводити вручну.

Також виконавці зазначали, що введення даних та складання на їх основі звітної документації не повинно бути кінцевим результатом автоматизації цього процесу. Зважаючи, що на опрацювання планово-звітної документації, яку подають архівні установи, працівники Укрдержархіву витрачають чимало часу, висловлювалась доцільність отримати пропозиції від профільних структурних підрозділів Укрдержархіву щодо одержання інтегрованих результатів аналізу звітних даних, наприклад, відповідно до тих, що застосовуються під час підготовки річного звіту роботи Укрдержархіву, які оприлюднюються на щорічних підсумкових колегіях Укрдержархіву. Це дозволить робити в подальшому такий аналіз в автоматизованому режимі з отриманням готових звітних форм з показниками, які б всебічно висвітлювали стан архівної справи, зокрема НАФ.

Стисло сутність запропонованої методології можна визначити так: не має значення кількість показників, їх, за потребою, може стати більше; введення цих показників повинні робити працівники архіву постійно, кожен на своєму робочому місці, за результатами завершених завдань або проміжних результатів їх виконання, а не керівники архівних установ один раз на рік; уведена в централізовану базу даних інформація обробляється в автоматизованому режимі з наданням поточних

результатів керівництву архівною сферою, зокрема профільним структурним підрозділам Укрдержархіву, в режимі 24 год. на добу 7 днів на тиждень з будь-якого місця світу через мережу Інтернет.

На жаль, у грудні 2018 р. Укрдержархів видав наказ «Про затвердження уніфікованих форм планової та звітної документації»[102], яким значно зменшено кількість форм та їх обсяг, на відміну від зазначеного вище збірника форм планово-звітної документації у сфері архівної справи, підготовленого УНДІАСД. Безперечно, це суттєво розвантажило роботу працівників Укрдержархіву, однак не вирішило окресленої проблеми. Крім того, архівні установи, виконуючи наказ Укрдержархіву щодо нових уніфікованих форм планової та звітної документації, за наказами директорів застосували старі форми звітної документації, що забезпечило унормування планово-звітної роботи в цих установах[103]. На нашу думку, одночасно із затвердженням нових уніфікованих форм планової та звітної документації Укрдержархіву слід було ініціювати роботу щодо створення інформаційної системи для опрацювання планово-звітної документації в електронній формі.

До сказаного варто додати, що електронне урядування в часовому вимірі співпадає з децентралізацією архівної системи України і розвитком самоврядування. З одного боку, воно впроваджується зверху, зважаючи на обраний курс новими Офісом Президента України[104] та Кабінетом Міністрів України[105]. І це, в першу чергу, в обов'язковому порядку стосується всіх установ державної форми власності, зокрема Укрдержархіву, всіх державних архівів та архівних відділів районних державних адміністрацій. З іншого – архівні відділи міських рад та районні відділи нових місцевих органів[106] – об'єднані громади Вінниччини, Запоріжчини, Львівщини, Січеславщини, Харківщини та ін. областей, які дедалі більше усвідомлюють значення розвитку e-government і вже давно опрацьовують власні проєкти електронного самоврядування з урахуванням місцевих особливостей[107]. У цих проєктах знаходить відображення й інформатизація архівних установ, включаючи й трудові архіви.

Розвиток архівного менеджменту нерозривно пов'язаний з питаннями кадрового забезпечення архівних установ. Слід зазначити, що спостерігається тенденція щодо зростання середнього віку працівників архівних установ, яка свідчить про незначне поповнення архівної сфери молодими спеціалістами. В першу чергу на це впливає недостатній рівень середньої заробітної плати в цілому по галузі, що значно менше середнього рівня заробітної плати по Україні. Також слід зауважити недостатній рівень престижності професії архівіста у суспільстві. Така ситуація часто призводить до прийняття на вакантні посади не кращих із кращих претендентів, які мають фахову освіту, а за принципом «непогана людина, комусь треба ж працювати». Далі відбувається певне

оволодіння професією архівіста безпосередньо на робочому місці під час виконання посадових обов'язків.

Незважаючи на багаторічну успішну діяльність кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка, актуальною залишається низка питань, що стосуються архівної професійної освіти та культури, а також виховання молодих спеціалістів та передавання їм практичних навичок роботи від досвідчених архівістів безпосередньо на робочому місці. Насамперед, слід зауважити про відсутність у вишах України спеціальності із підготовки професійних реставраторів документів. Реставраторська професійна школа в архівній сфері тримається виключно на ентузіазмі працівників відповідних структурних відділів архівних установ. Найбільшим з осередків реставраційної діяльності щодо врятування та відновлення архівних документів є Державний центр збереження документів Національного архівного фонду, що розташований у м. Києві. Показовим є те, що вік більшості працівників цієї установи – від 50 років, рівень заробітної плати у 2,5 рази менший за середню заробітну плату по м. Києву, а технології, що застосовуються для реставрації документів, «завмерли» на рубежі 2-ї половини минулого сторіччя. На нашу думку, така ситуація потребує комплексного вирішення: від покращення матеріально-технічного та фінансового забезпечення до запровадження відповідної спеціальності у вишах.

Разом із тим зазначимо, що Державний центр збереження документів Національного архівного фонду забезпечений сучасним обладнанням для виконання завдань щодо оцифрування документів НАФ, виготовлення невеликих накладів поліграфічної продукції та здійснення палітурних робіт, що успішно виконуються на замовлення Укрдержархіву та центральних державних архівів.

Протягом останніх 6-ти років спостерігається тенденція до скорочення загальної штатної чисельності працівників архівних установ та їх облікової чисельності. З 2013 р. до 2018 р. загальна штатна чисельність працівників архівних установ скоротилася майже на 21%, а облікова чисельність працівників цих установ – майже на 26%. У таблиці 1 наведені відповідні показники за останні 9 років. Щодо штатної чисельності працівників, вона поступово зменшується внаслідок державної політики щодо скорочення загальної чисельності працівників в органах державної влади, зокрема в обласних державних адміністраціях та районних державних адміністраціях. На жаль, керівництво цих органів втілювало державну політику саме за рахунок державних обласних архівів та архівних відділів державних районних адміністрацій, що є структурними підрозділами цих органів. На честь Укрдержархіву зазначимо, що жодна штатна одиниця в центральних державних архівах за цей час скорочена не була.

Таблиця 1. Загальна штатна чисельність працівників архівних установ України та облікова чисельність працівників цих установ станом на 2010–2018 рр.

Рік	Штатна чисельність	Облікова чисельність	Укомплектованность
2010[108]	3341	3236	96,86%
2011[109]	3415	3274	95,87%
2012[110]	4011	3870	96,48%
2013[111]	4785	4670	97,60%
2014[112]	4521	4364	96,53%
2015[113]	4373	4074	93,16%
2016[114]	4204	3918	93,20%
2017[115]	4057	3580	88,24%
2018[116]	3792	3466	91,40%

На погіршення показника щодо кадрової укомплектованості архівних установ також впливає невизначеність ситуації щодо державної служби в центральних державних архівах України. «Статус посадових осіб цих установ визначається згідно із Законом України «Про державну службу», як це визначено статтею 25 цього Закону України «Про Національний архівний фонд та архівні установи»[117]. Однак, із 2016 р., з часу набрання чинності оновленого Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 р. № 889-VIII, Національне агентство України з питань державної служби та її міжрегіональні управління відмовляють центральним державним архівам в оголошенні конкурсу на заміщення вакантних посад державних службовців, мотивуючи це тим, що ці установи «як юридичні особи мають невідповідний правовий статус» – «організаційно-правову форму»[118]. Така ситуація склалася внаслідок виключення із ч. 2 ст. 25 Закону України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» – «Центральні державні архіви України як державні органи виконують завдання та функції держави з управління архівною справою і діловодством» – словосполучення «як державні органи»[119]. Незважаючи на позицію керівництва Національного агентства України з питань державної служби, що Укрдержархіву слід керуватися лише положеннями Закону України «Про державну службу», як прийнятого пізніше[120], в реалії всі ці роки в центральних державних архівах України продовжують існувати посади державних

службовців, що виконують свої обов'язки згідно з Законом України «Про державну службу», про що щорічно надсилаються звіти до Національного агентства України з питань державної служби. Вважаємо позицію Національного агентства України з питань державної служби суто формальною, що не має відношення до вирішення питання по суті. Зважаючи, що працівники центральних державних архівів України виконують ті ж самі завдання і функції з реалізації державної політики з питань архівної справи і діловодства, що і працівники державних областей, тільки на центральному рівні, дивує пропозиція Національного агентства України з питань державної служби сприяти Укрдержархіву щодо приведення Закону України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» у відповідність до Закону України «Про державну службу»[121], тобто вирішити питання щодо зміни статусу працівників цих установ. Разом із тим, ті ж самі посади в державних архівах областей будуть мати статус державних службовців лише тому, що вони є структурними підрозділами обласних державних адміністрацій, і у них не виникало жодних питань щодо заміщення вакантних посад державних службовців. По суті, йдеться всього про 9 центральних державних архівів, загальна чисельність державних службовців в яких ніяк не впливає на загальну тенденцію щодо скорочення посад державних службовців, але їх збереження дозволить забезпечити високий статус працівників цих архівів, що, безперечно, матиме вплив на їхній позитивний імідж.

Єдиний законний спосіб на сьогодні щодо заповнення вакантних посад державних службовців у центральних державних архівах України – це прийняття державних службовців за переведенням з інших державних органів, установ, підприємств та організацій на рівнозначну посаду або нижчу за рівнем оплати праці. Це призводить до поступового збільшення вакантних посад у цих архівах у зв'язку з плинністю кадрів, особливо посад керівників структурних підрозділів та заступників директорів центральних державних архівів України. Крім того, це не сприяє кадровому зростанню кращих працівників, зважаючи, що просування таких працівників на вищі посади відповідно до оновленого Закону України «Про державну службу» теж відбувається за конкурсом. На нашу думку, така ситуація потребує негайного виправлення із збереженням посад державної служби, зважаючи на зміст завдань та функцій держави з управління архівною справою і діловодством, що виконують ці установи і які визначені у їхніх положеннях.

Особливе місце в системі архівних установ України займає Державна наукова архівна бібліотека, м. Київ. У фондах цієї установи зберігається чимало рідкісних видань. Її працівники давно вже ведуть роботу зі створення електронного каталога. Однак, через брак потрібного фінансування та невеликої штатної чисельності, ця робота не

завершена. Вважаємо, що Державна наукова архівна бібліотека, м. Київ повинна стати інтегратором усіх бібліотечних фондів, що зберігаються в державних архівних установах України, на базі єдиного електронного каталогу, до якого повинен надаватися онлайн доступ за допомогою офіційного вебсайту бібліотеки. Прототипом такого проекту може стати електронний каталог Довідково-інформаційного фонду Галузевого центру науково-технічної інформації з архівної справи та документознавства УНДІАСД, що надає користувачеві всі базові функції щодо пошуку та відтворення інформації. Цей каталог було створено 2012 р. за особистої ініціативи директора інституту Олександра Гараніна та надано вільний доступ до нього на офіційному вебсайті УНДІАСД[122]. З того часу ведеться робота щодо наповнення каталога інформацією.

Важливою сферою діяльності є реалізація державної політики у сфері створення та функціонування державної системи СФД, за що відповідає департамент страхового фонду документації Укрдержархіву. Як самостійний структурний підрозділ, цей департамент розташовується у м. Харкові. Основними завданням системи СФД є формування СФД, його ведення, утримання і видача користувачам копій документів СФД, необхідних для поставлення на виробництво, експлуатацію та ремонт продукції оборонного, мобілізаційного і господарського призначення, для проведення будівельних, аварійно-рятувальних та аварійно-відновлювальних робіт під час ліквідації надзвичайних ситуацій та в особливий період, а також у сфері збереження інформації про культурні цінності[123]. Виконання цих завдань покладено на 8 регіональних центрів СФД, які розташовані по всій території України[124]. На сьогодні технологія створення СФД дозволяє одночасно фіксувати інформації копій документів на плівкових носіях і в цифровому форматі[125], що значно прискорює видачу цих копій користувачам.

СФД створюється за багатьма напрямами (оборонно-промисловий комплекс, аерокосмічна, гірничо-видобувна, металургійна, хімічна, радіоелектронна, електротехнічна промисловості, промисловість із виробництва засобів зв'язку, приладобудування, легка, харчова та паперова промисловість, промисловість будівельних матеріалів, об'єкти утилізації, зберігання і захоронення радіоактивних, токсичних та інших екологічно небезпечних відходів, об'єкти зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення, закінчені будівництвом (реконструкцією) об'єкти житлового, громадського, виробничого призначення, будівництва, нафтогазового комплексу, електроенергетики, вугільної промисловості, водогосподарського комплексу, атомної промисловості, морського транспорту, авіаційного транспорту, дорожнього господарства, зв'язку, наукової діяльності, культурного надбання, природно-заповідного фонду Міністерства екології та природних ре-

сурсів України тощо)[126] на підставі відповідних галузевих, регіональних та загальних програм.

З метою автоматизації процесів обліку та доступу до інформації СФД створено Державний реєстр СФД – автоматизована інформаційна система державного обліку та обробки інформації про документи СФД, та Державний реєстр ПНО – автоматизована інформаційно-довідкова система обліку та обробки інформації щодо потенційно небезпечних об'єктів України[127].

Важливу роль у створенні зазначених реєстрів[128] та реалізації багатьох інших проєктів у системі СФД[129] відіграє Науково-дослідний, проектно-конструкторський та технологічний інститут мікрографії, що також знаходиться в Харкові. Пріоритетними завданнями інституту є[130]:

– технологічно-конструкторське забезпечення СФД; проведення проектно-конструкторських робіт із нового будівництва, реконструкції та технічного переоснащення підприємств і установ України; розроблення нормативного забезпечення функціонування державної системи СФД;

– міжнародного співробітництва, організації розроблення, розгляду, експертизи, узгодження і підготовки до затвердження проектів міжнародних, міждержавних, національних стандартів та інших нормативних документів зі стандартизації.

Одним із дієвих кроків щодо визначеності концептуальних засад та завдань щодо цифровізації, інформатизації, кібернетизації, автоматизації архівної сфери було успішне виконання УНДІАСД у 2016 р. науково-дослідної роботи «Визначення та наукове обґрунтування напрямів розвитку інформатизації архівної справи», що була схвалена наприкінці того ж року Вченою радою УНДІАСД та звіт про яку на початку 2017 р. здано в Державну наукову установу «Український інститут науково-технічної експертизи та інформації» (УкрІНТЕІ)[131]. За рішенням Нормативно-методичної комісії Укрдержархіву, на засіданні якої 13.02.2017 р. розглядалася ця робота, її було направлено на доопрацювання за зауваженнями та пропозиціями членів комісії. Наступного разу доопрацьована розробка була розглянута Нормативно-методичною комісією Укрдержархіву 24.04.2017 р. Членам комісії було надано на розгляд також стислу її редакцію під назвою: «Концепція інформатизації архівної справи в Україні». Звіт про науково-дослідну роботу «Визначення та наукове обґрунтування напрямів розвитку інформатизації архівної справи» було схвалено на цьому засіданні Нормативно-методичної комісії Укрдержархіву, а Концепція інформатизації архівної справи в Україні направлена на доопрацювання. У першому півріччі 2017 р. ця Концепція була доопрацьована та надіслана на розгляд Нормативно-методичної комісії Укрдержархіву[132], однак досі її не виносили на розгляд цього дорадчого органу. Проте, зазначимо, що

робота й до сьогодні є актуальною та визначає основоположні засади і напрями інформатизації архівної справи в Україні, що повинні стати базисом для відповідної планової роботи щодо їх реалізації в архівних установах, про що свідчить свідоцтво про реєстрацію авторського права на Концепцію, видане УНДІАСД у 2019 р. Міністерством економічного розвитку і торгівлі України[133].

Висновки і рекомендації. Як засвідчує вітчизняний і зарубіжний досвід, упровадження електронного урядування в архівну справу відкриває нові можливості для її демократизації, модернізації, реформування і підвищення ефективності роботи установ галузі. Під його впливом нових контурів набувають усі складові архівного менеджменту: від стратегічного і оперативного планування діяльності архівних установ, роботи з персоналом, підготовки і прийняття управлінських рішень, оцифровування документальних ресурсів, доступу до їх використання для надання архівних послуг. Застосування комп'ютерної та іншої техніки дозволяє не тільки підняти на новий рівень управління архівною справою, але й розширити обсяг електронних послуг та сервісів центральних, галузевих і місцевих архівів, забезпечити їх доступність і прозорість, обмежити безпосередній контакт користувачів з працівниками, виключити корупційну складову. Важливим етапом на цьому шляху стало утворення і діяльність ЦДЕА України, створення цифрових фондів користування документами та електронного довідкового апарату в Галузевому державному архіві Служби безпеки України, до загальних міжархівних проектів, зокрема щодо українського визвольного руху, низці державних архівів. Вони уособлюють собою найбільш перспективну систему структурованого зберігання документів з електронними носіями, яка підвищує надійність зберігання ретроспективної інформації, її швидкий і зручний пошук, розширення доступу до неї, підвищення ефективності надання архівних послуг та можливість їх цілодобового отримання незалежно від тривалості робочого дня, оскільки доступ до відкритих даних здійснюється в автоматизованому режимі. Крім того, застосування документів в електронній (цифровій) формі дає певну економію людських і часових ресурсів, сприяє вивільненню частини працівників від рутинної роботи, дає змогу оптимально використати приміщення, унеможливлює корупцію.

Для подальшого розвитку кібернетизації, інформатизації та цифровізації архівів і управління архівною справою видається доцільним на підгрунті Концепції інформатизації архівної справи в Україні створити на загальнодержавному рівні Комплексний перспективний план (програму) подальшої інформатизації архівних установ, включаючи Державний центр збереження документів Національного архівного фонду та Державну наукову архівну бібліотеку, м. Київ, на період до 2025 р.,

їх науково-технічного переоснащення, підготовки і перепідготовки архівних працівників, передбачивши для цього необхідне кадрове, матеріально-технічне та фінансове забезпечення. Складовою цієї програми мають бути заходи, спрямовані на надійний і професійний кіберзахист електронних ресурсів, запобігання втручанню у приватне життя громадян та використання персональних даних. Цілком зрозуміло, що кібернетизація архівної справи диктує необхідність удосконалення архівного законодавства, нормативно-правової бази архівних установ, наближення їх до європейських стандартів, включаючи порядок надання архівних послуг транскордонного характеру. Потребує відповідного поліпшення архівна наука та освіта в Україні і підготовка фахівців, здатних організувати архівну справу в електронній (цифровій) формі; уточнення самого поняття «архівна справа» як галузь життєдіяльності суспільства, що охоплює не тільки наукові, організаційні, правові, технологічні, економічні, але й інформаційні питання діяльності юридичних і фізичних осіб, пов'язані із нагромадженням, обліком, зберіганням архівних документів, їх оцифруванням та використанням відомостей, що в них містяться. Вочевидь, настає час започаткування окремого напряму архівознавства – електронного архівознавства та адекватного архівного менеджменту.

---

[1] *Дубов Д. В., Дубова С. В.* Основи електронного урядування: навч. посіб. Київ: ЦНЛ, 2006. 75 с.; Державне управління : підручник / за ред. А. Ф. Мельник. Київ: Знання, 2009. 343 с.; *Клименко І. В.* Електронний документообіг у державному управлінні : навч. посібн. Харків: Форт, 2009. 232 с.; *Клименко І. В.* Використання інструментів менеджменту бізнес-структур для розробки і реалізації стратегії електронного врядування в Україні // Економіка та держава. 2009. № 7. С. 92–96. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ecde_2009_7_24.pdf (дата звернення: 25.08.2019) ; *Машкаров Ю. Г.* та ін. Електронне урядування. Інформатизація державного управління. Харків: Магістр, 2011. 264 с.; *Конашевич Ю. З.* Види, принципи і напрями діяльності електронного уряду // Наук. вісн. Львів. держ. ун-ту внутрішніх справ, 2013. Ч. 1. С. 53–64; *Романенко Е. О.* Електронний уряд – нова модель інформаційно-комунікативних відносин // Європейські перспективи. 2015. Вип. 6. С. 75–79; *Поліщук І. О., Лур'є В. К.* Електронне урядування в Україні: проблеми та перспективи // Вісн. НУ «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». № 3(30). 2016. С. 229–230; *Пістунов І. М.* Електронний менеджмент : навч. посібник. Дніпро: Державний ВНЗ «НГУ», 2017. 135 с.; Інформаційно-комунікативна діяльність органів публічної влади / за заг. ред. В. С. Куйбіди, О. В. Карпенка. Київ : ЦП «Компрінт», 2018. 364 с.

[2] *Андрухів А. І., Тарасов Д. О.* Менеджмент електронних документів на прикладі репозитарію НУ «Львівська політехніка» // Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства: матеріали четвертої міжнародної наук.-практич. конференції, 25 жовтня 2012 р. Львів: Вид-во

Львів. політехніки, 2012. С. 223–228; *Білущак Т. М.* Менеджмент архівної діяльності : навч. посібн. Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2017. 240 с.; *Калакура Я.* Менеджмент в архівній справі: Конспект лекцій. Київ: ВПЦ Київський університет, 2018. 240 с.

[3] *Кисельова А.* Українські архівні ресурси в Інтернеті // Рукописна спадщина України: Археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів / Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Інститут рукопису. Київ, 2004. Вип. 9. С. 238–247; *Меньківська Н. С.* Інформаційна діяльність державних архівів: сутність та визначення понять // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. 2009. № 3. С. 51–55; *Ковтанюк Ю. С.* Електронне документознавство в Україні: сутність наукового напряму, історія формування, перспективи розвитку : автореф. дис ... канд. іст. наук: 27.00.02 / Ковтанюк Юрій Славович; Держ. архів. служба України, Укр. НДІ архів. справи та документознавства. Київ, 2012. 20 с.; *Його ж.* Класифікація документів з електронними носіями інформації // Архіви України. 2012. № 2(278). С. 45–76; *Божук Л.* Інформаційні ресурси і сервіси Інтернет в роботі державних архівів України // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Серія Історія. № 3(130). 2016. С. 14–18 та ін.

[4] Про Національну програму інформатизації : Закон України від 04.02.1998 № 74/98-ВР // Офіц. вісн. України. 1998. № 10. Ст. 375 ; Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 № 851–IV // Офіц. вісн. України. 2003. № 25. Ст. 1174 ; Про електронні довірчі послуги : Закон України від 05.10.2017 № 2155-VIII // Голос України. 07.11.2017. № 206 та ін.

[5] Концепція розвитку електронного врядування в Україні до 2020 р., схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України 20.09.2017. № 649-р. URL: https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250287124 (дата звернення: 25.08.2019).

[6] Електронне урядування : підручник / [авт. кол. : В. П. Горбулін, Н. В. Грицяк, А. І. Семенченко, О. В. Карпенко та ін.] ; за заг. ред. проф. Ю. В. Ковбасюка ; [наук. ред. проф. Н. В. Грицяк, проф. А. І. Семенченка]. Київ: НАДУ, 2014. 352 с.; *Горобчук О. А.* Електронний уряд: еволюція системи державного управління. URL: http://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10591/195.pdf? sequence=3 (дата звернення: 25.08.2019).

[7] Деякі питання діяльності центральних органів виконавчої влади : постанова Кабінету Міністрів України від 04.06.2014 № 255. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/255-2014-%D0%BF (дата звернення: 25.08.2019).

[8] Положення про Державне агентство з питань електронного урядування України, затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 № 492. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/492-2014-%D0%BF (дата звернення: 25.08.2019).

[9] Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо діяльності Державного агентства з питань електронного урядування, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 16.11.2016 № 887. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/887-2016-%D0%BF#n34 (дата звернення: 25.08.2019).

[10] United Nations E-Government Survey 2018. Gearing E-Government to Support Transformation towards sustainable and resilient societies = Оцінювання електронного урядування Організацією Об’єднаних Націй за 2018 рік. Просу-

вання електронного уряду для підтримки перетворень до сталого та стійкого суспільства / UN Department of Economic and Social Affairs = Департамент ООН з економічних та соціальних питань. P. 232. URL: https://publicadministration.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2018-Survey/E-Government%20Survey%202018_FINAL%20for%20web.pdf (дата звернення: 25.08.2019);

[11] United Nations E-Government Survey 2016. E-Government in Support of Sustainable Development = Оцінювання електронного урядування Організацією Об'єднаних Націй за 2016 рік. Електронний уряд для підтримки сталого розвитку / UN Department of Economic and Social Affairs = Департамент ООН з економічних та соціальних питань. P. 158. URL: http://workspace.unpan.org/sites/Internet/Documents/UNPAN97453.pdf (дата звернення: 25.08.2019); див. детальний огляд ін. показників: *Гаранін О. Я., Ковтанюк Ю. С.* До концепції інформатизації архівної справи в Україні / Студії з архів. справи та документознавства / Держ. архів. служба України, УНДІАСД ; [редкол.: С. Г. Кулешов (голов. ред.) та ін.]. Київ, 2017. Т. 24–25. С. 8–9. URL: https://undiasd.archives.gov.ua/doc/studiji/stud-2017.pdf (дата звернення: 25.08.2019).

[12] United Nations E-Government Survey 2014: E-Government for the Future We Want = Оцінювання електронного урядування Організацією Об'єднаних Націй за 2014 рік: Електронний уряд для майбутнього, якого ми хочемо / UN Department of Economic and Social Affairs = Департамент ООН з економічних та соціальних питань. P. 203. URL: https://publicadministration.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2014-Survey/E-Gov_Complete_Survey-2014.pdf (дата звернення: 25.08.2019).

[13] UN E-Government Knowledgebase. Data Center. Country Data = База знань ООН з електронного урядування. Дата-центр. Дані про країну. URL: https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Data-Center (дата звернення: 25.08.2019).

[14] *Хейг М.* Электронный Public Relations ; пер. с англ. М. : ФАИР-ПРЕСС, 2002. 192 с. ; Менеджмент у XXI столітті: розвиток організацій та управління персоналом : матеріали щоріч. наук.-практ. конф., 16 квіт. 2004 р. в 2 ч. Ч. 2 / Львів. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; за заг. ред. А. О. Чемериса. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2004. 352 с. ; *Владзимирський А. В., Мозговой В. В.* Адаптація підходів та механізмів електронного менеджменту для використання при організації медико-санітарної допомоги пацієнтам з мультирезистентним туберкульозом // Сучасні медичні технології. 2012. № 1. С. 21–28. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Smt_2012_1_6.pdf (дата звернення: 25.08.2019); *Єгорченкова Н. Ю.* Моделі управління проектами в електронному проектному менеджменті // Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». Серія : Нові рішення в сучасних технологіях. 2018. № 9. С. 112-117. URL: nbuv.gov.ua/j-pdf/vcpinrct_2018_9_18.pdf (дата звернення: 25.08.2019).

[15] Економічна інформатика: Конспект лекцій у 3-х частинах. Ч. 2: Обробка економічної інформації за допомогою електронної таблиці Excel / уклад. А. В. Булашенко. Суми: Вид-во СумДУ, 2008. С. 87–112. URL: http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/1112/1/Ekonomichna%20informatyka.doc (дата звернення: 25.08.2019); Організація бази даних засобами електронної таблиці Excel. URL: https://pidruchniki.com/18340719/bankivska_sprava/organizatsiya_bazi_danih_zasobami_elektronnoyi_tablitsi_excel (дата звернен-

ня: 25.08.2019) ; Створення бази даних в Microsoft Excel. 2018. URL: http://askme.zone/t/stvorennya-bazi-danih-v-microsoft-excel/24757 (дата звернення: 25.08.2019).

[16] *Шулима О. В., Шендрик В. В., Шестак М. О.* Побудова сховища даних системи підтримки прийняття рішень для проектування розподілених енергетичних систем // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Інф.ційні системи та мережі. 2016. № 854. С. 291–297. URL: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/37385/1/28_291-297.pdf (дата звернення: 25.08.2019).

[17] Про Національний архівний фонд та архівні установи : Закон України від 24.12.1993 № 3814-XII // Відом. Верховної Ради України. 1994. № 15. Ст. 86. Розділ VI. Система архівних установ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3814-12 (дата звернення: 25.08.2019).

[18] Про Національний архівний фонд та архівні установи : Закон України від 24.12.1993 № 3814-XII // Відом. Верховної Ради України. 1994. № 15. Ст. 86. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3814-12 (дата звернення: 25.08.2019).

[19] Про інформацію : Закон України від 02.10.92 № 2657-XII // Відом. Верховної Ради України. 1992. № 48. Ст. 650. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12 (дата звернення: 25.08.2019).

[20] Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI // Відом. Верховної Ради України. 2011. № 32. Ст. 314. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17 (дата звернення: 25.08.2019).

[21] Про заходи щодо подальшого забезпечення відкритості у діяльності органів виконавчої влади : постанова Кабінету Міністрів України від 29.08.2002 № 1302 // Офіц. вісн. України. 2002. № 36. Ст. 1700. С. 83. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1302-2002-%D0%BF (дата звернення: 25.08.2019).

[22] Про заходи щодо створення електронної інформаційної системи «Електронний Уряд» : постанова Кабінету Міністрів України від 24.02.2003 № 208 // Офіц. вісн. України. 2003, № 9, Ст. 378. С. 112. URL: https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/208-2003-%D0%BF (дата звернення: 25.08.2019).

[23] Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні : Указ Президента України від 31.07.2000 № 928/2000 // Офіц. вісн. України. 2000. № 31. Ст. 1300. С. 11. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/928/2000 (дата звернення: 25.08.2019).

[24] Про деякі заходи щодо поліпшення доступу фізичних та юридичних осіб до електронних послуг : Указ Президента України від 29.07.2019 № 558/2019 // Урядовий кур'єр. 31.07.2019. № 144. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/558/2019 (дата звернення: 25.08.2019).

[25] Президент видав указ щодо розвитку електронного урядування. URL: https://tsdea.archives.gov.ua/ua/президент-видав-указ-щодо-розвитку/ (дата звернення: 25.08.2019).

[26] Публічний звіт Голови Укрдержархіву Баранової Т. І. про підсумки діяльності Державної архівної служби у 2018 році. С. 14-15. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/17-civik-2018/zvit_2018/zvit_archiv_2018.pdf (дата звернення: 25.08.2019).

[27] Про організацію виконання постанови Кабінету Міністрів України від 17 липня 2009 року № 733 «Про електронний обмін службовими документами

в органах виконавчої влади» : наказ Державного комітету архівів України від 30.07.2009 № 133. URL: https://archives.gov.ua/Law-base/SCAU/2009_133.pdf (дата звернення: 25.08.2019).

[28] Про електронний обмін службовими документами в органах виконавчої влади: постанова Кабінету Міністрів України від 17.07.2009 № 733 // Офіц. вісн. України. 2009. № 54, Ст. 1867. С. 12. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/733-2009-%D0%BF (дата звернення: 25.08.2019). Втратила чинність з 07.03.2018 – на підставі постанови Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 № 55 «Деякі питання документування управлінської діяльності» // Урядовий кур'єр. 07.03.2018. № 46. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2018-%D0%BF (дата звернення: 25.08.2019).

[29] Державна архівна служба України. Підсумки діяльності у 2011 році та пріоритети на 2012 рік. С. 33–34. URL: https://www.archives.gov.ua/Archives/Zvit_2011.pdf (дата звернення: 25.08.2019).

[30] Звіт про роботу Центрального державного електронного архіву України за 2015 рік (ф. 209) від 30.12.2015 № 01/344 // Поточний архів ЦДЕА України. Ф. 11. Оп. 1. Спр. 129. Арк. 125.

[31] Про затвердження Положення про відомчу електронну пошту Державної архівної служби України : наказ Держ. архів. служби України від 12.01.2018 № 3. URL: https://tsdea.archives.gov.ua/wp-content/uploads/2018/01/2018_3.pdf (дата звернення: 25.08.2019).

[32] Про затвердження Регламенту функціонування офіційного веб-порталу Укрдержархіву «Архіви України» та Порядку інформаційного наповнення офіційного веб-порталу Укрдержархіву «Архіви України» : наказ Держ. архів. служби України від 22.11.2017 № 89. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0089843-17 (дата звернення: 25.08.2019).

[33] Протокол засідання Нормативно-методичної комісії Державної архівної служби України від 29.03.2018 № 2 // Поточний архів Держ. архів. служби України.

[34] Протокол засідання Нормативно-методичної комісії Державної архівної служби України від 07.02.2019 № 1 // Поточний архів Держ. архів. служби України.

[35] Про затвердження та впровадження методичних рекомендацій «Цифровий фонд користування документами Національного архівного фонду: створення, зберігання, облік та доступ до нього» : наказ Держ. архів. служби України від 16.04.2019 № 36. URL: https://archives.gov.ua/Law-base/SCAU/2019_36.pdf (дата звернення: 25.08.2019) ; Про затвердження та впровадження методичних рекомендацій «Технології комплектування архівних установ документами в електронній формі» : наказ Держ. архів. служби України від 22.04.2019 № 38. URL: https://archives.gov.ua/Law-base/SCAU/2019_38.pdf (дата звернення: 25.08.2019).

[36] Про методичні рекомендації «Цифровий фонд користування документами Національного архівного фонду: створення, зберігання, облік та доступ до нього» : лист Держ. архів. служби України від 18.04.2019 № 1495/01.2/0 : зареєстрований в Центр. держ. електрон. архіві України 19.04.2019 за № 125. Поточний архів ЦДЕА України. Спр. 01-18 за номенклатурою справ ЦДЕА України від 20.12.2018 № 01-31 на 2019 рік : затверджена директором ЦДЕА України 27.12.2018.

[37] Публічний звіт Голови Укрдержархіву Баранової Т. І. про підсумки діяльності Державної архівної служби у 2018 році. С. 14–15.

[38] Про 3-й щорічний круглий стол архівістів з міжнародною участю «Оцифрування документів НАФ, як пріоритетний напрям цифровізації національних архівів: проблеми та перспективи» (м. Київ, 19 лютого 2019 р.). URL: https://tsdea.archives.gov.ua/ua/3-ій-щорічний-круглий-стіл-архівістів-з/ (дата звернення: 25.08.2019).

[39] Програма 3-го щорічного круглого столу архівістів з міжнародною участю «Оцифрування документів НАФ, як пріоритетний напрям цифровізації національних архівів: проблеми та перспективи» (м. Київ, 19 лютого 2019 р.). 5 с. URL: https://tsdea.archives.gov.ua/wp-content/uploads/2019/02/2019_02_19_prg.pdf (дата звернення: 25.08.2019).

[40] За проханням автора матеріали доповіді не надаються у вільний доступ.

[41] *Паламарчук Л. В., Чернятинської Ю. Г.* Досвід оцифрування архівних документів у Республіці Польща : презентація до виступу на 3-у щорічному круглому столі архівістів з міжнародною участю «Оцифрування документів НАФ, як пріоритетний напрям цифровізації національних архівів: проблеми та перспективи» (м. Київ, 19 лютого 2019 р.). 30 с. URL: https://tsdea.archives.gov.ua/wp-content/uploads/2019/02/Презентація-Оцифрування-в-Польщі1.pdf (дата звернення: 25.08.2019).

[42] *Ковтанюк Ю. С.* Перспективи створення Централізованого фонду користування документами Національного архівного фонду : презентація до виступу на 3-у щорічному круглому столі архівістів з міжнародною участю «Оцифрування документів НАФ, як пріоритетний напрям цифровізації національних архівів: проблеми та перспективи» (м. Київ, 19 лютого 2019 р.). 16 с. URL: https://tsdea.archives.gov.ua/wp-content/uploads/2019/02/Ковтанюк_19.02.2019.pdf (дата звернення: 25.08.2019).

[43] *Дідух Л. В.* Створення цифрового фонду користування документами НАФ: досвід українських архівів : презентація до виступу на 3-у щорічному круглому столі архівістів з міжнародною участю «Оцифрування документів НАФ, як пріоритетний напрям цифровізації національних архівів: проблеми та перспективи» (м. Київ, 19 лютого 2019 р.). 15 с. URL: https://tsdea.archives.gov.ua/wp-content/uploads/2019/02/Дідух-19.02.2019.pdf (дата звернення: 25.08.2019).

[44] Цифровий фонд користування документами Національного архівного фонду: створення, зберігання, облік та доступ до нього : методичні рекомендації : затверджені наказом Держ. архів. служби України від 16.04.2019 № 36 / Держ. архів. служба України, УНДІАСД; уклад.: Л. В. Дідух, Н. В. Залєток, Т. М. Ковтанюк. К., 2018. 131 с. URL: https://archives.gov.ua/Law-base/SCAU/2019_36.pdf (дата звернення: 25.08.2019).

[45] Стажування в архівах Польщі. 13.11.2018. URL: https://tsdea.archives.gov.ua/ua/стажування-в-архівах-польщі/ (дата звернення: 25.08.2019).

[46] Про затвердження Вимог до форматів даних електронного документообігу в органах державної влади : наказ Держ. агентства з питань електронного урядування України від 07.09.2018 № 60. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1309-18 (дата звернення: 25.08.2019).

[47] Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції розвитку електронного урядування в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України

від 22.08.2018 № 617-р. П. 26. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/617-2018-%D1%80 (дата звернення: 25.08.2019).

[48] Там само. П. 21.

[49] *Варченко Ю.* Створення закордонних повних електронних архівів. URL: https://naub.oa.edu.ua/2014/stvorennya-zakordonnyh-povnyh-elektronnyh-arhiviv/ (дата звернення: 25.08.2019).

[50] Про утворення Центрального державного електронного архіву України та Центрального державного архіву зарубіжної україніки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.05.2007 № 279-р. URL: https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/279-2007-%D1%80 (дата звернення: 25.08.2019).

[51] Положення про Центральний державний електронний архів України: затверджене наказом Міністерства юстиції України від 21.05.2012 № 753/5 (у редакції наказом Міністерства юстиції України від 29.12.2016 № 3916/5). URL: https://tsdea.archives.gov.ua/wp-content/uploads/2018/03/Polojennya_CDEA.pdf (дата звернення: 25.08.2019).

[52] Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції розвитку електронного урядування в Україні. П. 21.

[53] Публічний звіт Голови Укрдержархіву Баранової Т. І. про підсумки діяльності Державної архівної служби у 2018 році. С. 14.

[54] Звіт про виконання планової та позапланової роботи керівництвом Центрального державного електронного архіву України у липні 2019 року. С. 4 : лист Центр. держ. електрон. архіву України до Держ. архів. служби України від 25.07.2019 № 449/01-18 // Поточний архів ЦДЕА України. Спр. 01-18 за номенклатурою справ ЦДЕА України від 20.12.2018 № 01-31 на 2019 рік: затверджена директором ЦДЕА України 27.12.2018.

[55] Про тестування архівного централізованого веб-сервісу «Шукаємо в архівах» : лист Держ. арів. служби України від 01.03.2019 № 822/01.4/0 : зареєстрований в Центр. держ. електрон. архіві України 04.03.2019 за № 64 // Поточний архів ЦДЕА України. Спр. 01-18 за номенклатурою справ ЦДЕА України від 20.12.2018 № 01-31 на 2019 рік : затверджена директором ЦДЕА України 27.12.2018.

[56] *Забенько Ю. І., Ковтанюк Ю. С.* Концепція планування життєвого циклу електронних документів. Частина 1 // Архіви України. 2013. № 4. С. 5–38; Їх же. Концепція планування життєвого циклу електронних документів. Ч. 2 // Архіви України. 2013. № 5. С. 63–97.

[57] 10 документів: Про затвердження Порядку роботи з електронними документами у діловодстві та їх підготовки до передавання на архівне зберігання : наказ Міністерства юстиції України від 11.11.2014 № 1886/5 : зареєстровано в Міністерстві юстиції України 11.11.2014 за № 1421/26198 // Офіц. вісн. України. 2014. № 93. Ст. 2705. С. 918. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1421-14 (дата звернення: 25.08.2019); Про затвердження Вимог до форматів даних електронного документообігу в органах державної влади : наказ Держ. агентства з питань електронного урядування України від 07.09.2018 № 60.

[58] Типова інструкція з документування управлінської інформації в електронній формі та організації роботи з електронними документами в діловодстві, електронного міжвідомчого обміну : постанова Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 № 55. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2018-%D0%BF (дата звернення: 25.08.2019); Про внесення змін до поста-

нов Кабінету Міністрів України від 18 липня 2007 р. № 950 і від 17 січня 2018 р. № 55 : постанова Кабінету Міністрів України від 17.04.2019 № 375. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-2019-%D0%BF (дата звернення: 25.08.2019).

[59] Порядок приймання-передавання документів Національного архівного фонду на постійне зберігання : проект / уклад.: Ю. С. Ковтанюк : схвалено Нормативно-методичною комісією Укрдержархіву, протокол від 23.06.2017 № 2 // Держ. архів. служба України; ЦДЕА України. К., 2017. 19 с. Рукопис. У 2018 р. повернуто Міністерством юстиції України для доопрацювання у відповідності з Законом України «Про електронні довірчі послуги». Відкладено роботу на 2019 р. у зв'язку з приведенням у відповідність до практичної реалізації формату даних електронного документообігу, вимоги до якого затверджені наказом Державного агентства з питань електронного урядування України від 07.09.2018 № 60.

[60] Правила роботи архівних установ України : затверджені наказом Міністерства юстиції України від 08.04.2013 № 656/5 : зареєстровані в Міністерстві юстиції України 10.04.2013 за № 584/23116 // Офіц. вісн. України. 2013. № 31. Ст. 1112. Розділ II. Гл. 3. П. 3.9. Розділ IV. Гл. 2. П. 2.2.

[61] Вимоги до формату підписаних даних : наказ Міністерства юстиції України; Адміністрація Держ. служби спеціального зв'язку та захисту інформації України від 20.08.2012 № 1236/5/453 : зареєстрований в Міністерстві юстиції України 20.08.2012 за № 1401/21713. Розділ II. П. 2.5.2. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1401-12#n4 (дата звернення: 25.08.2019); Про затвердження вимог у сфері електронних довірчих послуг та Порядку перевірки дотримання вимог законодавства у сфері електронних довірчих послуг : постанова Кабінету Міністрів України від 07.11.2018 № 992. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/992-2018-%D0%BF (дата звернення: 25.08.2019). Вводить в дію 77 міжнародних стандартів.

[62] Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції розвитку електронного урядування в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 № 617-р.

[63] Про затвердження вимог у сфері електронних довірчих послуг та Порядку перевірки дотримання вимог законодавства у сфері електронних довірчих послуг : постанова Кабінету Міністрів України від 07.11.2018 № 992.

[64] Украинские ученые создали оптический диск, способный хранить информацию десятки тысяч лет. 15.02.2014. URL: https://zn.ua (дата звернення: 25.08.2019) ; Ученые изобрели «вечный» диск, вмещающий 360 Тб информации. 26.12.2018. URL: https://topcor.ru/4618-uchenye-izobreli-vechnyj-disk-kotoryj-vmeschaet-360-tb-informacii.html (дата звернення: 25.08.2019).

[65] *Ковтанюк Ю. С.* Тези виступу директора Центрального державного електронного архіву України на розширеному засіданні колегії Державного архіву Житомирської області 26.01.2017, м. Житомир. URL: https://tsdea.archives.gov.ua/ua/d_26012017/ (дата звернення: 25.08.2019).

[66] Протокольна нарада щодо розвитку архівної справи під головуванням Міністра юстиції України Д. П. Петренка та за участю Голови Держ. архів. служби України Т. І. Баранової, заступника Голови Укрдержархіву І. В. Бондарчука та директора ЦДЕА України Ю. С. Ковтанюка (м. Київ, 25 лютого 2016 р.).

[67] Єдиний державний реєстр декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Вхід до системи за допомогою кваліфікованого електронного підпису (ЕЦП). URL: https://portal.nazk.gov.ua/login (дата звернення: 25.08.2019).

[68] *Майстренко А. А., Романовський Р. В*. Оцифровування архівних документів у зарубіжних країнах: інформаційно-аналітичний огляд //АрхівиУкраїни, 2018. Вип.4. С. 64–87.

[69] Про круглий стіл «Відкритий доступ: законодавче регулювання доступу до документів з архівів комуністичних спецслужб». URL: http://kompkd.rada.gov.ua/fsview/72950.html (дата звернення: 25.08.2019).

[70] Копіювання документів у архівних установах України : метод. рекомендації / Держ. архів. служба України, УНДІАСД; уклад.: Л. В. Дідух. Київ, 2016. С. 22. URL: https://undiasd.archives.gov.ua/doc/mr_copy_docs.pdf (дата звернення: 25.08.2019); Цифровий фонд користування документами Національного архівного фонду: створення, зберігання, облік та доступ до нього : метод. рекомендації / Держ. архів. служба України, УНДІАСД; уклад.: Л. В. Дідух, Н. В. Залєток, Т. М. Ковтанюк. Київ, 2018 : затверджені наказом Держ. архів. служби України від 16.04.2019 № 36. С. 41. URL: https://archives.gov.ua/Law-base/SCAU/2019_36.pdf (дата звернення: 25.08.2019).

[71] *Савчинська А*. Інтерв'ю з директором Державного архіву Вінницької області Юрієм Легуном: «Спочатку не гроші, а ідея має бути. Адже архіви зберігають нашу колективну пам'ять». На часі : веб-сайт. URL: https://nachasi.com/2017/07/10/ukr-archives/ (дата звернення: 25.08.2019).

[72] Про розширене засідання колегії Державного архіву Житомирської області (м. Житомир, 26 січня 2017 р.). URL: https://tsdea.archives.gov.ua/ua/133/ (дата звернення: 25.08.2019); Вивчення досвіду роботи (м. Житомир, 26 грудня 2018 р.). URL: http://archive.zt.gov.ua/2018/12/26/вивчення-досліду-роботи/ (дата звернення: 25.08.2019).

[73] *Легун Ю.* Не очень публичное мнение : видеоінтерв'ю. 11.07.2016. Хвилина 32. URL: https://www.youtube.com/watch?v=D_yS8y_Tu9A&feature=youtu.be (дата звернення: 25.08.2019).

[74] Цифрові копії метричних книг Державного архіву Донецької області.

[75] Цифрові копії архівних документів фонду R6_GSK «Звіти «оперативної групи Штумпп» за 1941–1943 роки» Федерального архіву Німеччини. URL: https://tsdea.archives.gov.ua/deutsch/ (дата звернення: 25.08.2019).

[76] Про нараду-семінар «Робота з електронними документами у діловодстві та їх підготовка до передавання на архівне зберігання» (м. Київ, 14 грудня 2017 р.). URL: https://tsdea.archives.gov.ua/ua/нарада-семинар-робота-з-електронним/ (дата звернення: 25.08.2019); Про навчальний семінар щодо впровадження електронного документообігу в архівній сфері (м. Київ, 24 липня 2018 р.). URL: https://tsdea.archives.gov.ua/ua/навчальний-семінар-щодо-впровадженн/ (дата звернення: 25.08.2019); Про 2-й щорічний круглий стіл «Українські архіви: виклики та реалії». (м. Київ, 25 вересня 2018 р.). URL: https://tsdea.archives.gov.ua/ua/другий-щорічний-круглий-стіл-україн/ (дата звернення: 25.08.2019); Про семінар-практикум з актуальних питань архівної справи у Київській області (м. Київ, 17 жовтня 2018 р.). URL: https://tsdea.archives.gov.ua/ua/семінар-практикум-з-актуальних-питан/ (дата звернення: 25.08.2019); Про 3-й щорічний круглий стіл архівістів з міжнародною учас-

тю «Оцифрування документів НАФ, як пріоритетний напрям цифровізації національних архівів: проблеми та перспективи» (м. Київ, 19 лютого 2019 р.). URL: https://tsdea.archives.gov.ua/ua/3-ій-щорічний-круглий-стіл-архівістів-з/ (дата звернення: 25.08.2019); Про ІІ Науково-практичний семінар із міжнародною участю «Організація електронного документообігу в закладах освіти та органах державної влади». (м. Київ, 03 квітня 2019 р.). URL: https://tsdea.archives.gov.ua/ua/ii-науково-практичний-семінар-із-міжна/ (дата звернення: 25.08.2019) ; Про ІІ Міжнародний науково-практичний семінар «Цифрові трансформації та інститути соціальної пам'яті». (м. Київ, 04 квітня 2019 р.). URL: https://tsdea.archives.gov.ua/ua/__trashed-3/ (дата звернення: 25.08.2019) ; Про семінар з підвищення кваліфікації з актуальних питань архівної справи, діловодства та історичного краєзнавства. (м. Київ, 05 квітня 2019 р.). URL: https://tsdea.archives.gov.ua/ua/семінар-з-підвищення-кваліфікації-з-а/ (дата звернення: 25.08.2019).

[77] Про семінар «Організація роботи архівного підрозділу банку». 01.07.2014. URL: https://tsdea.archives.gov.ua/ua/796/ (дата звернення: 25.08.2019); Про робочу нараду щодо обговорення Концепції створення електронного архіву НБУ. 05.06.2018. URL: https://tsdea.archives.gov.ua/ua/робоча-нарада-щодо-обговорення-конце/ (дата звернення: 25.08.2019); *Носулько В*. Політика розвитку електронного документообігу та електронного архіву у банківській системі України // Цифрові трансформації та інститути соціальної пам'яті: матеріали ІІ Міжнародного науково-практичний семінару (м. Київ, 4-5 квітня 2019 р.). Рукопис.

[78] Порядок формування, зберігання та знищення відокремлених електронних даних, отриманих за результатами роботи інформаційних систем у Національному банку України і банках України : затверджений постановою Правління Національного банку України від 14.09.2018 № 99. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0099500-18 (дата звернення: 25.08.2019).

[79] Положення про порядок формування, зберігання та знищення електронних архівів у Національному банку України і банках України : затверджене постановою Національного банку України від 12.09.2006 № 357 : зареєстроване в Міністерстві юстиції України 03.10.2006 за № 1089/12963. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1089-06 (дата звернення: 25.08.2019).

[80] Порядок формування, зберігання та знищення відокремлених електронних даних, отриманих за результатами роботи інформаційних систем у Національному банку України і банках України. Розділ 1. Абзац 2. П. 1.

[81] Архівні установи. URL: https://archives.gov.ua/?page=2 (дата звернення: 25.08.2019).

[82] Об'єднуючи краще, знайти головне. URL: http://uaport.net/uk (дата звернення: 25.08.2019).

[83] АРХІВажлива СПРАВА. URL: https://csam.archives.gov.ua/ukr/abc/ (дата звернення: 25.08.2019).

[84] Інформаційний лист концерту та виставки документів з архівної скарбниці ЦДАМЛМ України у межах нового проекту «Територія АРХІВ: діалог з документом» (ЦДАМЛМ України, м. Київ, 30 січня 2018 р.). URL: https://csam.archives.gov.ua/includes/uploads/2018/01/26/1.pdf (дата звернення: 25.08.2019).

[85] Архів-музей на допомогу вчителям. URL: https://csam.archives.gov.ua/ukr/vchiteli/ (дата звернення: 25.08.2019).

[86] Франківці у фондах Архіву-музею. URL: https://csam.archives.gov.ua/ukr/novini/ (дата звернення: 25.08.2019).

[87] Гортаючи архівні сторінки. URL: http://tsdavo.gov.ua/?s=Гортаючи+архівні+сторінки (дата звернення: 25.08.2019).

[88] Архів ALIVE. URL: http://cdiak.archives.gov.ua/arxiv_alive.php (дата звернення: 25.08.2019).

[89] Архів BLITZ. URL: http://cdiak.archives.gov.ua/arxiv_blitz.php (дата звернення: 25.08.2019).

[90] Українська революція: архівні хроніки. URL: http://tsdavo.gov.ua/ukrayinska-revolyutsiya-arhivni-hroniky-2/ (дата звернення: 25.08.2019).

[91] Архіви для суспільства. Збереження історії нації : тематична зустріч у межах комунікаційного проекті Урядового контактного центру «Уряд на зв'язку» (м. Київ, 14 грудня 2018 р.) за участю Голови Державної архівної служби України Тетяни Баранової : відеодокумент. URL: https://ukc.gov.ua/wp-content/uploads/2018/12/2018-12-20-11.55.02.mp4 (дата звернення: 25.08.2019).

[92] Чорнобильську документалістику включили в реєстр ЮНЕСКО «Пам'ять світу». Що це означає для України? : тема програми Громадського радіо (м. Київ, 6 червня 2018 р.) за участю начальника управління міжнародного співробітництва та документального забезпечення Державної архівної служби України Юлії Прилепішевої : аудіодокумент. URL: https://hromadske.radio/podcasts/kyiv-donbas/arhivni-dokumenty-pro-avariyu-na-chaes-rozsekrechena-bilshist (дата звернення: 25.08.2019).

[93] Про роботу Укрдержархіву, державних архівних установ і спеціальних установ страхового фонду документації у 2018 році та пріоритети Укрдержархіву на 2019 рік // Архіви України. 2019. № 1. С. 58. URL: https://archives.gov.ua/Publicat/AU/AU_1_2019/3.pdf (дата звернення: 25.08.2019).

[94] *Ковтанюк Ю. С.* Перспективи створення Централізованого фонду користування документами Національного архівного фонду. С. 10.

[95] Без заголовка : лист Держ. архів. служби України від 19.02.2018 № 03.2/743 до ЦДЕА України та УНДІАСД : зареєстрований у ЦДЕА України 21.02.2018 за № 43/01. 1 с. // Поточний архів ЦДЕА України. Спр. 01-18 за номенклатурою справ ЦДЕА України від 15.12.2017 № 01-28 на 2018 рік : затверджена директором ЦДЕА України 19.12.2017.

[96] *Гаранін О. Я., Ковтанюк Ю. С., Паламарчук Л. В.* Методології підготовки електронних форм звітності архівних установ / УНДІАСД, ЦДЕА України ; Київ, 2018. 70 с. Рукопис.

[97] Проект електронної форми звіту архівної установи : спільний лист ЦДЕА України, УНДІАСД до Держ. архів. служби України від 01.06.2018 № 01/165/136. 72 с. // Поточний архів ЦДЕА України. Спр. 01-18 за номенклатурою справ ЦДЕА України від 15.12.2017 № 01-28 на 2018 рік : затверджена директором ЦДЕА України 19.12.2017.

[98] Правила роботи архівних установ України : затверджені наказом Міністерства юстиції України від 08.04.2013 № 656/5.

[99] Планово-звітна документація у сфері архівної справи : збірник форм : схвалено Нормативно-методичною комісією Держ. архів. служби України : протокол від 29.03.2018 № 2 / уклад.: В. Ф. Бойко // Держ. архів. служба України; УНДІАСД. К., 2018. 137 с. Рукопис.

[100] Протокол засідання Нормативно-методичної комісії Державної архівної служби України від 29.03.2018 № 1 // Поточний архів Держ. архів. служби України.

[101] Про затвердження збірника форм Планово-звітна документація державних архівних установ України : наказ Державного комітету архівів України від 12.11.2008 № 222. URL: https://archives.gov.ua/Law-base/SCAU/?2008-222 (дата звернення: 25.08.2019).

[102] Про затвердження уніфікованих форм планової та звітної документації : наказ Держ. архів. служби України від 13.12.2018 № 85. URL: https://undiasd.archives.gov.ua/doc/uniform_pl-zv_doc.pdf (дата звернення: 25.08.2019).

[103] Про затвердження форм планово-звітної документації ЦДЕА України : наказ ЦДЕА України від 201.12.2018 № 86 // Поточний архів ЦДЕА України. Спр. 01-03 за номенклатурою справ ЦДЕА України від 15.12.2017 № 01-28 на 2018 рік : затверджена директором ЦДЕА України 19.12.2017.

[104] Про деякі заходи щодо поліпшення доступу фізичних та юридичних осіб до електронних послуг : указ Президента України від 29.07.2019 № 558/2019. URL: https://www.president.gov.ua/documents/5582019-28853 (дата звернення: 25.08.2019).

[105] Уряд остаточно запровадив електронний обмін документами : засідання Кабінету Міністрів України (м. Київ, 4 вересня 2019 р.). URL: https://www.kmu.gov.ua/ua/news/uryad-ostatochno-zaprovadiv-elektronnij-obmin-dokumentami (дата звернення: 25.08.2019): «Зміни мають запрацювати уже з 1 жовтня, до того моменту державні органи повинні провести відповідні організаційні налаштування у системі обміну документами».

[106] Про затвердження Типового положення про архівну установу сільської, селищної, міської ради, ради об'єднаної територіальної громади для централізованого тимчасового зберігання архівних документів, нагромаджених у процесі документування службових, трудових та інших правовідносин юридичних і фізичних осіб, що не належать до Національного архівного фонду : наказ Міністерства юстиції України від 02.06.2014 № 864/5 : зареєстровано в Міністерстві юстиції України 05.06.2014 за № 592/25369 : у редакції наказу Міністерства юстиції України від 18.10.2017 № 3222/5 : зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 24.10.2017 за № 1296/31164. URL: https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0592-14 (дата звернення: 25.08.2019).

[107] Ініціативний лист щодо необхідності узгодженого вирішення питання організації архівної справи в умовах реалізації реформи децентралізації влади : лист Держ. архів. Миколаївської області від 21.09.2016 № 768/01.1-0310 до Держ. архів. служби України : зареєстрованиййй в Укрдержархіві 23.09.2016 за № 3329. URL: https://www.archives.gov.ua/News/l_i.pdf (дата звернення: 25.08.2019).

[108] Підсумки діяльності у 2010 році та пріоритети на 2011 рік : звіт // Державна архівна служба України. Київ, 2011. С. 56. URL: https://archives.gov.ua/Archives/Zvit_2010.pdf (дата звернення: 25.08.2019).

[109] Підсумки діяльності у 2011 році та пріоритети на 2012 рік : звіт // Державна архівна служба України. Київ, 2012. С. 52. URL: https://archives.gov.ua/Archives/Zvit_2011.pdf (дата звернення: 25.08.2019).

[110] Підсумки діяльності у 2012 році та пріоритети на 2013 рік : звіт // Державна архівна служба України. Київ, 2013. С. 61. URL: https://archives.gov.ua/Archives/Zvit_2012.pdf (дата звернення: 25.08.2019).

[111] Підсумки діяльності у 2013 році та пріоритети на 2014 рік : звіт // Державна архівна служба України. Київ, 2014. С. 58-59. URL: https://archives.gov.ua/Archives/Zvit_2013.pdf (дата звернення: 25.08.2019).

[112] Підсумки діяльності у 2014 році та пріоритети на 2015 рік : звіт // Державна архівна служба України. Київ, 2015. С. 63. URL: https://archives.gov.ua/Archives/Zvit_2014.pdf (дата звернення: 25.08.2019).

[113] Підсумки діяльності у 2015 році та пріоритети на 2016 рік : звіт // Державна архівна служба України. Київ, 2015. С. 67-68. URL: https://archives.gov.ua/Archives/Zvit_2015.pdf (дата звернення: 25.08.2019).

[114] Підсумки діяльності у 2016 році та пріоритети на 2017 рік : звіт // Державна архівна служба України. Київ, 2017. С. 16. URL: https://www.archives.gov.ua/Archives/scau_2016_1.pdf (дата звернення: 25.08.2019).

[115] Про роботу Укрдержархіву, архівних установ і спеціальних установ страхового фонду документації у 2017 році та пріоритети Укрдержархіву на 2018 рік : звіт // Державна архівна служба України. Київ, 2018. С. 37. Рукопис.

[116] Про роботу Укрдержархіву, державних архівних установ і спеціальних установ страхового фонду документації у 2018 році та пріоритети Укрдержархіву на 2019 рік // Архіви України. 2019. № 1. С. 58. URL: https://archives.gov.ua/Publicat/AU/AU_1_2019/3.pdf (дата звернення: 25.08.2019).

[117] Про Національний архівний фонд та архівні установи : Закон України від 24.12.1993 № 3814-XII // Відом. Верховної Ради України. 1994. № 15. Ст. 86. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3814-12 (дата звернення: 25.08.2019).

[118] Щодо поширення дії Закону України «Про державну службу» на працівників центральних державних архівів України : лист Національного агентства України з питань державної служби від 21.03.2017 № 36/11/22-17 : зареєстрований в Центр. держ. електрон. архіві України 30.03.2017 за № 79/01. 4 с. // Поточний архів ЦДЕА України. Спр. 01-18 за номенклатурою справ ЦДЕА України від 26.12.2016 № 01-28 на 2017 рік :затверджена директором ЦДЕА України 28.12.2016 ; Щодо поширення дії Закону України «Про державну службу» на працівників центральних державних архівів України : лист Національного агентства України з питань державної служби від від 15.05.2017 № 61/11/22-17 : зареєстрований в Центр. держ. електрон. архіві України 23.05.2017 за № 129/01. 4 с. // Поточний архів ЦДЕА України. Спр. 01-18 за номенклатурою справ ЦДЕА України від 26.12.2016 № 01-28 на 2017 рік :затверджена директором ЦДЕА України 28.12.2016 ; Щодо поширення дії Закону України «Про державну службу» на працівників центральних державних архівів України : лист Міжрегіонального управління Національного агентства України з питань державної служби у місті Києві, Київській, Чернігівській та Черкаській областях від 20.08.2018 № 680/ТО 04041-18 : зареєстрований в Центр. держ. електрон. архіві України 10.09.2018 за № 208/01. 4 с. // Поточний архів ЦДЕА України. Спр. 01-03 за номенклатурою справ ЦДЕА України від 15.12.2017 № 01-28 на 2018 рік : затверджена директором ЦДЕА України 19.12.2017.

[119] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності Міністерства юстиції України, Міністерства культури України, інших центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується через відповідних міністрів, а також Державного космічного агентства України : Закон України від 16.10.2012 № 5461-VI // Офіц. вісн. України. 2012. № 95. Ст. 3845. С. 9. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5461-17 (дата звернення: 25.08.2019).

[120] Щодо поширення дії Закону України «Про державну службу» на працівників центральних державних архівів України : лист Національного агентства України з питань державної служби від 21.03.2017 № 36/11/22-17. С. 4.

[121] Щодо поширення дії Закону України «Про державну службу» на працівників центральних державних архівів України : лист Національного агентства України з питань державної служби від від 15.05.2017 № 61/11/22-17. С. 4.

[122] Електронний каталог Довідково-інформаційного фонду Галузевого центру науково-технічної інформації з архівної справи та документознавства Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства. URL: https://undiasd.archives.gov.ua/index.php?m=81 (дата звернення: 25.08.2019).

[123] Положення про Департамент страхового фонду документації Державної архівної служби України : витяг : наказ Державної архівної служби України від 04.01.2017 № 1. URL: https://sfd.archives.gov.ua/page9.html (дата звернення: 25.08.2019).

[124] Регіональні центри СФД. URL: https://sfd.archives.gov.ua/page9.html (дата звернення: 25.08.2019).

[125] *Подорожний В. І.* Актуальні проблеми довгострокового зберігання документації у страховому фонді документації України // Реєстрація, зберігання і обробка даних. 2016. Т. 18. № 2. С. 53–60. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/131610/07-Podorozhnyi.pdf?sequence=1 (дата звернення: 25.08.2019).

[126] Напрями створення страхового фонду документації України. URL: https://sfd.archives.gov.ua/page3.html (дата звернення: 25.08.2019).

[127] Державний реєстр ПНО. URL: https://pno.gov.ua (дата звернення: 25.08.2019).

[128] Державний реєстр потенційно небезпечних об’єктів. URL: https://micrography.gov.ua/uk/regpdo (дата звернення: 25.08.2019).

[129] Методичні матеріали Науково-дослідного, проектно-конструкторського та технологічного інституту мікрографії. URL: https://micrography.gov.ua/uk/method-materials (дата звернення: 25.08.2019).

[130] Напрями діяльності Науково-дослідного, проектно-конструкторського та технологічного інституту мікрографії. URL: https://micrography.gov.ua/uk/area-activity (дата звернення: 25.08.2019).

[131] Визначення та наукове обґрунтування напрямів розвитку інформатизації архівної справи : звіт про науково-дослідну роботу УНДІАСД від 20.12.2016 : схвалено Вченою радою УНДІАСД, протокол від 21.12.2016 № 5 : затверджено директором УНДІАСД 17.01.2017 : зареєстровано в УкрІНТЕІ 30.01.2017 за державним реєстраційним № 0116U003131 / уклад.: О. Я. Гаранін, Т. М. Ковтанюк, Т. Я. Купрунець // Держ. архів. служба України ;

УНДІАСД. К., 2016. 102 с. Рукопис.

[132] Концепція інформатизації архівної справи в Україні : проект / уклад.: О. Я. Гаранін, Т. М. Ковтанюк // Держ. архів. служба України ; УНДІАСД. К., 2017. 15 с. Рукопис.

[133] Літературний письмовий твір науково-практичного характеру «Концепція інформатизації архівної справи в Україні» / автори: Гаранін Олександр Якович, Ковтанюк Тетяна Миколаївна; авторські майнові права належать Українському науково-дослідному інституту архівної справи та документознавства (вул. Солом'янська, 24, м. Київ, 03110) : свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 02.05.2019 № 88123.

A number of new approaches to the organization and management of archival affairs at the national and local levels in the context of the information society and e-government in Ukraine are considered. E-management, digitization of archival documentary resources provides the basis for ensuring improvement of their complete storage, coordinated and successful work of all structural units of the archival institutions system, wider quality provision of archival services, improvement of maintenance of users with archive information, efficient use of human, intellectual, technical and communication resources. The practice of electronic archives of Ukraine in the context of foreign experience is generalized.

Substantiated practical recommendations for the wider introduction of electronic document that will provide additional opportunities for the organization automated workflow and improve communication archives record creators and users.

Key words: archival management; e-government; open archives; e-documentation; electronic document circulation; document digitization; provision of archival services.

УДК 930.25:908](477)

Л. С. ПОДВОРНА*

АРХІВНО-МУЗЕЙНИЙ КОМПЛЕКС «ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКІ ПЛЮТИ»: ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ

Висвітлено діяльність (з 1954 р. до сьогодення) архівно-музейного комплексу «Літературно-мистецькі Плюти» – відділу Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України. Приділено увагу відомим особистостям, чия доля пов'язана з історією комплексу. Закцентовано увагу на останньому періоді його роботи.

Ключові слова: архівно-музейний комплекс «Літературно-мистецькі Плюти»; краєзнавство; історія; функціонування; перспективи.

Архівно-музейний комплекс (АМК) «Літературно-мистецькі Плюти» – відділ Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ України). Географічно він знаходиться у селищі Плюти Обухівського району Київської області на відстані майже 40 км від столиці країни. Архівно-музейний комплекс виконує водночас архівну і музейну функції[1].

Спеціалізованих наукових розвідок, присвячених «Літературно-мистецьким Плютам», на сьогодні немає. В основу цього початкового дослідження покладено документи фондів ЦДАМЛМ України, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), публікації в періодичних виданнях.

Історичний аналіз досвіду роботи та вивчення перспектив функціонування комплексу сприятимуть популяризації діяльності архівних установ, допоможуть в організації науково-просвітницької роботи окремих закладів культури та освіти, а також матимуть цінність для дослідження у сфері туристично-рекреаційного менеджменту.

Невеличкі затишні Плюти розташовані в мальовничій місцевості, де сходяться 3 річки: Дніпро, Козинка й Стугна. Здавна село славилося гарними краєвидами, прозорою водою, піщаними пляжами, щедрою риболовлею, великою кількістю грибів та ягід. Поряд із шумним індустріальним мегаполісом – острівець спокою, краси та затишку. Привабливі природні особливості Плютів привертали увагу мешканців столиці з XIX ст. Відтоді село гостинно приймало бажаючих відпочити в оточенні красивої та щедрої на дари природи.

* *Подворна Лілія Сергіївна* – завідувачка відділу «Літературно-мистецькі Плюти» Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України.

© Л. С. Подворна, 2019

Історія «Літературно-мистецьких Плютів» починається у 1954 р., коли у Плютах на березі річки Козинка за проектом видатного архітектора Володимира Заболотного (автора проекту будівлі Верховної Ради України), було зведено дачний будинок для драматурга та державного діяча Олександра Корнійчука[2]. Відтоді впродовж 18-ти років цей затишний дім став місцем, де письменник відпочивав і творив, приймав делегації та працював над урядовими справами.

Після смерті О. Корнійчука, 2 грудня 1972 р. Архівне управління при Раді Міністрів Української РСР на підставі свідоцтва про право на спадщину прийняло будинок-дачу у с. Плюти у дар від удови письменника – Марини Корнійчук та його сестри – Марії Корнійчук. Щодо творчої спадщини О. Корнійчука була створена спеціальна Комісія, яку очолив секретар Спілки письменників України, Герой Радянського Союзу Юрій Збанацький.

На виконання постанови РМ УРСР від 6 липня 1972 р. № 319 «Про увічнення пам'яті О. Є. Корнійчука та забезпечення його сім'ї», згідно з наказом начальника Архівного управління при Раді Міністрів УРСР № 50 від 25 жовтня 1972 р. 1 серпня 1972 р. в с. Плюти було створено Літературно-меморіальний будинок-музей О. Є. Корнійчука – філію Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва УРСР[3]. Актами від 18 липня 1972 р. та від 21 липня 1972 р. від удови письменника М. Корнійчук були прийняті на баланс Архівного управління при Раді Міністрів УРСР споруди на присадибній ділянці, а також

на державне зберігання прийнято особистий архів, книги, меблі, речі, якими драматург користувався за життя[4]. Дещо несподіваним видається доповнення (уточнення) до детального Акта від 21 липня 1972 р.: «…Архівне управління при Раді Міністрів УРСР на прохання Марини Федотівни Корнійчук залишає за нею право особистого користування допоміжною будівлею (яка зветься гаражем) на території присадибної ділянки без права передачі, продажу або заповіту будь-кому зазначеного вище приміщення». Охорону будинку-музею й музейних експонатів поклали на Дирекцію з експлуатації і комплексу споруд центральних державних архівів УРСР.

Про масштабність планів щодо організації роботи Літературно-меморіального будинку-музею О. Корнійчука свідчать рядки листа, написаного 3 грудня 1972 р. заступником начальника Архівного управління при РМ УРСР М. Савченком голові правління колгоспу «Придніпровський», Герою Соціалістичної праці І. Бельдію: «…Необхідно істотно розширити територію будинку-музею та спорудити спеціальний мистецький павільйон площею 1000 кв. м, у якому розкрити за допомогою розгорнутої експозиції багатогранну громадську і політичну діяльність О. Є. Корнійчука, а також приміщення дирекції музею, сховища для зберігання його фондів, котельної, готелю на 50 місць з кафетерієм, стоянку автомобілів та інші громадські споруди, а також з'єднати територію будинку-музею асфальтовою дорогою з автомагістраллю Київ–Дніпропетровськ». Виконавчий комітет Обухівської районної ради депутатів трудящих, розглянувши проект, складений Київським відділенням Інституту «Укрземпроект» і схвалений загальними зборами колгоспників колгоспу «Придніпровський» с. Трипілля та районним управлінням сільського господарства, прийняв рішення № 89 від 4 березня 1974 р. про відведення земельної ділянки в постійне користування Архівному управлінню при Раді Міністрів УРСР загальною площею 4.01 га. На жаль, плани про мистецький павільйон, кафетерій та готель залишились тільки планами.

Відділ кадрів Архівного управління при Раді Міністрів УРСР зобов'язали у тижневий термін підготувати пропозиції щодо укомплектування музею кваліфікованими кадрами відповідно до штатного розпису. За першим штатним розписом там працювали 15 співробітників. Директором закладу призначили П. Столяра.

Постановою ЦК Компартії України від 14 лютого 1975 р. № 11-88/23 було передбачено відзначити 70-річчя від дня народження О. Корнійчука 25 травня 1975 р. До цієї дати приурочили урочисте відкриття Літературно-меморіального будинку-музею О. Є. Корнійчука в с. Плюти.

У ЦДАМЛМ України зберігається перший проект тематико-експозиційного плану Літературно-меморіального будинку-музею на

18 арк., датований 1973 р.[5] Після скрупульозного аналізу, чисельних перероблень, детальних уточнень і погоджень 27 травня 1974 р. тематико-експозиційний план був затверджений колегією Головного архівного управління при РМ УРСР. На момент затвердження він складався вже зі 103 арк.[6] Необхідні документи та матеріали для експозиції відібрали в ЦДАМЛМ УРСР, Центральному державному архіві кінофотофонодокументів УРСР (ЦДАКФФД УРСР), у рідних і друзів О. Корнійчука. Текст лекції про життя та діяльність письменника, відповідно до затвердженого на нараді у секретаря Київського обкому Компартії України «Плану заходів по підготовці Літературно-меморіального будинку-музею О. Є. Корнійчука до відкриття у травні 1975 року», треба було погодити з такими авторитетними установами як Комісія із творчої спадщини О. Є. Корнійчука, Правління Спілки письменників України та Інститут літератури АН УРСР. За цим же планом Київський облвиконком та Обухівський райвиконком повинні були організувати автобусне сполучення між Києвом та Обуховом і будинком-музеєм у с. Плюти. Довгі роки відвідувачі музею та мешканці села дякували за цей транспортний зв'язок керівництву столиці та району. Сьогодні, на жаль, існує лише транзитний автобусний маршрут «Київ-Українка», який проходить у півтора кілометровій відстані від центра с. Плюти.

У першому звіті за період від 1 січня до 1 грудня 1975 р. про роботу будинку-музею О. Корнійчука задокументовано, що урочисте відкриття будинку-музею відбулося 26 травня 1975 р.[7] До відкриття було упорядковано територію будинку-музею, для чого «відселено три сім'ї громадян жителів с. Плюти з меморіальної зони»[8]. Переселення родин Луценків та Бельдіїв було здійснено у 1974–1975 рр. за рахунок Архівного управління при Раді Міністрів УРСР.

Напередодні відкриття територію навколо музею озеленили, розбили газони, проклали пішохідні доріжки, електрифікували. Науковці відділу дендрології та паркознавства Центрального республіканського ботанічного саду Академії наук УРСР провели спеціальне дендрологічне обстеження, після якого було складено детальний реєстр рослин, які там були. У переліку значиться 220 рослин дерев та кущів. Із них 1 вид – хвойних, 41 – листяних. Ретельно підрахували навіть квіти, як однорічні, так і багаторічні. Серед кущів значно переважав бузок. Його на території росло 46 кущів. Розкішний сортовий бузок зачаровував, вабив, запам'ятовувався надовго. Його любили гості дачі та старанно доглядали працівники. Саме бузок на довгі роки став символом музею у Плютах.

Через 2 роки після проголошення незалежності України, коли певні ідеали радянської епохи відійшли, рішенням колегії Головного архівного управлінням при Раді Міністрів України від 26 липня 1993 р.

на базі філії ЦДАМЛМ УРСР – Літературно-меморіального будинку-музею О. Є. Корнійчука – створено Архівно-музейний комплекс «Літературно-мистецькі Плюти»[9]. У 2000 р. комплекс взято на баланс ЦДАМЛМ України, колишня філія стала відділом.

Із середини XX ст. місцина, що складалася з будинку О. Є. Корнійчука разом із 3-ма сільськими будиночками, де знамениті митці знімали кімнати на літо у місцевих мешканців, є одним із осередків творчого життя. Поступово перетворившись на своєрідні «українські пенати», місце щедро дарує натхнення для творчості.

Постійними гостями дачі були знані українські письменники та поети: Микола Бажан, Максим Рильський, Юрій Смолич, Павло Тичина, Натан Рибак, Юрій Кобилецький, Олександр Левада, Сергій Дяченко, Любомир Дмитерко. Радо зустрічали в Плютах композиторів – Платона і Георгія Майбород, художників – Василя Касіяна, Михайло Дерегуса, Олександра Пащенка, Сергія Григор'єва, Валентина Литвиненка, скульпторів Анатолія Білостоцького, Михайла Лисенка, Олександра Скоблікова, акторів – Наталію Ужвій, Юрія Шумського, Амвросія Бучму, Миколу Яковченка, Василя Ланового, Миколу Тихонова, Михайла Ульянова, кінорежисерів – Олександра Довженка, Євгена Симонова, літераторів – Джона Бойнтона Прістлі, Жоржі Амаду[10]. Відпочивали тут і вчені: астроном Шарль Ежен Делоне, фізики – Джон Бернал і Фредерік Жоліо-Кюрі, хірурги – Олексій Коломійченко та Іван Кальченко. У 1950–60-ті роки 2 кімнати з верандою одного з сусідніх будинків орендувала родина Павла Загребельного, в іншій половині розміщувалася сім'я його вірного друга, письменника Михайла Чабанівського. «Вікна веранди... дивилися на двоповерховий будинок драматурга Олександра Корнійчука» – цитує спогади П. Загребельного в одній із своїх статей донька М. Чабанівського – Оксана[11]. Іншу хатину поруч в оренді ділили родина поетів Андрія Малишка і Любові Забашти та нащадки знаної родини Тобілевичів[12]. Також у колишніх хатах плютівчан Бельдюїв тривалий час мешкали прозаїк Костянтин Паустовський, режисер ТЮГа – Микола Єдлінський, прозаїк Юрій Смолич[13].

Цікава історія будинку-дачі, культурно-мистецькі традиції, пов'язані з нею, дозволяють позиціювати його як місце пошуку натхнення, відкриття художніх здібностей. Як і раніше збирають Плюти на своїх теренах людей, які колись творили і творять зараз вітчизняну культуру.

Пріоритетним напрямом роботи АМК «Літературно-мистецькі Плюти» сьогодні є забезпечення збереження документів, музейних предметів та друкованих видань. Але час вимагає активізації науково-просвітницької роботи. Специфіка комплексу полягає в тому, що він має широкий діапазон експозицій, які синтезують у собі меморіальні, краєзнавчі, історичні та художні ознаки.

Задля популяризації фондів архіву-музею, висвітлення складових творчих та життєвих шляхів національних митців, розширення кола відвідувачів була розроблена нова концепція експозиції музею. У рамках загального завдання служіння справі збереження культурної пам'яті народу стартував проект «Віддзеркалення». Гостям АМК було запропоновано зазирнути в своєрідне «дзеркало», де знайшло відображення минуле плеяди знакових постатей культури. Оновлена експозиція мовою архівно-музейних предметів розповідає про таку цікаву складову роботи, дозвілля та побуту української мистецької еліти середини XX ст. як життя й творча праця на приміських дачах, яка, на жаль, до цього часу залишилася поза увагою як науковців, так і пересічних громадян.

Експозиційний простір поділено на 6 тематичних виставкових локацій:

1. Бузкова вітальня. «Мовчазна гостинність речей». Виставка меблів, порцеляни та творів образотворчого мистецтва 50–70 років XX ст.

2. Веранда. «Рибацьке щастя». Демонстрація колекції рибальського знаряддя та брилів 50–70-х років XX ст.

3. Рожева кімната. «Місце, де живуть мрії та сни. Дітям від 1 до 101 року». Меморіально-художня виставка присвячена Л. Забашті й Н. Забілі. Виставка ілюстрацій до дитячих книжок заслуженого художника України О. Ткаченка й українського живописця та графіка Д. Шавикіна.

4. Кабінет. «Таємниці старих книг». Виставка друкованих видань (кін. XVIII ст. – 80 роки XX ст.).

5. Жіноча територія. «Музи залізного віку». Виставка мистецьких фотопортретів актриси театру та кіно Н. Ужвій.

6. Кухня. «Корені та крона». Виставка національного декоративно-ужиткового мистецтва. Вишивка, гончарні й різьблені вироби.

Згідно з традицією проводити дружні літературно-музичні читання, які мали місце за життя О. Корнійчука, на знак святкування дати урочистого відкриття будинку-музею з 1978 р. кожного травня в архівно-музейному комплексі відбувається пишне талантами свято «Весна в Плютах», яке ЦДАМЛМ України влаштовує разом з іншими архівними установами країни.

«Весна в Плютах» – подія традиційна, урочисто-святкова і водночас по-домашньому затишна»[14]. Понад 40 років поспіль тут вшановують видатних діячів мистецтва. У концертах під час урочистостей брали участь десятки професійних і аматорських колективів та виконавців: Національного академічного драматичного театру імені І. Франка, Національного академічного театру російської драми імені Лесі Українки, Київського національного академічного театру оперети, Харківського академічного українського драматичного театру імені Т. Шевченка, Національного академічного українського драматичного театру імені М. Заньковецької, Київського інституту музики імені Р. Глієра, Національної філармонії України, Національної заслуженої капели бандуристів імені Г. Майбороди, Київського хору «Оболонь», Зразкового дитячого духового оркестру Марьянівської дитячої музичної школи імені І. С. Козловського, музично-танцювального ансамблю чи колективу? «Козацький курінь» імені Івана Сірка та багато інших.

Тематичний розподіл виставкових об'єктів комплексу створив сприятливі умови для унаочнення та впорядкування інформації. Експозиція побудована за принципом відкритої. Окремі її фрагменти змінюються відповідно до актуальності тем. Створено підґрунтя для впровадження різноманітних музейних програм, проведення тематичних заходів.

Програма «Вихідного дня» орієнтована на роботу з групами, що складаються з невеликої кількості екскурсантів. Обов'язковим прийомом таких екскурсій є акцентування уваги на предметно-побутовому світі середини XX ст., за допомогою якого відвідувачів вводять у ностальгічну атмосферу історії почуттів і подій.

Згідно з популярною програмою «Золоті роки, або Життя починається на пенсії» проводяться комбіновані пізнавально-рекреаційні заходи, екскурсії-прогулянки, концерти для людей поважного віку клубу «Життєлюб» (м. Київ), «Клубу любителів класичної музики» та Інституту третього віку (м. Українка).

Як ефективний засіб патріотичного виховання працює програма «Краєзнавство. Росте на Київщині калина – на Київщині зростаю Я!» для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку. Для малечі екскурсія до «Літературно-мистецьких Плютів» з їх великою територією й багатьма архітектурними об'єктами – це справжній «калейдоскоп вражень». Використання в роботі з дітьми, з їх загостреним почуттєвим сприйняттям таких особливих образно-емоційних прийомів, як театралізація і гра, є особливо дієвим.

При одночасному збереженні традиційних напрацювань у сфері екскурсійної роботи співробітники комплексу практикують дії формату «музей – школа». На базі комплексу управління освіти виконавчого комітету Обухівської міської ради проводить виїзні семінари з циклу «Використання сучасного навчально-методичного забезпечення у про-

цесі вивчення суспільно-гуманітарних наук в умовах Нової української школи».

АМК запрошує на такий вид екскурсії як навчальна. У форматі «музей-школа», під час екскурсії відвідувачі отримують знання відповідно до програми навчання у наочному вигляді. Таким чином стає можливим опанування різних тем шкільної програми водночас. Навчальна екскурсія також слугує одним із видів підвищення кваліфікації вчителів.

Навчально-просвітницькі заходи проводяться співробітниками комплексу і за його межами. Яскравий виїзний урок-свято музики під назвою «Аве баян» за участі віртуоза гри на баяні, заслуженої артистки України В. Скляр-Кондрашевської сподобався як вчителям, так і учням загальноосвітніх закладів м. Українка та м. Обухів. Значно переріс рамки традиційного уроку просвітницький захід для учнівської молоді м. Обухів до дня народження А. Малишка, який через велику кількість бажаючих взяти у ньому участь проводився у районному будинку культури. Школярі отримали нагоду не тільки згадати про основні події творчого і життєвого шляху знаного земляка, а й насолодитись декламацією віршованих та прозових творів легендою української сцени, народним артистом України, Героєм України А. Паламаренком.

Особливістю роботи «Літературо-мистецьких Плютів» є проведення багатопланових просвітницьких масових заходів, під час яких поєднуються елементи навчання, бесіди, консультації, концерту, вистави і, навіть, дегустації. Подібний підхід зумовлено бажанням зробити подачу матеріалу цікавішою. Комунікативна складова багатопланових заходів винятково важлива, адже вони стають місцем діалогу різних вікових та соціальних груп.

Надовго запам’ятався відвідувачам АМК насичений інформативно та емоційно народознавчий захід «Золоте весілля золотої осені». Він відбувся напередодні одного з найшанованіших свят в Україні – свята Покрови Пресвятої Богородиці, коли за давньою традицією святкують весілля.

Почесними гостями «Золотого весілля…» стало подружжя Коваленків із с. Халеп'я Обухівського р-ну. 90-річний Олександр Іванович і 86-річна Софія Максимівна у мирі й любові прожили у шлюбі 66 років. Зворушливо шанували золоте подружжя депутат Обухівської районної ради, клірик храму «Вознесіння Христова», о. Василь та учні початкових класів м. Українка.

У рамках заходу працювали виставки: «Рушники Обухівщини» з колекції Обухівського музею-садиби А. Малишка та «Весільні мелодії Кобринки». На останній експонувалися світлини весіль 20–70-го років XX ст. із колекції письменниці Н. Любиченко. З особливостями давніх весільних обрядів познайомив присутніх фольклорний колектив «Золоте зерно».

Театральне мистецтво є одним із чинників, які формують гармонійну особистість: живе слово акторів змушує замислитись, надихає. До Дня українського козацтва в Плютах проводився культурно-просвітницький захід із циклу «Сценографічна палітра». Театр В. Завальнюка «Перетворення» – призер Всесвітнього театрального фестивалю «Saint Muse» в Улан-Баторі – показав одну з найбільш зворушливих своїх вистав «Про силу характерницьку, татарського богатиря Ахмеда і Грицька Кобилячу смерть». Виставу, поставлену за казкою популярного казкаря, телеведучого Сашка Лірника було вирішено в стилістиці традиційного українського вертепу.

Подача екскурсійного матеріалу повинна викликати емоції, співпереживання. Цей принцип взято за основу під час проведення свята пам'яті «Вони воювали за наше майбутнє!» до 75-річчя визволення Києва від нацистських окупантів. Зі сльозами на очах розповіли про трагічні події на території Обухівщини у часи Другої світової війни виконуюча обов'язки директора Обухівського районного краєзнавчого музею імені Ю. Домотенка Л. Пелих та член Спілки ветеранів м. Українка В. Чернова. «Ніхто і нічого не забуте!» – так назвали учні СЗОШ № 2 м. Українка театралізований усний журнал і запропонували погортати його сторінки. Присутніх вітали фольклорний колектив «Золоте зерно», ансамбль скрипалів «Елеганс», вихованці Дитячої школи мистецтв м. Українка. Для гостей свята влаштували польову кухню і пригощали солдатською кашею за плютівським рецептом.

Традиційні пленери на території комплексу, де кожен сезон по-своєму прекрасний, це справжнє мистецтво жити й творити. «Добро і краса мають бути на першому плані» – за цим принципом проходять у Плютах студії талантів із Дитячої школи мистецтв м. Обухів, наставником яких є член Національної спілки майстрів народного мистецтва К. Меркушева.

Плютівські виставки автентичної творчості «Традиції–Хобі–Арт» – це самобутній креативний простір із позитивною творчою атмосферою. На них умільці демонструють свої вироби, діляться секретами майстерності, а відвідувачі беруть участь у майстер-класах.

Плюти сьогодні, як і колись, готові взяти під крило натхнення юних літераторів. 1 червня 2019 р. розпочав роботу організований ЦДАМЛМ України літературний конкурс для дітей та юнацтва імені М. Чабанівського «Природи ніжний пагінець». Співорганізатором конкурсу виступила Національна спілка письменників України. Мета конкурсу – у рамках всесвітнього руху за зелене майбутнє надати дітям можливість реалізовувати творчі здібності та безпосередньо сприяти вирішенню глобальних завдань збереження довкілля, створити хвилю літератури, заснованої на сприйнятті представників наступних поколінь майбутнього планети; привернути увагу широкого загалу до проблем навколишнього середвища, які наразі стоять винятково гостро.

ЦДАМЛМ України є унікальною базою для збереження культурної пам'яті народу. Живий зв'язок між минулим і сучасним дуже потрібен на сучасному етапі розвитку країни. Відкритий діалог між архівістами і тими, хто творить історію України, повинен тривати. Документальні та художні виставки, концерти, екскурсії, конкурси, які проходять у «Літературно-мистецьких Плютах» – все це разом формує атмосферу для такого спілкування.

---

[1] *Кульчій О. В.* Про нашу історію і сьогодення // Архів-музей у просторі і часі…: зб. статей. Київ, 2013. Вип. 1. С. 5–10.

[2] *Гоманюк Н., Шиленко Б.* Плюты : иллюстрированный исторический очерк. Херсон : Бюро creative group, 2008. С. 78.

[3] ЦДАЛМ України (Центральний державний архів-музею літератури і мистецтва України). Ф. 673. Оп. 1. Спр. 138. Арк. 1.

[4] ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України). Ф. 14. Оп. 2. Спр. 2383.

[5] ЦДАЛМ України. Ф. 673. Оп. 1. Спр. 175.

[6] Там само. Спр. 228.

[7] Там само. Спр. 259, Арк. 8.

[8] Там само. Арк. 7.

[9] Там само. Спр. 1111. Арк. 36.

[10] *Харченко О. Д., Кузнєцова Т. М*. Будинок-музей О. Є. Корнійчука в Плютах : фотопутівник. Київ: Мистецтво, 1985. С. 111

[11] *Хорозова О*. Мереживо загадкової прози // Літературна Україна. 2012. № 12. 22 берез. С. 14.

[12] *Хорозова О.* Мережана папірусна стрічка пам'яті // Справи сімейні. 2012. № 2. С. 13.

[13] *Хорозова О*. Плюти: мистецький рай // Літературна Україна. 2010. № 46. 6 груд. С. 14.

[14] *Бентя Ю. В*. Літературно-мистецьке свято «Весна в Плютах» з нагоди відзначення Міжнародного дня музеїв та річниці від дня народження українського драматурга О. Корнійчука // Архів-музей у просторі і часі…: зб. статей. Київ, 2013. Вип. 1. С. 115.

The article represents activity of «The Literary and Artistic Pluty» Archives-Museum Complex, department of the Central State Archives Museum of Literature and Art of Ukraine (from 1954 till nowadays). Special attention was paid to famous personalities, whose lives were connected to the Archives-Museum complex history. Main emphasis was made on the present days.

Key words: «The Literary and Artistic Pluty» Archives-Museum Complex; local history; history; activity; the perspectives.

УДК 94+908](477.7)«190»

П. О. ТОКАЛЕНКО*

ТЮРМА І КАТОРГА ЯК ВЛАДНІ РЕПРЕСИВНІ ІНСТИТУТИ ПРИДУШЕННЯ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1905–1907)

Досліджено проблематику системи виконання покарань у Російській імперії відносно політичних арештантів під час і після Першої російської революції. Описано репресивну модель тюремного ув'язнення на початку XX ст. на Півдні України; приділено увагу спробам втеч політичних арештантів із в'язниць та жаргонному тюремному спілкуванню.

Ключові слова: Перша російська революція; Південь України; політичні арештанти; втеча з тюрми; тюремний жаргон.

Сповільнений економічний розвиток Російської імперії внаслідок економічної кризи початку XX ст. та участь Росії у війні проти Японії спонукали до дій не тільки радикальну опозиційну до влади частину суспільства, а й ліберальні сили. Потреба в негайних політичних, економічних та культурних реформах особливо відчувалася в державі у кризовий період 1900–1904 рр. Монархічна влада, замість компромісних шляхів вирішення конфлікту та пошуків діалогу з населенням, пішла на відкриту конфронтацію, не залишаючи вибору для революційних сил щодо активізації антидержавного опору в найгіршій – насильницькій його формі. В історії Російської імперії такий перебіг подій закономірно оформився у найжорстокішу політику придушення «народного гніву». Велика кількість жертв політичної реакції царизму в 1906–1909 рр. склала імператору Миколі II славу найкривавішого монарха за всю історію династії Романових. У цьому контексті пенітенціарні установи Російської імперії відігравали якщо не основну, то важливу роль, – вони стали невід'ємним елементом репресивної політики.

Серед сучасних українських дослідників, які займалися дослідженням подібної проблематики, слід згадати В. Пальченкову[1], яка вивчала громадський контроль за пенітенціарними закладами на українських землях на початку XX ст. Історико-правове дослідження розвитку пенітенціарних закладів в України було зроблено О. Григор'євим[2]. Для дослідників історії тюрем буде важливо звернутися до праць В. Рос-

* *Токаленко Павло Олегович* – аспірант 4-го року навчання кафедри філософії, політології та українознавства факультету кібернетики та системної інженерії Херсонського національного технічного університету.

© П. О. Токаленко, 2019

сіхіна[3], який досліджував пенітенціарні заклади Російської імперії на початку XX ст. на прикладі українських губерній. Боротьбу таємної поліції проти українських політичних партій на початку XX ст. та пенітенціарні заклади Харківської губернії вивчали Л. Стромилюк[4] і Р. Кравченко[5]. Ю. Соцький[6] розкрив питання правого регулювання виконання покарань на початку XX ст.

Серед російських істориків необхідно відмітити О. Коняєва[7], який вивчав соціально-економічний аспект діяльності пенітенціарних установ європейської частини Росії. Питання політичних репресій та функціонування пенітенціарних закладів Російської імперії досліджував М. Лаврентьєв[8]. Не менш важливе питання – політичну реакцію проти революційного підпілля висвітлила М. Аракелян[9]. На важливості вивчення історичного досвіду реформування пенітенціарної системи Російської імперії наголошував В. Іванніков[10].

Унікальність репресивного апарату Російської імперії повністю пов'язана з історичними особливостями розвитку цієї держави. Незважаючи на поширеність ліберальних ідей гуманістичного спрямування в російському інтелектуальному середовищі, пенітенціарна система залишалася незмінною століттями, деспотичною та відсталою, не в дусі політичного розвитку провідних світових країн. Багато елементів системи виконання покарань залишалися незмінними ще з часів Петра I. Двоглавий орел став одним із символів подібного стану справ серед тогочасної інтелігенції, тобто вплив Заходу та споконвічні традиції досягли апогею в суперечці щодо вибору майбутніх пріоритетів для Росії. З минулим все залишалося зрозумілим як для прихильників монархії, так і для її противників, але треба було щось змінювати. Залишалося відкритим питання, якими методами реалізовувати ці зміни. Події Першої російської революції вимагали конкретних дій від уряду Російської імперії. Однак, реформи в політичному житті на початку XX ст. не наблизили Росію до ліберальних цінностей. Як наслідок, зародження парламентських традицій стало гучним прикриттям прихованої активної репресивної політики держави.

Реакційна політика царизму в роки Першої російської революції була спрямована, в першу чергу, на придушення індивідуального опору революціонерів через систему виконання покарань. Окрім заборон для політичних арештантів у спілкуванні із зовнішнім світом, існували й інші обмеження. В'язням не вистачало продуктів та речей першої необхідності. Неодноразово до помічника Одеського жандармського управління надходили доноси від інформаторів про листи в'язнів до революційних комітетів із проханням допомогти із одягом, їжею, цукром, чаєм тощо[11].

Документи свідчать про випадки, коли листи революціонерам або від них передавали й самі працівники тюрем. Так, одеський градона-

чальник А. Григор'єв у листі до начальника Одеської тюрми від 3 травня 1906 р. наголошував на необхідності звільнення тюремного наглядача І. Кушнєрука за те, що, як встановило слідство, у його присутності (за межами тюрми) під час конвою в'язнів був переданий лист приватній особі на вулиці. За дії підлеглих начальнику тюрми оголошувалася службова догана[12]. Справник Катеринославської в'язниці Загорянський у листі до Катеринославського губернатора від 15 січня 1906 р. клопотав про звільнення з роботи тюремного фельдшера Гуляйченка, який був помічений при спробі передачі листа з волі політичним арештантам[13]. Ув'язнені вигадували різні способи передавання інформації. Часто передавали листи із залишками їжі. Реалізація цього способу була неможливою без допомоги 3-ї особи, як правило, працівника пенітенціарного закладу[14].

Достатньо інформативною є офіційна документація, що відображає комунікації між в'язнем та адміністрацією тюрми. Зразки оформлення звернень в'язнів до тюремної адміністрації з різних питань були опубліковані в революційній літературі ще до подій Першої російської революції, зокрема, в книжці «Обшук, тюрма, заслання» під редакцією революціонера Г. Кукліна, що вийшла друком у Женеві в 1903 р.[15]

Причини звернень в'язнів – різноманітні. В основному, вони були пов'язані з умовами утримання. Наприклад, у канцелярію херсонського й дніпровського тимчасового генерал-губернатора 2 вересня 1906 р. поступило клопотання від селянина О. Дем'яненка, який просив видати йому теплий одяг та взуття, а також замінити заслання до Томської губернії утриманням у Херсонській в'язниці[16]. Селянин с. Попельнястого Верхнєдніпровського повіту Л. Аврахов 24 січня 1906 р. звертався до новопризначеного катеринославського губернатора С. Олександровського з проханням звільнити його з в'язниці під заставу в 100 рублів. В'язень писав, що відсидів уже 5 місяців і не має родичів, які б могли клопотати за нього. Гроші у сумі 100 рублів – це був весь його скарб, який він ладен був віддати за звільнення із тюрми під поліційний нагляд[17]. Житель Таганрога Д. Вейцман у березні та квітні 1906 р. надіслав до Катеринославської губернської тюремної інспекції клопотання про заміну заслання у Томську губернію висилкою за межі Катеринославської губернії його синові – політичному арештанту Володимиру у зв'язку з поганим станом здоров'ям[18]. В'язні Катеринославської тюрми Т. Лігупа та Ш. Кияшка 5 червня 1904 р. просили новопризначеного губернатора Катеринославської губернії О. Б. Нейдгарта звільнити їх з тюрми під поліційний нагляд. Вони писали, що відсиділи вже 6 місяців у Катеринославській в'язниці та усвідомили свою провину, до того ж у випадку відсутності їхньої допомоги під час польових робіт на селі їхнім родинам загрожував голод[19].

У травні 1906 р. до Катеринославської губернської тюремної інспекції надійшла телеграма з Маріуполя із груповим проханням щодо звільнення арештантів. У телеграмі йшлося про вкрай несприятливі умови, в яких залишилися родини політичних арештантів без годувальників. Згадувалося, що всі арештанти вже перебували у в'язниці 4 місяці без жодних пояснень від влади, більшість із них не витримували тюремних умов і дуже хворіли. Далі йшов перелік прізвищ: Гавриленко, Зубатенко, Кифаренко, Єгоров, Куюков, Михайленко, Мельниченко, Прокопенко, Феодоров, Яровий, Сохуле. У телеграмі зазначалося, що у разі відмови від звільнення цих арештантів, які є основними годувальниками, їхнім родинам загрожує повна загибель[20].

Цікавим є документ – клопотання за підписом 46 службовців Херсонського повітового земства, що надійшло у канцелярію херсонського й дніпровського тимчасового генерал-губернатора 9 червня 1906 р. Йшлося про переведення в інше місце вчительки Посад-Покровської земської школи О. Артем'євої, яка була заслана разом із сином до с. Толмачево Наримського краю. Ініціатори клопотання пояснювали свою турботу про вчительку небезпекою для неї, пов'язаною із холостяцьким населенням села, суцільно зараженим сифілісом[21].

Часто зверталися із клопотанням до влади й самі службовці тюрем. Так, голова арештантського будинку в Одесі 18 липня 1906 р. писав до градоначальника Одеси А. Григор'єва, що з 16 липня 1905 р. його підлеглі несли вже більше півроку посилену службу. Внаслідок переповнення Одеської тюрми до арештантського будинку було переведено близько 150 чоловік і станом на 18 липня 1905 р. тут нараховувалося 350 осіб. Голова арештантського будинку прохав градоначальника видати його співробітникам грошове винагородження за піврічну роботу в посиленому режимі[22].

Важливим елементом історії пенітенціарних закладів Російської імперії є факти втеч із в'язниці політичних арештантів у роки Першої російської революції. Внаслідок перевантаження системи виконання покарань такі ситуації траплялися нерідко. Подібні спроби намагалася взяти під контроль органи жандармерії, де результат залежав від розгалуженої сітки поліційних інформаторів. Відомості, отриманні в такий спосіб, доводилися до відома начальників тюрем. Так, із канцелярії одеського градоначальника 11 грудня 1905 р. надійшов запит до начальника Одеської тюрми стосовно реалізації покарання для в'язнів, які були викриті 5 грудня 1905 р. за спробу зробити підкоп під тюремною будівлею[23].

Про втечу політичного в'язня Л. Тарло доповідав у рапорті від 3 квітня 1906 р. одеському градоначальнику начальник Одеської тюрми. В'язень здійснив втечу з тюрми під час прогулянки 22 березня 1906 р.[24] 18 липня 1907 р. повідомлялося начальнику Одеського

жандармського управління про спробу одеських політичних в'язнів організувати масову втечу з Одеської тюрми шляхом встановлення міни у заздалегідь підготовлений підкоп із зовнішнього боку стіни[25].

Представники революційних партій неодноразово намагалися звільнити своїх товаришів із тюрми, використовуючи для цього різні методи і прийоми, наприклад, були спроби перевдягання у форму конвоїрів та сфальсифікованого виклику підсудних на допит[26]. Траплялися й казусні випадки. Так, миколаївський поліцмейстер у листі начальнику миколаївського охоронного відділення під грифом «цілком таємно» від 23 листопада 1907 р. надавав вказівку про те, що у майбутньому політичних злочинців треба звільняти лише за особистим письмовим розпорядженням миколаївського поліцмейстера, а не за телефонним дзвінком. І навіть письмові розпорядження у майбутньому перевіряти на достовірність у канцелярії миколаївського поліцмейстера[27]. Крім того, оскільки постійно відбувався витік інформації з різних силових структур, міністр внутрішніх справ у наказі до губернаторів та градоначальників від 16 січня 1908 р. заборонив їм дозволяти своїм секретарям відкривати та читати листи, що містили гриф «таємно» чи «цілком таємно»[28].

Херсонська есерка Д. Ковальова (що цікаво, вік цієї особи становив всього 15 років) протягом 1906–1907 рр. неодноразово організовувала втечі жінок. Під виглядом божевільних жінок переводили до психлікарні, звідки Д. Ковальова організовувала втечу. Часто вона сприяла втечам політичних арештанток за допомогою фальшивих листів щодо звільнення окремих в'язнів, які приносив у Херсонську каторжну тюрму революціонер Поляков. За це пізніше його в Херсоні стратили. Сама Д. Ковальова так само серед білого дня за допомогою фіктивного звільнення вийшла з Херсонської каторжної тюрми цілковито вільно, ніким не затримана, що стало причиною суворих перевірок в установі[29].

Допомагали втекти політичним в'язням і співробітники тюрем. Так, міністр внутрішніх справ П. Столипін 6 березня 1907 р. у листі до одеського градоначальника писав, що посольство Німеччини піклується про гідне покарання для наглядача Одеської тюрми Гриневича за те, що він допоміг втекти з в'язниці Юліусу Елькану[30].

На сибірських каторгах втечі арештантів траплялися ще частіше. Інформацію про найбільш гучні втечі вміщувала місцева губернська преса. Так, у газеті «Новини Одеси» від 23 жовтня 1907 р. була вміщена стаття про спробу втечі політичних та кримінальних арештантів у Сибіру, які конвоювалися з Тюмені до Тобольська. Внаслідок перестрілки між арештантами та солдатами загинули 22 арештанти. 6 солдат були поранені, один з яких помер через 2 дні. 11 арештантів

втекли, захопивши із собою 9 гвинтівок та набої до них. Після організації переслідування вдалося наздогнати 3-х арештантів та знайти 5 гвинтівок[31].

Такий стан справ потребував негайного посилення режиму та невідкладних превентивних заходів. Тому у листі Головного тюремного управління в Петербурзі до одеського градоначальника від 13 липня 1906 р. вказувалося на необхідності створення комісії для перевіряння пенітенціарних установ з метою забезпечення стабільності функціонування. Зокрема, зазначалося, що внаслідок частих втеч арештантів із тюрем останнім часом варто оглянути будови та розробити превентивні заходи[32].

Тимчасовий одеський генерал-губернатор П. Глаголєв 2 вересня 1905 р. повідомляв одеському градоначальнику, що для охорони зовнішніх стін Одеської тюрми командувач військами розпорядився виставити солдатський патруль із 9-ти осіб[33]. 24 квітня 1906 р. він писав начальнику Одеської тюрми, що після втечі політичного в'язня Л. Тарло слід заборонити всім в'язням спілкуватися між собою, а особливу увагу приділити пильності спостереження за в'язнями під час прогулянок[34]. Були прийняті й інші заходи. Так, міська управа Одеси 25 серпня 1906 р. доповідала одеському градоначальнику, що для попередження втеч арештантів видано розпорядження про спилювання дерев та встановлення 8-ми додаткових ліхтарів[35].

Начальник одеського арештантського будинку у листі до П. Глаголєва від 5 червня 1906 р. наголошував, що в будинку після втечі одного з арештантів усіх в'язнів наказано закривати в камерах на ключ. Ключі від замків арештантського будинку зберігалися в розвідного чергового. Однак, із 5 червня комендант м. Одеси наказав по телефону, щоб усі ключі зберігалися в начальника арештантського дому чи його помічника. Начальник вважав цей обов'язок не притаманним його посаді та дуже незручним при роботі, тому він клопотав перед генерал-губернатором про відміну наказу[36]. Одеський градоначальник у відповіді від 15 червня 1906 р. зазначив, що наказ стосовно передавання ключів адміністрації арештантського будинку відмінятися не буде. Військова охорона, закріплена за Одеським арештантським будинком, не була зобов'язана виконувати функції ключників. Що ж до питання стосовно посилення поліційної охорони, то це також не було можливості реалізувати, виходячи з обмеженості поліційного штату в Одесі[37].

Начальник Одеської тюрми 22 березня 1906 р., після втечі політичного в'язня Л. Тарло, наказав відправляти на прогулянку з в'язнями не менше 5-ти осіб охорони. Ключникам надано розпорядження впускати в тюрму та випускати відвідувачів тільки за наказом чергового помічника начальника тюрми. Без дозволу дозволялося переміщу-

ватися лише судовим слідчим, поліцейським або жандармам, відомим ключникам в обличчя. Під час побачень наказано виставляти додатковий караул та взагалі не випускати з воріт жодної особи без супроводу наглядача. У наказі від 30 березня 1905 р. градоначальник підкреслював на необхідності супроводження в'язнів навіть на території тюрми: до лікарні, майстерні чи на кухню. У наказі від 10 квітня 1906 р. начальник тюрми закріпив повноваження за своїми помічниками: 1) за прогулянками політичних злочинців відповідав помічник Пахомов; 2) за прогулянками кримінальних злочинців – помічник Попов; 3) за візитами в лікарню – помічник Коглеров[38].

Командувач військ Одеського воєнного округу 31 березня 1907 р. разом з одеським градоначальником А. Григор'євим вирішили посилити воєнний караул в Одеській тюрмі ще на 5 додаткових постів. Причиною цього рішення послужили агентурні повідомлення з різних джерел про підготовку втечі з Одеської тюрми декількох в'язнів[39].

Головний інспектор із пересилки арештантів у листі до А. Григор'єва від 23 червня 1907 р. клопотав про заборону побачень у тюрмі в день пересилки в'язнів до інших місць ув'язнення, щоб запобігти можливим провокаціям, або хоча б заборони побачень для етапного контингенту поточної пересилки[40].

Головне тюремне управління в Петербурзі у листі до одеського градоначальника І. Толмачова від 2 квітня 1908 р. просило посприяти у клопотанні командувача військ Одеського воєнного округу щодо подовження терміну перебування воєнного караулу в Одеській тюрмі, що було пов'язано з неспроможністю вільнонайманої тюремної охорони, яка погано володіла зброєю, забезпечити повну безпеку в тюрмі, де утримувалися найбільш небезпечні злочинці південного регіону[41].

Справне несення служби воєнним караулом, як правило, винагороджувалося. Наприклад, деський градоначальник А. Григор'єв у листі до Головного тюремного управління від 12 квітня 1907 р. відзначив вправні дії прапорщика 14-го Стрілецького полку Фромунда, який 28 та 29 березня 1907 р. зміг попередити тюремний бунт, що виник внаслідок переведення зі слідчого відділення в загальні тюремні камери 3-х в'язнів єврейської національності[42].

Варто зазначити, що всі заходи безпеки стосовно втечі політичних арештантів давали тимчасовий ефект. Втечі продовжувалися і в реакційні 1906–1909 рр., і напередодні Першої світової війни[43].

У поліційних органах на Півдні України також було розгорнуто репресивну модель стабілізації політичної ситуації. Місцева влада затверджувала правила для утримання арештантів у місцевих поліційних дільницях. Так, на основі правил утримання арештованих при поліційних дільницях Одеси, рекомендованих Міністерством внут-

рішніх справ, 23 травня 1905 р. була узгоджена одеським градоначальником Д. Нейдгардтом «Інструкція для поліційних дільниць міста щодо утримання неблагонадійних осіб». Зокрема, в ній йшлося про те, що арештовані мали завжди утримувалися під замком, ключ повинен був знаходитися у ключника (§2); камери мали провітрювалися двічі на день і влітку, і взимку; під час прогулянок арештантів у камерах повинна була проводитися дезінфекція карболкою (§6); особам привілейованих станів у камеру можна було заносили ліжко з матрацом (§7); годувати арештованих потрібно було двічі на день: на обід – борщ та каша, на вечерю – тільки борщ. Арештант міг відмовитися від харчування та отримувати кормові від держави на харчування у розмірі 7 коп. на день (§9); побачення дозволялося лише з дозволу начальства та лише у присутності поліцейського. У великі свята, такі як Різдво, перші 3 дні Великодня та кожну неділю тижня дозволялося побачення без присутності поліцейського (§12); читання газет та журналів поточного року заборонялося (§15). Арештованим також заборонялися: а) азартні ігри; б) гра на музичних інструментах; в) вживання вина; г) свавільна поведінка, сварки, лайка, непристойні розмови, пісні; ґ) куріння тютюну; д) мати при собі заборонені речі; е) розвішувати в камері брудну білизну; є) псувати малюнками стіни камери (§18). У разі порушення правил арештовані підлягали покаранню в залежності від ступеня провини: а) догана наодинці чи у присутності інших арештантів; б) позбавлення прав читання книг, окрім духовних, на 1 місяць; в) позбавлення права листування; г) позбавлення побачень на 1 місяць; ґ) заборона додатково покупати їжу на власні гроші; д) зменшення тюремного пайка та переведення на хліб і воду на 3 дні, е) переведення у «світлий» карцер на строк не більше тижня; є) переведення у «темний карцер» на 1 тиждень із подальшим переведенням до «світлого карцеру» з дозволом прогулянки на 4-й день (§19). На арештантів, які буянили або тих, кого привезли у сп'янілому стані, дозволялося одягати гамівну сорочку §20[44].

Подібні правила не дуже-то впливали на загальну урядову контрреволюційну атмосферу в поліційних органах. Поліцейські чини активно впроваджували насильницьку політику. Так, у ніч на 7 листопада 1906 р. мешканці прилеглих до Катеринославського відділку поліції будинків не могли довго заснути, бо з відділку доносилися крики арештантів, яких била поліція. Стало відомо, що була заарештована ціла родина Е., яка складалася з вчителя похилого віку та 2-х його доньок. Разом із родиною було заарештовано 2-х молодих чоловіків, які перебували в гостях у цієї родини. Ще по дорозі до поліційного відділку їх били прикладами рушниць, продовжили побиття у поліційному дворі, а в коридорі до загальних камер почали бити «по звірячому» всіх, незважаючи на вік та стать. Били всім, що було в арсеналі поліційного

відділку: прикладами рушниць, нагайками, чоботами. Тягали всіх по підлозі поліційного відділку за волосся. У молодого чоловіка Ш. кров цвиркала як фонтан та повністю заляпала кашкет ще стоячого на ногах його друга В.[45]

Внаслідок переповнення місцевих тюрем арештантські будинки часто перетворювали на відділення місцевих тюрем. Так, начальник Одеського арештантського будинку у листі до одеського градоначальника від 12 травня 1906 р. жалівся на нестачу кадрів для роботи. Він зауважував, що відповідно до особистого розпорядження градоначальника Одеський арештантський будинок вже став відділенням Одеської тюрми, однак кадровий дефіцит не поповнено і прохав дозволити йому взяти на роботу ще 2-х коридорних[46].

У самих тюрмах репресій зазнавали як представники революційних партій, так і ті, хто примкнув до їхніх лав під час революційних заворушень на Півдні України. З документів відомо, що градоначальник Одеси А. Григор'єв 14 червня 1906 р. отримав урядову телеграму з Петербурга, в якій йшлося про те, що в газеті «Речь» було опубліковане повідомлення про солдат Інгульського полку, яких за різні дрібниці заковували в кайдани та відправляли у карцер. У протест проти цього свавілля вся Одеська тюрма оголосила голодування[47].

У відповідь на цю телеграму А. Григор'єв у листі до начальника Головного тюремного управління в Петербурзі від 14 червня 1906 р. пояснив, що 9 червня 1906 р. за поломку камерного замка був покараний карцером арештант Невідомий. Після цього арештанти Одеської тюрми оголосили голодування та висунули вимоги: розкувати закованих у кайдани; відмінити заковування у кайдани політичних в'язнів; визнати уповноважених осіб серед в'язнів; збільшити час прогулянок та побачень із рідними; покращити медичну допомогу; видавати кормові гроші; переводити солдат у політичний корпус. Вимоги щодо збільшення часу прогулянок та побачень, видачі кормових та покращення медичного обслуговування були задоволені адміністрацією тюрми. Всі інші – ні. Для покарання в'язнів було відправлено у карцер 6-х винуватців заколоту, 10 осіб одягли в кайдани у зв'язку зі вступом у законну силу судового приговору щодо каторжного покарання. Всього голодування оголосили 175 в'язнів. Станом на 10 червня 1906 р. ще голодували 25 осіб. З них – 23 особи, які вимагали звільнення чи висунення обвинувачення, бо знаходилися в тюрмі без оголошення звинувачення, а згідно з представленням херсонського губернатора та 2-го жандармського управління. Кримінальні злочинці участі у голодуванні не брали[48].

Про умови утримання каторжних арештантів у миколаївській тюрмі в 1905–1906 рр. залишила спогади революціонерка І. Єрмакова-Колган. Вона згадувала, що нари зачинялися на замок удень та відчинялися

лише перед початком відбою. Цілий день жінки перебували на ногах, а під час перевірки мали стояти струнко, без зайвих рухів[49]. Крім цього, жінок часто били в тюрмі та поліційній дільниці. Автор спогадів описувала своє знайомство у 1907 р. у поліційній дільниці Олешок із М. Шатохіною з Нової Маячки: одяг жінки був цілком скривавлений від побоїв та прилип до тіла, вона не могла навіть присісти на нари[50]. Треба додати, що в Херсонській каторжній тюрмі в 1906–1908 рр. жінок утримували разом із їхніми малолітніми дітьми[51].

Російський письменник А. Чехов у своїх мандрівних записках про каторгу зазначав, що каторжників приковували до робочої тачки на декілька років, що було вкрай принизливим та незручним способом покарання. Ланцюг обмежував рух каторжан та деформував м'язову структуру тіла. Тривалий час після знятих кайданів в'язень відчував психологічний дискомфорт. Його рухи залишалися різкими та вимагали зусиль без будь-яких потреб для цього. Наприклад, коли він брав у руки кружку з чаєм, то обов'язково розливав його[52].

Реакційна політична кон'юнктура вимагали й розширення пенітенціарних закладів держави. Так, у газеті «Юг» від 10 січня 1910 р. з'явилася інформація про розширення Херсонського виправного арештантського відділення: планувалася добудова нового флігеля для 350–354 каторжників[53]. У вересні цього ж року газета «Юг» писала про плани губернської влади побудувати нову політичну тюрму для жінок, що мала бути єдиною, центральною для всього Півдня Російської імперії[54].

Варто додати, що за політичними в'язнями, на відміну від кримінальних, владою було організоване подвійне спостереження. Окрім адміністрації тюрем, за ними наглядали та несли відповідальність ще й жандарми[55]. Ситуація із політичними каторжанами була не кращою. Місця заслання, не дивлячись на судовий вирок, могли змінюватися від обставин, які не залежали від волі влади. Так, міністр внутрішніх справ П. Дурново у шифрованій телеграмі до катеринославського губернатора С. Олександровського від 20 квітня 1906 р. наголошував на необхідності відмінити заслання до Архангельської та Вологодської губерній для політичних арештантів у зв'язку з весняним бездоріжжям у цих місцевостях. Планувалося замінити ці місцевості заслання на Наримський край Томської губернії та північні повіти Вологодської губернії[56].

Спогади, опубліковані у Харкові в 1922 р., про реакційні каторжні 1907–1910 рр., у т. ч. відношення кримінальних злочинців до політичних арештантів залишив революціонер І. Вороніцин. Згадуючи протистояння політичних та кримінальних злочинців, він зазначив, що кримінальні звинувачували політичних у зруйнуванні «старих порядків» на каторзі. Після масового заслання політичних каторжан до Сибіру в

період реакції, кримінальні злочинці втратили всі привілеї, надані їм каторжною адміністрацією[57].

Відносно справедливості судових вироків та відношення до політичних арештантів, в їх середовищі було поширене певне твердження або оцінка діяльності пенітенціарної системи Російської імперії – «В цій державі за правду-матку засилають на Камчатку»[58]. Це твердження можна вважати частково правдивим, якщо звернутися до збірки законів Російської імперії. В кримінальній частині збірки (у 5-й главі) винні у масових заворушеннях особи визначалися в дуже поширеному значенні. Навіть співчуття до революціонерів могло стати підставою для заслання на каторгу чи ув'язнення[59].

Стосовно виконання смертних вироків необхідно відмітити, що згідно із збіркою законів Російської імперії, реалізація їх мала відбуватися лише через повішання та не публічно[60]. Однак, внаслідок діяльності воєнно-польових судів часто революціонерів розстрілювали, не дотримуючись законної умови про заборону публічності. Не дивно, що в революційні роки виконання вироків та судові процеси мали відносно-хаотичний характер. Так, у вересні 1905 р. у Катеринославі судили кандидата природничих наук Тахчогло за нанесення поліцейському легких поранень. Суд виніс смертний вирок та клопотав про заміну його на 15-річну каторгу. Вирок був представлений тимчасово командувачу Одеського воєнного округу генералу О. Протопопову, який замінив смертний вирок 20-річною каторгою. Після жовтневого маніфесту Миколи II всі політичні строки мали бути скорочені вдвоє, згідно із імператорською амністією. Таким чином, Тахчогло мав отримати 10 років каторги. Однак, генеральному прокурору В. Павлову вирок показався дуже м'яким, і він клопотав замінити смертну кару Тахчогло на 15 років каторги. Суд задовольнив клопотання В. Павлова, зауваживши, що свого час вже подавалося клопотання про 15-річну каторгу[61].

Документи свідчать про випадки, коли суди відкрито жаліли революціонерів, допомагали їм уникнути жорстокого покарання. Так, на суді над учасниками повстання на навчальному судні «Прут» суддя був звинувачений прокурором у тому, що навмисно затягував винесення смертної кари на вечірньому засіданні. Суддя намагався дочекатися опівночі, щоб констатувати зміну доби та приурочити до вироку факт дня народження цесаревича Олексія (30 липня), що б надало змогу смертникам бути помилуваними в честь великого свята в імператорській родині[62].

Місця для виконання вироків були різними, в залежності від вибору місцевої влади. Так, у Катеринославі смертників завжди вішали на бантинах пожежного сараю 4-ої поліційної дільниці, в Одесі страчували поблизу Олександрівського парку та за Чумною горою[63].

Після виконання вироку арештантів хоронили на християнському цвинтарі у відлюдних кутках, попід огорожею. Іноді їх закопували на місці виконання страти, якщо вона відбувалася за містом. Надзвичайно рідко довідувалися рідні небіжчика про місце його страти та поховання[64].

У січні 1906 р. у катеринославській в'язниці мати смертника намагалася домовитися з адміністрацією щодо останнього побачення з сином. Замість дозволу з в'язничної контори їй винесли пасмо волосся – усе, що залишилося після її сина. Напередодні страти він попросив ножиці, відрізав його і передав для матері. Його остання воля була виконана[65]. У 1908 р., у цьому ж місті, в дворі 4-ої поліційної дільниці страчували революціонера Кошеля. Під час страти мотузка обірвалася й кат намагався задушити смертника, натиснувши ногою на горло. Однак, смертник не вмирав й страта припинилася за наказом присутнього прокурора[66]. Щоб позбутися такого сорому, політичні арештанти були ладні покінчити життя самогубством ще до виконання вироку. Типова ситуація мала місце в Херсоні у 1910 р., коли в каторжній тюрмі повісився революціонер Ткаченко. У цьому ж році в Олександрівській тюрмі 15 політичних в'язнів покінчили життя самогубством, розділивши між собою передану з волі отруту[67].

Дослідник реакційної політики царизму М. Полянський свого часу опублікував статистику політичних арештантів з 1902 р. до 1908 р., статистику страчених, виправданих судом, відправлених на каторжні роботи чи на поселення до Сибіру з 1902 р. до 1909 р. Він визначив 1908 р. як найбільш реакційний[68]. Особливу увагу М. Полянський приділив діяльності воєнно-польових судів, легалізованих від 19 серпня 1906 р., до складу яких входили 5 офіцерів із місцевих військових частин, які без юридичної освіти вирішували питання смертної страти для кожного політичного чи кримінального арештанта на протязі не більш як 2-х діб[69]. Вирок воєнно-польових судів не підлягав оскарженню та реалізовувався протягом 2-х діб[70].

Професор М. Гернет дослідив наслідки реакційної політики царизму в Російській імперії, зокрема й кількість смертних вироків. Згідно з його висновками, південна Україна була одним із «найкривавіших регіонів» у цьому аспекті, а Катеринославська губернія – лідером серед інших українських губерній Російської імперії у кількості реалізованих смертних вироків[71].

Як свідчать документи, політичні в'язні були змушені спілкуватися з кримінальними за допомогою тюремної мови – жаргону. В Центральному державному історичному архіві України, м. Київ зберігся лист із щоденника невідомого арештанта, датованого 1906 р., із назвою «Заметки тюрьми»[72], в якому зазначені деякі поширені у тюремному середовищі слова, а також їхні аналоги:

Шухер – обшук	Стукали – годинник
Шкари – штани	Фікс – золото
Фіксовий чертог – золотий хрест	Чепчик – шапка
Голубяк – сорочка	Гамір – водка
Шамро – хліб	Іжек – солома
Перо – ніж	Свистун, к…ва, б…дь – стукач
Чепіпка – повія	Лід – вогонь
Самєрєтка – папір	Шабар – лом
Баланда – тюремний борщ	Барахло – одяг
Потичник – конокрад	Мент – городовий, наглядач
Гадюка – цепка	Фарш, сара – гроші
Обруч – кільце	Серьга – замок
Шмара, маруха – жінка	Батало – язик
Плитка – губа	Петух – 5 руб.
Дікап – 10 руб.	М’ясалки – солдати
Очки – документ	Параша – нужник
Хілять – тікати	Майдан – вокзал
Колеса – чоботи	Катати – прибирати
Шама – їжа	

Колишній каторжанин П. Фабричний опублікував у 1923 р. на шпальтах журналу «Каторга та заслання» словник жаргонів каторги – слова та вирази, що слугували певним індикатором визначення приналежності особи до каторжного світу. Цей словник дає певне уявлення про життя політичних арештантів на каторзі на початку XX ст. Наприклад, у каторжному середовищі існував вираз «полуполітик», що ідентифікував особу, яка не була ні кримінальним, ні політичним каторжником. Цим словом, а також словом «м’ясалки», називали в основному солдат, засуджених воєнним судом за службові злочини, не пов’язані з революційними подіями. Слово стало дуже поширеним у 1905–1906 рр. у каторжному середовищі Сибіру та Далекого Сходу. Словом «подаванець» називали особу, яка клопотала про особисте помилування у царя Миколи II. Політичні арештанти намагалися не спілкуватися з «подаванцями» та усіляко уникали контактів з ними. Кримінальних

каторжан політичні часто називали «Іванами» або «особами з демократичною освітою», що означало – «взагалі неписьменні». Кримінальні каторжні, в свою чергу, називали політичних словами: «плюс», «мінус» або «глобус», оскільки останні постійно займалися самоосвітою та вели філософські розмови.

Слово «випробуваний» вказувало на особу, яка відбувала першу третину покарання та була зобов'язана весь цей термін носити «ніжні» кайдани. Для довічних каторжан, яких називали «безсмертні», цей термін становив 8 років. Каторжан другої третини від терміну заслання називали «ті, що виправляються» (*рос.* «исправляющиеся»), а третьої – «вільна команда», представникам якої дозволялося жити вільно на поселенні та навіть відвідувати родичів, якщо останні проживали неподалік від місця каторги.

Дуже поширеним у 1905–1906 рр. було слово «сухарник». Ним іменували осіб із малим терміном покарання, які мінялася ініціалами під час етапу з особою з великим терміном покарання за гроші чи одяг (як тоді говорили: «продав сам себе за сухарі»). Враховуючи великий потік каторжан у 1905–1906 рр., адміністрація не могла відразу після прибуття етапу ідентифікувати всіх засланих за обличчям, чим користувалися каторжани. Після звільнення на волю каторжанина «із малим терміном покарання», справжній власник ініціалів розкривав адміністрації правду, що він був насправді тим, кого мали відпустити на волю по закінченні терміну відбування покарання на каторзі.

Вираз «йти по Усольському тракту» означав залишитися в Сибіру назавжди, тобто померти. Цей вираз походив від відомого на ті часи одного з найбільших цвинтарів для каторжан, який знаходився на станції Сибірської залізниці – Усол'є, 70 км. від Іркутська[73].

Таким чином, пенітенціарна система південної України стала найефективнішою в сенсі реалізації виконання покарань. Тюремна хроніка Катеринослава, Одеси, Миколаєва та інших великих губернських міст свідчить про активну репресивну діяльність не тільки центральної влади, а й місцевої. Основним доказом цього має служити факт переповнення тюремних установ у 1906–1910 рр. та прояви жорстокості влади не тільки до революціонерів, а й всього населення Півдня України.

Окрім об'єктивного опису репресивної політики Російської імперії в 1906–1910 рр., важливо відмітити й факт формування в Росії потужного прошарку політичних в'язнів, які своєю кількістю та сутичками із кримінальним елементом змінили внутрішнє життя в тюрмах та на каторзі. А також відзначити їхню непереборну жагу до волі, непохитність переконань, незважаючи на оточуючу реакційну атмосферу. Найважливішим та беззаперечним наслідком репресій царату було народження нового покоління в політичному житті держави, яке стало

прямим доказом безпідставності та відсутності довготривалого ефекту від насильницького методу стабілізації внутрішньополітичної ситуації в Росії.

---

[1] *Пальченкова В. М.* Трансформація громадського контролю за виконанням покарань: історико-правовий аналіз. Запоріжжя: Акцент, 2013. С. 523.

[2] *Григор'єв О. М.* Пенітенціарна теорія та практика в Російській імперії в кінці XVIII – на початку XX століття : історико-правове дослідження (на прикладі українських губерній): автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01 / Григор'єв Олександр Миколайович; Київ. нац. ун-т внутр. справ. Київ, 2007. С. 21.

[3] *Россіхін В. В.* Пенітенціарна система Російської імперії в XIX – на початку XX ст. на матеріалах українських губерній: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01 / Россіхін Василь Васильович; Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2005. 22 с.

[4] *Стромилюк Л. В.* Історіографія боротьби таємної поліції Російської імперії проти українських політичних партій (1900–1914) // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Історія». 2005. Вип. 80/81. С. 56–60.

[5] *Кравченко Р. І.* Харківський губернський комітет Товариства опіки тюрем // Гуржіївські історичні читання. 2012. Вип. 5. С. 159–161.

[6] *Соцький Ю. Ф.* Загальна характеристика системи кримінальних покарань за кримінальним уложенням від 22 березня 1903 р. // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2012. Вип. 2. С. 83–88.

[7] *Коняев А. Е.* Тюремные учреждения Европейской России в 1879–1917 гг.: социально-экономический аспект деятельности: по материалам Ярославской и Владимирской губерний: дис. … канд. ист. наук: 07.00.02 / Коняев Александр Евгеньевич; ГОУ ВПО «Ярославский государственный педагогический университет им. К. Д. Ушинского. Ярославль, 2010. С. 214.

[8] *Лаврентьєв Н. В.* Пенитенциарная система России (кон. XIX – нач. XX вв.) и Шлиссельбургская политическая тюрьма: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01 / Лаврентьев Максим Владимирович; Гос. образов. учреждение высшего профессионального образования «Саратовская государственная академия права». Саратов, 2002. С. 198.

[9] Аракелян М. А. Политическая полиция Российской империи в борьбе с революционным подпольем в 1881 1905 гг.: дис. … канд. ист. наук: 07.00.02 / Аракелян Марина Александровна; ГОУ ВПО «Саратовский государственный университет имени Н. Г. Чернышевского». Саратов, 2008. С. 283.

[10] *Іванников В. О.* Исторический опыт реформирования тюремной системы Российской империи (1879–1917 гг.): дис. … канд. ист. наук: 07.00.02 / Иванников Валерий Александрович. Москва, 2006. С. 213.

[11] ЦДІАК України (Центральний державний історичний архів України, м. Київ). Ф. Р-385. Оп. 1. Спр. 1696. Арк. 157–158.

[12] Держархів Одеської обл. (Державний архів Одеської області). Ф. Р-2. Оп. 4. Спр. 8146. Арк. 33.

[13] Держархів Дніпропетровської області (Державний архів Дніпропетровської області). Ф. Р-11. Оп. 1. Спр. 455. Арк. 109.
[14] ЦДІАК України. Ф. Р-358. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 30.
[15] Обыск, тюрьма и ссылка / под ред. Г. А. Куклина. Женева, 1903. С. 39–44.
[16] ЦДІАК України. Ф. Р-358. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 27.
[17] Держархів Дніпропетровської обл. Ф. Р-465. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 172.
[18] Там само. Ф. Р-113. Оп. 1. Спр. 30. Арк. 9.
[19] Там само. Ф. Р-465. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 173.
[20] Там само. Ф. Р-113. Оп. 1. Спр. 30. Арк. 81.
[21] ЦДІАК України. Ф. Р-358. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 42.
[22] Держархів Одеської обл. Ф. Р-2. Оп. 4. Спр. 8146. Арк. 65.
[23] Там само. Арк. 99.
[24] Там само. Арк. 4–5.
[25] ЦДІАК України. Ф. Р-385. Оп. 1. Спр. 1696. Арк. 142.
[26] Держархів Миколаївської обл. (Державний архів Миколаївської області). Ф. Р-229. Оп. 4. Спр. 250. Арк. 28.
[27] Там само. Ф. Р-480. Оп. 1. Спр. 215. Арк. 12.
[28] Там само. Арк. 20.
[29] ЦДАГО України (Центральний державний архів громадських об'єднань України). Ф. Р-59. Оп. 1. Спр. 412. Арк. 17.
[30] Держархів Одеської обл. Ф. Р-2. Оп. 4. Спр. 8146. Арк. 185.
[31] Новости Одессы. 1907. 23 октября. № 2. С. 3.
[32] Держархів Одеської обл. Ф. Р-2. Оп. 4. Спр. 8146. Арк. 87.
[33] Там само. Арк. 95.
[34] Там само. Арк. 11.
[35] Там само. Арк. 92.
[36] Там само. Арк. 48.
[37] Там само. Арк. 49.
[38] Там само. Арк. 120.
[39] Там само. Арк. 190.
[40] Там само. Арк. 203.
[41] Там само. Спр. 8598. Арк. 1–2.
[42] Там само. Спр. 8146. Арк. 193.
[43] ЦДАГО України. Ф. Р-57. Оп. 1. Спр. 91. Арк. 61–62.
[44] Держархів Одеської обл. Ф. Р-2. Оп. 11. Спр. 108. Арк. 32.
[45] Держархів Дніпропетровської обл. Ф. Р-20. Оп. 11. Спр. 25. Арк. 8.
[46] Держархів Одеської обл. Ф. Р-2. Оп. 4. Спр. 8146. Арк. 53.
[47] Там само. Спр. 8118. Арк. 1.
[48] Там само. Арк. 3.
[49] ЦДАГО України. Ф. Р-59. Оп. 1. Спр. 412. Арк. 14.
[50] Там само. Арк. 16.
[51] Там само. Арк. 18.
[52] Чехов А. П. Остров Сахалин (из путевых записок). Владивосток-Южно-Сахалинск, 2010. С. 102.
[53] ЦДАГО України. Ф. Р-57. Оп. 1. Спр. 91. Арк. 23.
[54] Там само. Арк. 44.

[55] Обыск, тюрьма и ссылка… С. 20.
[56] Держархів Дніпропетровської обл. Ф. Р-113. Оп. 1. Спр. 30. Арк. 30.
[57] *Вороницын И. П.* Из мрака каторги. Харьков, 1922. С. 123.
[58] Держархів Дніпропетровської обл. Ф. Р-113. Оп. 1. Спр. 30. С. 39-44.
[59] Свод законов Российской империи. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных, с включением статей по продолжениям 1912, 1913, 1914 годов / Спб., 1916. Т. 15. Изд. 1. С. 499.
[60] Там само. С. 466.
[61] *Полянский Н. Н.* Царские военные суды в борьбе с революцией 1905–1907 гг. Москва, 1958. С. 168–169.
[62] Там само. С. 181.
[63] *Ушерович С.* Кривавий смерч. Харків, 1932. С. 241.
[64] Там само. С. 246.
[65] Ушерович С. Смертные казни в царской России. Харьков, 1932. С. 101.
[66] Там само. С. 104.
[67] Там само. С. 133.
[68] *Полянский Н. Н.* Царские военные суды… С. 33, 35.
[69] Там само. С. 199.
[70] Там само. С. 195–196.
[71] Там само.
[72] ЦДАГО України. Ф. Р-57. Оп. 1. Спр. 84. Арк. 11–12.
[73] *Фабричный П.* Язык каторги // Каторга и ссылка. 1923. № 6. С. 167–178.

The article examines the problems of the system of execution of punishments in the Russian Empire concerning political prisoners. The author describes a repressive model of imprisonment in Russia in the early 20TH century in the south of Ukraine. The focus is on attempts to escape of political prisoners from the prisons of southern Ukraine. Attention of research is focused on prison communication between prisoners, on the strength of on their limited capabilities and isolation. The author emphasizes that repressions in the Russian Empire were permanent, and reactionary policies were consistently implemented by the authorities in the post-revolutionary years of the First Russian Revolution.

Key words: First Russian Revolution; South of Ukraine; political prisoners; prison jargon; jailbreak.

Л. В. ЛЮБАРСЬКА*

ДО 125-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ О. П. ДОВЖЕНКА

«Ми збираємося працювати до ста років.
Прохання нам не заважати».

Так написав Олександр Довженко в гумористичній рубриці українського журналу «Кіно» у 1928 р. І так планував. Окрилена масштабністю історичних подій молодість переживала революцію як метафізичний і соціальний досвід, досвід пізнання світу, перспективу грандіозних творчих і життєвих планів – нове мистецтво стартувало.

10 вересня 2019 р. громадськість відзначила 125-річчя від дня народження українського письменника, кінорежисера, кінодраматурга, художника, класика світового кіно О. Довженка – без перебільшення, культурного явища ренесансного замаху. Насамперед назвемо його релігійним мислителем-деміургом, який задумав пересотворити світ. У ньому, а життя О. Довженка, свідомість і творчість загалом становлять органічну єдність, межа між умовним та реальним стирається, процес творення втручається в дійсність, закони визначаються художнім образом, поетичні форми стають стилістичними формами життя, а естетичне – найвищим виміром етичного. Саме ж мистецтво опановує дійсність аж до її заміщення: «Я знайшов навіть місце для будівництва Аероградa і вирішив, що це правильно. Таким чином, думаю, Аероград – це не вигадка художника, а реальність наших днів. І що коли цього міста ще немає – це зовсім нічого не означає…Коли я усвідомив це слово, воно у моїй свідомості почало жити як неспростовна реальність», – писав О. Довженко про свій «Аероград». Культурний феномен поглинає конкретику історичності і у своїй надмірності не очевидно підпорядкований правдивості факту, в людській пам'яті він залишає не прототип події, а її образ, який з часом повністю заміщує первинне. «Хай буде так, як написано» – підсумовує героїчну епоху української історії автор «Щорса».

Йдеться, зрештою, про довженківський Космос із набором міфологем («великий плач» за нацією («Битва за нашу Радянську Україну»), синестезійна повня життя («Земля» з її дотикальною надчутливістю матерії – такий собі з пагонів українського бароко «магічний реалізм», химерія природного хаосу), уявлення про ідеальне майбутнє – рукотворний, на зміну богом даного, рай тощо). Його можна назвати прямим

* *Любарська Людмила Валентинівна* – провідна наукова співробітниця сектору публікації документів Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г. С. Пшеничного.

спадкоємцем М. Гоголя: «Ліси, луки, небо, долини – все, здавалося, наче спало з розплющеними очима» – так писав він про нічну землю, побачену з висоти пташиного польоту. Так само, з розширеними очима, зверненими у потойбіччя, сидять під Місяцем зачаровані хлопці й дівчата у стрічці «Земля». Люди раз по раз заклякають, перетворившись на «живі скульптури», тварини починають говорити. Так, збожеволівши від горя через загибель сина, мати («Іван») безліч разів у шаленому вирі відчиняє двері численних кабінетів, а видається, що направду біжить на місці, не просуваючись, як у нічному жахітті, неспроможна подолати незриму перепону.

Революція, бунт – завжди обіцянка звільнення. У 1920-х в кінематографі починає звучати голос живої особистості, крізь маску соціальної одиниці проступає обличчя, а О. Довженко пропонує їх вже цілу галерею. Водночас колізію співвідношення родового й індивідуального автор для себе так і не вирішив. Сам же О. Довженко-життєтворець, розімкнувши межі реального і збуривши матеріальність, розвтілюється в художній образ, звершує модерний міф про нового Фауста, Майстра, професіоналізм якого в постклассичну добу відміни гуманістичних координат став єдиним простором для самореалізації й виживання загалом. Біографія його, густо помережена «білими плямами», складає історію захоплень, прозрінь, самозасліплення і нового прозріння – вже фатального – безжального викриття невідповідності реальності ідеалу, котрим він раніше заміняв першу. І розчарування часів «України в огні» виявилося глибшим і трагічнішим за переживання краху ідеологічних основ.

Новим було слово О. Довженка й у кінематографічній мові: провокації глядача, психологічні паузи, залучення непрофесійних акторів, «сон – форма, монтажний, композиційний способ для висловлення різних цікавих і надзвичайних речей та нездійснених можливостей» (О. Довженко «Зачарована Десна») і все, що мало відгомін у світовому кіно. Досить лиш згадати Акіру Куросаву, Б. Барнета, О. Зарху, Й. Хейфіца, А. Тарковського, П. Грінвея і багатьох інших.

Фотобіографію О. Довженка представляє чимала колекція у фондах ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного, добіркою з якої пропонуємо поновити враження або й вперше познайомитися з легендою.

Хата в смт Сосниця, де народився О. Довженко. Чернігівська обл., 1940-і рр.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-172602

О. Довженко, студент Глухівського вчительського інституту (зараз – Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка). Харківська губернія, 1911 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-196020

О. П. Довженко, 1921 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-68678

О. Довженко під час навчання в приватній мистецькій школі
в м. Берліні (Німеччина). 1923 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-196053

Кадр із кінофільму «Сумка дипкур'єра».
Ліворуч – О. Довженко у ролі кочегара. 1927 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 2-150233

Режисер О. Довженко на полюванні в тайзі в період зйомок
фільму «Аероград». 1934 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-194885

Український кінорежисер та письменник О. Довженко.
м. Москва, 1935 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 2-033355

О. Довженко виступає на мітингу селян, присвяченому приєднанню Західної України до УРСР. с. Добросин Жовківського повіту, 5 жовтня 1939 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 2-057247

О. Довженко в своїй квартирі по вул. Карла Лібкнехта в м. Києві. 23 червня 1941 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-196030

О. Довженко виступає по українському радіо в перші дні
німецько-радянської війни. 1941 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-196032

О. Довженко серед працівників культури і мистецтва після зустрічі з воїнами на одній з ділянок фронту. 1943 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-196043

Режисер О. Довженко (зліва направо, 2-й), поет М. Бажан, член військової ради 1-го Українського фронту М. Хрущов, завідувач відділу пропаганди і агітації ЦК КП(б) У. Гапочка та письменник Ю. Яновський у м. Києві. 6 листопада 1943 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-196038

Режисер О. Довженко під час зйомок
фільму «Мічурін». 1948 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-194892

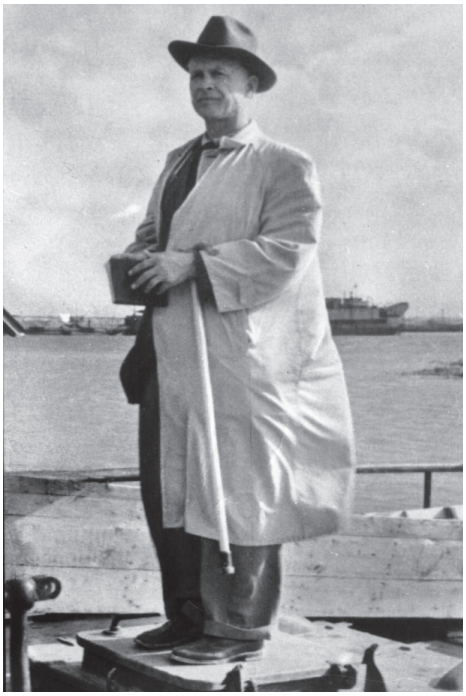

О. Довженко на будівництві Каховської ГЕС.
Нова Каховка Херсонської обл., 1952 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-082095

О. Довженко з дружиною Ю. Солнцевою. 1952 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-194875

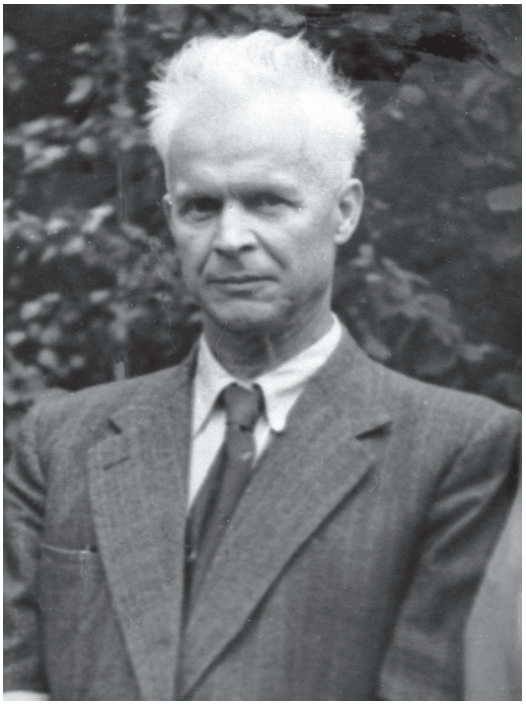

Український кінорежисер та письменник О. Довженко.
м. Бровари Київської обл., 1953 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-172600

Режисер, народний артист РРФСР О. Довженко (праворуч) і народний артист СРСР Б. Ліванов під час роботи над фільмом «Поема про море». 1954 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-196026

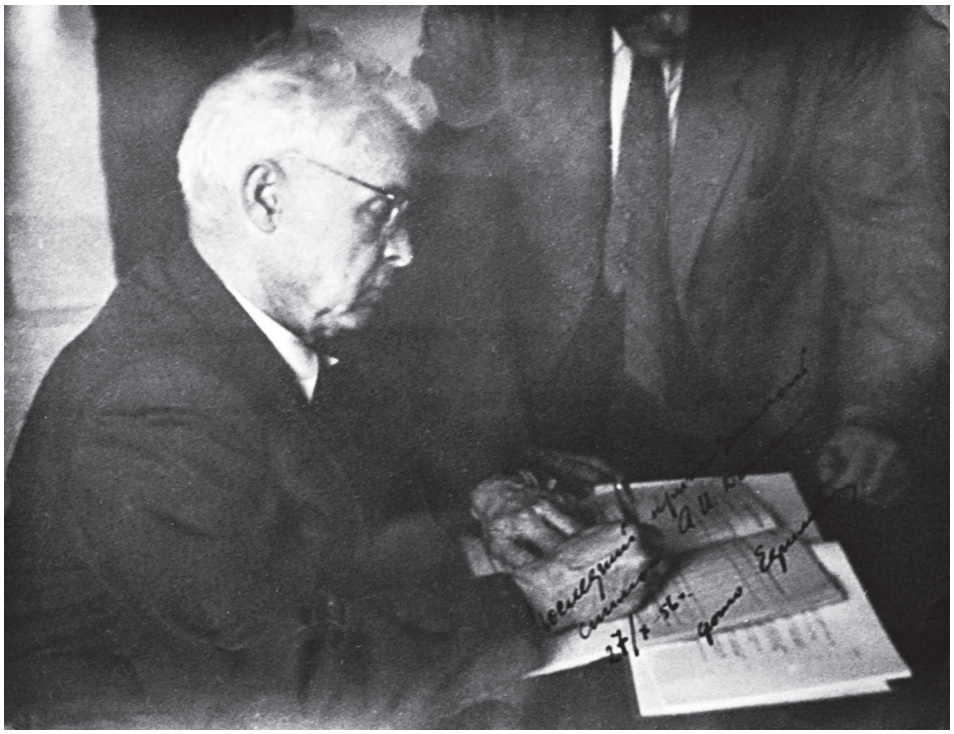

Останній прижиттєвий знімок О. Довженка. 27 жовтня 1956 р. Автор зйомки Єфімов.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-151197

ЦИФРОВІЗАЦІЯ АРХІВНОЇ СПРАВИ ТА ДІЛОВОДСТВА

УУДК 930.25-028.26

Т. О. ЄМЕЛЬЯНОВА*

ФОРМУВАННЯ АРХІВНИХ АУДІОВІЗУАЛЬНИХ КОЛЕКЦІЙ: НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ВИКЛИКИ РОЗВИТКУ

В основу статті покладено тези виступу авторки на ІІ Міжнародному українсько-литовському науково-практичному семінарі «Цифрові трансформації та інститути соціальної пам'яті» (Київ, 4-5 квітня 2019 р.). Висвітлено нові тенденції комплектування аудіовізуальними документами, що потребують осмислення, в умовах «цифрової революції» і глобалізації інформаційного простору. Наголошено на необхідності ревізії теоретичних засад і методологічних підходів комплектування, розробленні і запровадженні політики та інноваційної моделі комплектування архівних аудіовізуальних колекцій на основі стратегічного планування та багатоваріантної архівної взаємодії.

Ключові слова: аудіовізуальне архівування; архівні аудіовізуальні колекції; контент; політика комплектування.

Сучасний стан формування архівних аудіовізуальних колекцій значною мірою зумовлений динамічними змінами у сфері комплектування, які продиктовані зовнішніми і внутрішніми факторами. З'ясування та осмислення складних трансформаційних процесів у цьому конкретно-практичному напрямі є актуальною дослідницькою проблемою передусім з погляду як удосконалення й розвитку окремих складових процесу комплектування, так і успішного розв'язання стратегічних завдань формування аудіовізуальних архівних колекцій, спрямованих на розвиток єдиного інформаційного простору в Україні та інтеграцію в глобальний інформаційний простір.

* *Ємельянова Тетяна Олександрівна* – кандидатка історичних наук, заступниця директора Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г. С. Пшеничного

© Т. О. Ємельянова, 2019

Це тим більш актуально, оскільки аналіз сучасних наукових досліджень дає підстави для висновку про те, що проблеми комплектування аудіовізуальних архівних колекцій знаходяться на маргінесі. Брак рефлексій із означеного питання (маємо поодинокі розвідки Т. Клименко, Т. Ємельянової, Л. Приходько, К. Селіверстової[1], які носять фрагментарний характер) лише підтверджує той факт, що з боку вітчизняної архівістики не запропоновано якісно нових теоретичних чи методологічних пропозицій, які б виходили за межі радянської традиції. Тому заповнення «лакун» цього дослідницького простору конкретним змістом вочевидь ще тривалий час залишатиметься відкритим.

З цієї причини метою нашої статті є виявлення окремих тенденцій та з'ясування їхнього впливу на сучасний стан розвитку комплектування аудіовізуальних архівних колекцій, спираючись на досвід Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г. С. Пшеничного (далі – ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного). Сподіваємося, що сюжети цього допису потраплять зрештою у фокус уваги архівних фахівців і дослідників, а його емпірична частина послужить підґрунтям для розроблення засад оптимізації системи комплектування, спроможної відповідати на виклики часу.

Спершу кілька зауваг щодо обраної термінології. Під «аудіовізуальним документом» розуміємо документ, «зміст якого представлено у вигляді зображення і(або) запису звуку, для фіксування і(або) відтворювання яких застосовують відповідну апаратуру»[2]. Близьким до наведеного нами визначення є тлумачення поняття «контент», яке Словник медіатермінів роз'яснює як «зміст, наповнення інформаційного ресурсу. У сфері засобів масової інформації – це будь-який аудіовізуальний твір (фільм, програма, заставка, серіал) або інформація в доступному вигляді (репортаж, інтерв'ю, новина), а також текст, відео, аудіо та зображення, доступні для публічного перегляду»[3]. З-поміж нових мовних одиниць останнього часу закріпився прикметник «медійний», який витіснив складений термін «засоби масової інформації» (далі – ЗМІ). Тому далі у викладенні поняття «аудіовізуальний документ», «контент», «медійний контент» вживатимуться синоніми.

«Цифрова революція» спричинилася до динамічних перетворень, серед яких принциповими в контексті нашої розвідки є зміна властивостей медійного контенту, поява нових каналів розповсюдження інформації, широке залучення користувачів цього контенту до його створення та поширення.

Для інституцій пам'яті (архівів, бібліотек та музеїв) це означає, що їхні колекції більше не комплектуються винятково аналоговими документами (світлинами, кіноплівками, грамплатівками, аудіо- або відео-

касетами), а інтенсивно поповнюються цифровою складовою. За таких умов зазнають трансформацій самі осередки зберігання аудіовізуальної спадщини, у т. ч. аудіовізуальні архіви. Передусім йдеться про формування «гібридної» моделі ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного як такої, що дбає про обидві складові свого зібрання – аналогову і цифрову, при цьому частка останньої зростає (рис. 1).

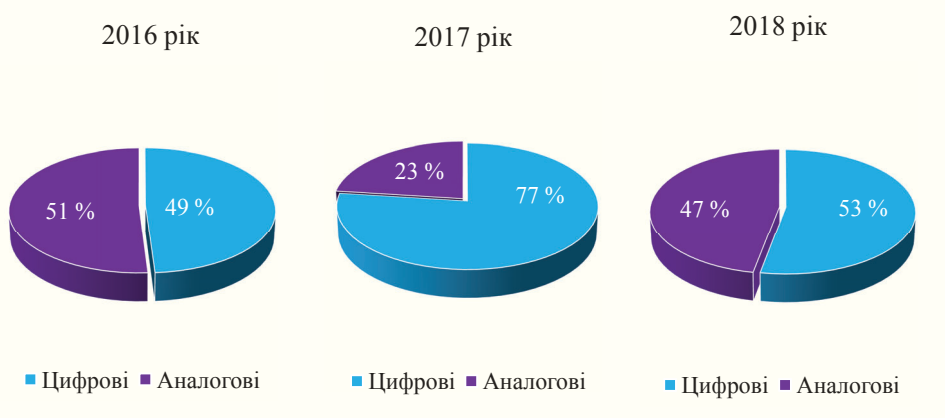

Рис. 1. Розподіл обсягів цифрових і аналогових аудіовізуальних документів у нових надходженнях 2016–2018 рр.

Порівняння показників показує зменшення у 2018 р. частки цифрових документів відносно аналогових документів майже до рівня 2016 р. Ця обставина пов'язана не зі скороченням обсягів нових надходжень цифрових документів, а потребою включення до архівних колекцій аналогових аудіовізуальних документів, які надійшли до архіву на експертизу цінності у попередні роки і пройшли етап науково-технічного опрацювання.

Очевидно, що масштабне зростання обсягів цифрових аудіовізуальних документів, які ані відстежувати, ані збирати «під одним дахом» не під силу жодному архіву, робить неминучим відбір, відводячи останньому ключову роль у процесі комплектування.

В архівній практиці відбір (від *англ.* selection – вибір, відбір) розглядається як процес пошуку і оцінювання документа в загальному потоці і виділення з нього лише тих документів, цінність яких є достатньо високою. Інакше, як твердить Х. Харрісон (H. Harrison), «якщо ми не здійснюємо відбір з розумною обережністю, то який сенс витрачати ресурси часу і грошей на збереження документів, які не матимуть архівної цінності»[4].

На початковому етапі відбору, пов'язаному з ідентифікуванням документів, які можуть бути долучені до аудіовізуальних колекцій, вкрай важливим є профіль архіву, під яким розуміємо встановлений для конкретного архіву склад документів, що мають там зберігатися[5].

У нашому випадку профіль визначено Положенням про Центральний державний кінофотофоноархів України імені Г. С. Пшеничного, згідно з яким об'єктами формування архівних колекцій є:

– кінодокументи (документальні та науково-популярні фільми документального характеру, фільми-вистави, фільми-концерти, кіножурнали, кіно- і телесюжети);

– відеодокументи (документальні відеофільми, науково-популярні відеофільми документального характеру, спецвипуски, інформаційно-аналітичні програми, репортажі, телевізійні передачі, концертні програми);

– фотодокументи (хронікального характеру, портрети, пейзажі);

– фонодокументи (звукозаписи хронікально-документального характеру та художніх творів)[6].

Не вдаючись до детального аналізу представленої типологічної класифікації аудіовізуальних документів, відзначимо, що своїм корінням класифікація сягає радянських часів, коли в основу систематизації було покладено жанрово-форматну ознаку, і яка натепер не охоплює всю палітру медійного контенту. Останній активно демонструє найновіші тенденції розвитку медіа під впливом процесів конвергенції в цілому і жанрових дифузій зокрема. У результаті змішування з'являються нові жанрові конструкції, які відразу ідентифікувати та класифікувати нелегко. З'являється потреба у новій комплексній типологічній класифікації як одного з прикладних інструментів у практиці відбору.

Зауважимо, що розроблення системи критеріїв (у т. ч. за жанровою ознакою) не завжди знаходиться в компетенції практикуючих архівістів. Беручи до уваги міждисциплінарний характер проблеми, доречно вдатися до використання набутків журналістики у царині типології жанрів, які дотепер залишаються незатребуваними у вітчизняній архівістиці.

Утім, навіть вдосконалена схема типологічної класифікації вирішує далеко не всі проблеми: відкритим залишається питання щодо тематичного представлення аудіовізуальних документів. Позаяк схема предметних рубрик сьогодні існує швидше на рівні здорового глузду фахівця з відбору, ніж науково обґрунтованих напрацювань[7].

Взаємопов'язаною із попередньою є тенденція урізноманітнення джерел створення аудіовізуального контенту. Водночас із цим фіксується давно намічене (а нині – більш посилене) зменшення частки надходжень аудіовізуальних документів серед основних джерел комплектування. На підтвердження наведеного вище звернімося до досвіду роботи ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного.

У вересні 2017 р. Центральною експертно-перевірною комісією Державної архівної служби України було затверджено списки юри-

дичних осіб і фізичних осіб – джерел комплектування архіву[8], що включають 31 юридичну особу (12 – державної і 19 – приватної форм власності) та 12 фізичних осіб. З того часу і станом на кінець першого кварталу 2019 р. на постійне зберігання свої документи передали лише 7 юридичних осіб та 2 фізичні особи. Частки їхніх документів склали 29% кіно-, 14% відео-, 9% фото- та 0,3 % фонодокументів від загальних надходжень до архіву, що не може задовольнити потреби архіву в сталому (збалансованому) комплектуванні архівних колекцій.

Ця обставина пояснюється багато в чому безпорадністю та неефективністю системи комплектування (успадкованої від радянських часів), в основі якої – централізований (традиційно відомчий) підхід до її організації, основних методологічних принципів і механізмів. Звідси і засадничий примат ролі установ із списку джерел комплектування у забезпеченні повноти і надійності формування архівних аудіовізуальних колекцій, і легітимізація моделі суб'єкт-об'єктних відносин між архівом і джерелами комплектування, в рамках якої архів (суб'єкт) здійснює вплив на джерело комплектування (об'єкт) завдяки контролю над архівним підрозділом джерела комплектування, роблячи таку «взаємодію» однобокою, конфліктною і суперечливою через протиріччя задекларованих норм і реальних можливостей їх втілення.

Малопродуктивність цієї системи комплектування обумовлена різноманітними факторами, у т. ч. пов'язаними із визначальними змінами, що відбулися у стосунках між архівом і джерелами комплектування, починаючи з другої половини 1990-х років. За часів переходу ЗМІ до ринкових умов господарювання і зміни форм власності з державної на приватну і комунальну, останні під впливом домінування «ринкової логіки» стали відкидати будь-яку «обов'язковість» щодо передавання аудіовізуального контенту до ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного. Очевидно, що ця ініціатива не відповідала їхнім інтересам: у широкому використанні раніше створеного ними аудіовізуального контенту (тільки радіо та телебачення більше ніж 60 % нових своїх медіапродуктів створюють із використанням архівних аудіовізуальних документів, чому, зокрема, сприяє культура реміксів) як прибуткового ресурсу або з метою зниження витрат на виробництва[9]. Тому, «озброївшись» правом розпоряджатися власними архівними ресурсами (при цьому про архівування аудіовізуального контенту для довгострокового зберігання не йшлося), медіавиробники стали відмовлятися від співпраці з ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного. Намагання вплинути на них через закріплені законодавчо та нормативно виписані процедури і вимоги щодо передавання аудіовізуальних документів на постійне зберігання (йдеться про Закон України «Про обов'язковий примірник документів» та Порядок передавання кіно-, відео-, фото-, фонодокументів на постійне зберігання[10]) не приносять загалом очікуваних результатів

через відсутність дієвих механізмів контролю та відповідальності створювачів і/або власників документів за порушення чи відмову виконання вимог чинних нормативних актів.

Все це призвело до постання нової реальності, в якій опинився архів: з обмеженим інструментарієм комплектування та іншими взаємовідносинами, що здебільшого визначаються конкретною ситуацією і поєднанням, з одного боку, архівних зусиль (при цьому старань на комунікацію доводиться витрачати не менше, ніж на відбір і поповнення документами архівних колекцій), з іншого – знань (поінформованості), компетенцій та мотивів самих джерел комплектування. Такого роду зміни призвели до трансформації в системі комплектування – формування адаптаційної (по суті – ситуаційної) її моделі, що будується на основі добровільного депонування (яке, до речі, є єдиним способом комплектування в країнах, де немає закону про обов'язковий примірник документів, на кшталт Нідерландів, або ж практикується в Австралії, Великобританії, Німеччині, Канаді та багатьох інших країнах як додатковий механізм до інституту обов'язкового примірника). Ця адаптаційна модель комплектування дозволяє знаходити баланс між інтересами джерел комплектування і власне цільовими установками архіву і, разом із тим, орієнтується радше на вирішення поточних, а не стратегічних завдань із формування архівних аудіовізуальних колекцій, оскільки її інструментарій багато в чому несумісний з теоретико-методологічними засадами, які продовжують ґрунтуватися на освоєнні «радянського спадку». Саме в такому розумінні є всі підстави говорити про неповну відповідність ознак цієї моделі комплектування тому її типу, котрий є необхідним для повноцінного та сталого формування архівних аудіовізуальних колекцій, та назрілу потребу її трансформації з адаптаційної в іноваційну, про що йтиметься далі.

Повертаючись до взаємодії архіву і джерел комплектування, відзначимо, що проблема не тільки залишається, а й набуває інших відтінків, породжуючи нові зони невизначеного. Найочевидніша із них пов'язана з неймовірним успіхом «нових медіа», до яких фахівці зараховують різноманітні засоби масової комунікації, поширювані головним чином через інтернет: інтернет-плеєр теле- і радіоканалів; CatchUpTV – інтернет-сервіси, що дають змогу переглядати телепрограми в записі (Virgin Media, WorldTVpc); відеосервіси (Hulu, YouTube); соціальні мережі (MySpace, Facebook, Hyves, FriendFeed); блоги; мережі міні-блогів (Twitter, Tumbler); он-лайн-медіа-плеєри (Boxee); портали громадянської журналістики (Digg); інтернет-радіо-сервіси (Pandora); фотосервіси (Flickr, Picasa); компанії он-лайн-прокату відео – Netflix[11].

До визначальних рис «нових медіа» можна віднести: інтерактивність, базування на Інтернет-технологіях; генерування контенту у багатьох випадках безпосередньо користувачем (*англ.* User Generated

Content – UGC). Прикметно, що сьогодні будь-який блогер, користувач мережі може продукувати відео- та аудіоконтент, фотофіксувати події та явища. Це руйнує традиційні уявлення про професійних виробників аудіовізуального контенту, породжує невизначеність медійного контенту, правової природи концептів авторства та власності в цифровому середовищі і, безумовно, впливає на архівну практику, яка має враховувати наступне: у цифровому просторі визначення джерел комплектування на підставі функціонального підходу й оцінки значущості фондоутворювача в житті суспільства (як ключових критеріїв) є до певної міри умовним, а почасти й малоефективним, оскільки сам факт віднесення архівом створювача (власника) аудіовізуального контенту до джерела комплектування не гарантує надходження цього контенту на постійне зберігання, як і регулярність самих надходжень.

Чи означає сказане вище, що джерела комлектування повністю втрачають своє значення? Думається, ні (хіба лише в частині своєї «сакральності»). Як не позбавлена своєї актуальності більш ніж очевидна необхідність перегляду існуючих, розроблення нових критеріїв визначення самих джерел комплектування, формування їх типології. Це дозволить архівістам краще орієнтуватися в існуючому різноманітті джерел комплектування, точніше оцінювати їхні потреби і планувати стратегії їх залучення до співпраці. Інша справа, що при відборі аудіовізуальних документів критерій значення джерела комплектування значною мірою втрачає свою вагу на користь критерію інформаційної цінності документа.

З розвитком мультимедійних технологій та Інтернета для архівістів розширились можливості відбору документів, зокрема: виявлення контенту (забезпечуючи оперативність і новизну) та його аналіз із точки зору тематичних рубрик (перехід за посиланнями між тематично пов'язаними матеріалами), легкий доступ до архівів інтернет-версій ЗМІ, можливість повторного перегляду/прослуховування контенту, наприклад, телепередачі чи випуску новин без часових обмежень тощо. Утім, навіть за умови, коли архівіст вміє орієнтуватись в Інтернет-просторі не гірше, ніж в архівних колекціях, сама процедура відбору продовжує залишатися ручною і трудомісткою. Цю досить очевидну залежність демонструють дані результатів відбору з кількох останніх надходжень документів. Так, із 3777 фотодокументів Г. Салая (фотокореспондент газети «Сегодня») на постійне зберігання відібрано 393, із 9607 світлин І. Жука (фотохудожник) – лише 557.

Звідси виникає запитання: яким чином, або в якій мірі має бути переглянутий контент (аби визначитися з кількісними і тематичними його параметрами), що підлягатиме подальшому опрацюванню? Наразі ми навряд чи зможемо дати на це адекватну відповідь. Та вже сьо-

годні з певною ймовірністю можна стверджувати: незмінне прагнення досягнути ефективного балансу між «пропозиціями» інформаційного потоку і повнотою охоплення архівних аудіовізуальних колекцій в кожному разі вимагатиме від архівістів напруженішої, ніж будь-коли, роботи.

Нарешті, з-поміж інших неодмінною складовою стануть зміни, пов'язані зі строками надходжень цифрових аудіовізуальних документів. Так, Правилами роботи архівних установ України (2013) встановлено строк передавання до державного архіву аудіовізуальних документів через 1 рік після закінчення їх виробництва або виходу в світ[12]. В аналоговому світі, як правило, з моменту встановлення зв'язку із потенційним джерелом комплектування і надходженням від нього документів на зберігання проходили роки. Цифрове середовище (природа якого нестабільна, а тому завжди існує загроза втрати цінного аудіовізуального контенту) не передбачає такої «розкоші» для архівістів, вимагаючи від них відповідних дій «по гарячих слідах».

Наведене вище підтверджує практика, пов'язана з комплектуванням документами, що стосуються виборчих кампаній. Так, відеодокументи (аналогового формату VHS), що містять інформацію про вибори Президента України 1999 р., надійшли до архіву лише у 2011 р. Тоді як перші документи, пов'язані із цьогорічними президентськими і парламентськими виборами, мають поповнити архівні колекції, відповідно, до 1 серпня 2019 р. та до 1 січня 2020 р.[13]

Таким чином, ми наблизились до ще одного важливого висновку: з огляду на фактор «ущільнення» часу акцент у процедурі відбору аудіовізуальних документів зміщується (за В. Тихоновим) із «збирання «історичних залишків» на відбір ще «неостиглих» свідчень гучних подій і повсякденності»[14].

З огляду на окреслені тенденції та виклики посилюється актуальність пошуку принципово нових засад політики комплектування, орієнтованої на стале, гармонійне формування архівних аудіовізуальних колекцій та їх розвиток. Задля цього, на нашу думку, політика комплектування повинна носити ініціативно-пошуковий характер, бути орієнтованою на формування колекцій не лише для «майбутніх поколінь», а й на сьогоднішнього користувача (у т. ч. як потенційного джерела комплектування), а також супроводжуватися активною аналітичною і експертною роботою. Звідси – альтернативою усталеній адаптаційній моделі має стати інноваційна модель комплектування на основі синергії оновлення технологій (яке повинно гармонійно доповнюватися і забезпечуватися модернізацією відповідної нормативно-методичної бази) і розбудови якісно нового комунікаційного простору. Без сумніву, у заявленому контексті особлива роль відводиться формуванню багатоваріантної архівної взаємодії на основі концепції спільної відповідальності

за аудіовізуальну спадщину, яка вже на даному етапі повинна включати щонайменше:

– розвиток зв'язків з існуючими джерелами комплектування та розширення їх кола;

– співробітництво в архівному середовищі;

– розвиток співпраці між спорідненими інституціями, що займаються архівуванням аудіовізуальних документів.

Налагодження повноцінних партнерських стосунків і розбудова тісної співпраці між архівом і джерелами комплектування можливі лише на основі діалогу та досягнення домовленостей. При цьому обидві сторони мають виходити з того, що ключова точка перетину їхніх інтересів лежить у розумінні спільної відповідальності за збереженість та інтеграцію аудіовізуальних документів як частини національної та світової культурної спадщини (як визначальної ціннісної детермінанти відносин між архівом і джерелами комплектування, а значить – незмінної, незважаючи на періодичні зміни у власності та управлінні джерел комплектування). Архів як учасник цих діалогів (що, зазвичай, реалізуються у формі переговорів) повинен позиціонувати себе не як «прохач» документів для формування колекцій, а як довірений зберігач, здатний забезпечувати накопичення, збереженість, цілісність та аутентичність документів. Тому вже на етапі ідентифікації інтересів важливо правильно донести інформацію про архів, його цінності й цілі, а також чітко окреслити, яку підтримку він очікує від джерел комплектування і що сам готовий робити у вирішенні певних завдань. Цьому, зокрема, повинна сприяти комунікаційна стратегія архіву, націлена на посилення інформаційного впливу на джерела комплектування, наприклад, через оперативне інформування про поточну діяльність архіву, оприлюднення результатів його роботи, звітів, аналітики тощо.

Потреба співробітництва в архівному середовищі мотивується ситуацією, яку наразі спостерігаємо: комплектування аудіовізуальних колекцій архівами здійснюється фрагментарно, ізольовано, без чітко визначених стратегій і моделей придбання, з відсутністю достовірної інформації про ефективність цієї роботи, не дозволяючи вітчизняній архівній системі повною мірою відповідати вимогам цифрового простору та демонструючи помітне відставання від загальноєвропейських тенденцій у сфері формування аудіовізуальної спадщини.

Очевидним у цій ситуації бачиться вироблення і запровадження на галузевому рівні скоординованої політики придбання аудіовізуальних документів за принципом профілювання-координування, який передбачає пропорційну співвіднесеність складових частин аудіовізуального документального комплексу НАФ із погляду тематики, призначення, окремих видів і типів документів. Координування передбачає враху-

вання профілю комплектування архівів, що взаємодіють між собою з метою усунення тематичних лакун та невиправданого дублювання (з огляду на здатність аудіовізуального документа зазвичай існувати в більш ніж одному примірнику), що сприяє підвищенню сукупного інформаційного потенціалу і цілісності НАФ на національному і регіональному рівнях, та, зокрема, допомагає у формуванні потужних регіональних колекцій.

Важливим ресурсним елементом реалізації цієї мети може стати зведена онлайн-база даних документів НАФ з її невід'ємною складовою – інформацією про нові надходження аудіовізуальних документів до архівних колекцій. Адже здатність знати у реальному часі, що архіви мають у складі своїх аудіовізуальних колекцій, підвищить ефективність і результативність рішень щодо їх формування. В свою чергу, це прискорить розвиток комунікації та координації в архівній галузі загалом та з архівами зокрема, центру з регіонами, міжособистісні взаємодії.

Однак, ефективне вирішення проблем формування аудіовізуальних колекцій лише на засадах взаємодії в середині архівної спільноти неможливе. Виходячи з концепції спільної відповідальності за аудіовізуальну спадщину, важливим є розвиток співпраці з іншими спорідненими інституціями (бібліотеками, музеями), що займаються архівуванням аудіовізуальних документів. На жаль, незважаючи на дедалі більшу риторику про необхідність встановлення і розвитку різних форм взаємодії між цими інституціями[15], підстав говорити про конкретні практичні кроки поки що немає. Як справедливо зауважує О. Рибачок: «Сьогодні в Україні поки ще бракує загальнонаціонального цифрового проекту культурної документальної спадщини попри рекомендації ЮНЕСКО, висловлені в Хартії про збереженість цифрової спадщини, де зазначалася доцільність визначення координаторів створення національних цифрових проектів та їхнього розвитку»[16].

Тим не менше, через посилення процесів інформаційно-ресурсної інтеграції в електронному середовищі у найближчому майбутньому поступово буде формуватися спільна цифрова колекція інформаційних ресурсів архівів, бібліотек і музеїв з її неодмінною складовою – аудіовізуальними документами. Тому першочерговим завданням у межах партнерства може стати загальнонаціональний проект зі створення даних про аудіовізуальні документи, зосереджені у споріднених інституціях. Запропонований ресурс повинен не тільки забезпечити інформаційне підґрунтя для формування згаданої вище цифрової колекції, але, як у випадку із зведеною онлайн-базою даних документів НАФ, дозволить архівам, бібліотекам та музеям доповнювати і оновлювати свої аудіовізуальні колекції, запобігаючи марнотратному дублюванню.

Ще одним аргументом на користь необхідності розвитку взаємодії між вказаними інституціями служить той факт, що знання у сфе-

рі архівування аудіовізуальних документів залишаються наразі доволі фрагментованими, вирізняються різноманітністю стандартів і технологій, браком уніфікованої практики та міждисциплінарністю. Багатьом інституціям, які опікуються цими документами, бракує експертних знань. Дотеперішня відсутність в Україні правил роботи з аудіовізуальними документами посилює потребу в першочерговому розвиткові співробітництва на засадах обміну досвідом: через пропагування найкращого досвіду, а також на основі використання потенціалу компетентних фахівців цих інституцій.

Отже, підсумовуючи, зазначимо, що трансформаційні процеси, незважаючи на свою хаотичну природу, продовжують змінювати систему комплектування архівних аудіовізуальних колекцій. Тому сьогодні видається правомірною і логічною потреба у ревізії багатьох теоретичних засад та методологічних підходів комплектування, розробленні і запровадженні політики та інноваційної моделі комплектування архівних аудіовізуальних колекцій на основі стратегічного планування. Досягнення позитивного результату у питанні вирішення сформульованих вище завдань можливе за умови великої кооперативної та координаційної роботи у фокусі спільної відповідальності за аудіовізуальну спадщину, широкої дискусії та подальших системних досліджень.

---

[1] Див.: *Клименко Т.* Пріоритетні напрями діяльності обласних архівних установ України на сучасному етапі їх розвитку // Студії з архів. справи та документознавства. 2015. Т. 22–23. С. 21–25; *Ємельянова Т.* Можливості та проблеми формування Національного архівного фонду цифровими аудіовізуальними документами: деякі аспекти // Архіви – наука – суспільство: шляхи взаємодії : матеріали Всеукр. (з міжнар. участю) наук.-практ. конф., 21–22 трав. 2015 р., Київ, 2015. С. 84–87; *Приходько Л.* Експертиза цінності аудіовізуальних документів: теоретичні засади, науково-методичні аспекти // Архіви України. 2017. № 3–4. С. 95–119; *Селіверстова К.* Особливості відбору аудіовізуальних документів на постійне зберігання // Студії з архів. справи та документознавства. 2013. Т. 21. С. 69–74.

[2] ДСТУ 2732:2004. Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять. Київ : Держспоживстандарт України, 2005. С. 5. (Національний стандарт України).

[3] Словарь медиатерминов. Серия «Медиа. Ресурсы. Менеджмент». Харьков: Фолио, 2009. 400 с.

[4] *Harrison Helen P.* Selection in Sound Archives: collected papers from IASA conference sessions. URL: https://www.iasa-web.org/selection-sound-archives (дата звернення: 17.04.2019).

[5] Архівістика: Термінологічний словник / Український держ. НДІ архів. справи та документознавства; авт.-упорядн.: К. Є. Новохатський та ін. Київ, 1998. 106 с.

[6] Положення про Центральний державний кінофотофоноархів України імені Г. С. Пшеничного : затв. наказом Міністерства юстиції України від 29.12.2016 № 3911/5. URL: http://www.archives.gov.ua/Law-base/Minjust/cdkaffa_2016.pdf (дата звернення: 17.04.2019).

[7] З метою реалізації тематичної повноти відбору архівам було запропоновано використовувати на практиці «Рубрикатор документної інформації, відображеної в аудіовізуальних документах, що підлягають внесенню до Національного архівного фонду» (Додаток 1) // Відбір на постійне зберігання аудіовізуальних документів / Держкомархів України, УНДІАСД, ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного; уклад.: К. Т. Селіверстова, А. М. Шелест, О. Г. Саприкіна та ін. Київ, 2010. С. 45–50. Проте, як засвідчує досвід ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, ця пропозиція практичного втілення так і не отримала.

[8] Витяг із протоколу Центральної експертно-перевірної комісії Укрдержархіву від 28.09.2017.

[9] Порадник власнику аудіовізуальними документами: методичний посібник / уклад. О. В. Косенко; за ред. Т. О. Ємельянової; ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного. Київ, 2018. С 5.

[10] Про обов'язковий примірник документів: Закон України від 09.04.1999 № 595-IV. Дата оновлення: 13.01.2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-14 (дата звернення: 18.04.2019); Порядок передавання кіно-, відео-, фото-, фонодокументів на постійне зберігання, затверджений наказом Міністерства юстиції України від 19.07.2016 № 1962/5, зареєстрований Міністерством юстиції України від 21.07.2016 № 1000/29130 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1000-16 (дата звернення: 18.04.2019).

[11] Див.: *Закусило М.* Хто відповідальний за нові медіа? URL: http://ua.telekritika.ua/none/print/47760 (дата звернення: 20.04.2019); *Проценко Д., Тупчієнко Д.* Огляд підходів до регулювання нових конвергентних аудіовізуальних засобів масової інформації: міжнародний досвід. URL: https://www.nrada.gov.ua/wp-content/uploads/2017/03/Brochure_ReviewOfRegulatoryApproaches.pdf (дата звернення: 20.04.2019).

[12] Правила роботи архівних установ України / Міністерство юстиції України, Державна архівна служба України, УНДІАСД; упоряд.: Л. А. Кисельова, Ю. А. Прилепішева, Т. П. Прись, С. В. Сельченкова; за заг. ред. Н. М. Христової. Київ, 2013. С. 27.

[13] Лист Державної архівної служби України від 03.01.2019 № 15/01.3/0 «Про документування подій, пов'язаних із проведенням виборчих кампаній 2019 р., та приймання виборчої документації».

[14] *Тихонов В. И.* Организация архивного хранения электронных документов // Эффективный документооборот в органах государственного управления: от традиционного к электронному: материалы Трет. Всерос. практ. конф., г. Москва, 28-30 март. 2005 г. Москва, 2005. С. 432.

[15] Див.: *Артамонова С. С., Романовський Р. В.* Взаємодія архівів, бібліотек, музеїв як основа збереження національної архівної спадщини України // Бібліотечне краєзнавство у культурному просторі України : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. 22 лист. 2011 р., м. Київ / Держ. закл. «Нац. іст. б-ка України». Київ, 2011. С. 11–14; *Зворський С. Л.* Активізація взаємодії архівів і

бібліотек – вимога часу // Архіви України. 2018. № 5–6. С. 7–21; *Вовк Н., Пелещишин А*. Концепція створення онлайн-платформи для обміну міжнародним досвідом зі збереження бібліотечних та архівних фондів // Вісник книжкової палати. 2019. № 4. С. 38–42; *Рибачок О. М*. Міжнародні інтегровані цифрові ресурси документальної спадщини архівів, бібліотек, музеїв: етапи створення, стратегії розвитку (80-ті роки XX – 10-ті роки XXI ст.) : дис. ... канд. іст. наук: 27.00.02 / Рибачок Олег Миколайович; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2018. 242 с.; *Шемаєв С. О*. Бібліотека, архів, музей: шляхи співробітництва // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. 2013. Вип. 35. С. 548–555; *Його ж*. Взаємодія бібліотек, музеїв, архівів у комунікаційному просторі України : дис. ... канд. наук із соц. комунікацій: 27.00.03. / Шемаєв Сергій Олександрович; Мін-во культури України, Харківська державна академія культури. Київ, 2016. 219 с.

[16] *Рибачок О. М*. Міжнародні інтегровані цифрові ресурси… С. 188.

The article is based on author's presentation at the Second International Ukrainian-Lithuanian Scientific-Practical Seminar «Digital Transformations and Institutions of Social Memory» (4–5 of April, 2019). It describes new unresearched tendencies of audiovisual documents being formed in such institutions in the age of «digital revolution» and informational space globalization. The emphasis is on the revision of theoretical background and methodological approaches of the formation principles, the development and implementation of innovative model and policy of archival audiovisual collections formation based on strategic planning and multivariate archival cooperation.

Key words: audiovisual archiving; archival audiovisual collections; content; formation policy.

УДК 930.25:004.9](438)

Р. В. РОМАНОВСЬКИЙ*

ОЦИФРОВУВАННЯ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ: ДОСВІД ДЕРЖАВНИХ АРХІВІВ ПОЛЬЩІ

Проаналізовано нормативні документи, які регламентують створення електронних копій архівних документів у державних архівах Польщі; охарактеризовано основні технологічні процеси оцифровування архівних документів у польських архівах.

Ключові слова: архівні документи; державні архіви Польщі; нормативні документи; оцифровування.

Одним із пріоритетних завдань розвитку архівної справи України є впровадження новітніх інформаційних технологій в архівну справу, здійснення системної інформатизації та цифровізації архівних процесів[1]. До ключових завдань інформатизації належить оцифровування документів НАФ, організація зберігання цифрових копій документів НАФ, надання доступу до них за допомогою мережі Інтернет. Для успішної реалізації оцифровування документів НАФ необхідно, зокрема, розроблення перспективного плану оцифрування документів НАФ, єдиних технічних вимог та методики роботи з оцифрування документів НАФ, створення централізованих сховищ зберігання оцифрованих архівних документів тощо[2].

У цьому контексті важливим є вивчення кращих зарубіжних практик оцифровування архівних документів. Державні архіви Польщі мають значний досвід реалізації масштабних проектів з оцифровування, зокрема централізованої організації процесів оцифровування в архівній галузі, розроблення нормативно-методичних документів, спрямованих на уніфікацію і регламентування процесів створення цифрових копій архівних документів, заснування єдиного центру зберігання та доступу до цифрових копій.

Метою статті є висвітлення досвіду нормативно-методичного регулювання основних технологічних процесів оцифровування архівних документів державними архівами Польщі.

Перші проекти з оцифровування фондів державних архівів Польщі були започатковані у другій половині 1990-х років. Головною метою оцифровування на початку XXI ст. був захист національної спадщини,

* *Романовський Ростислав Володимирович* – завідувач сектору науково-технічної інформації відділу науково-інформаційної та редакційно-видавничої діяльності Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства.

© Р. В. Романовський, 2019

забезпечення збереженості найбільш пошкоджених архівних документів у вигляді цифрових копій. Перший нормативний документ щодо стандартів виготовлення цифрових копій архівних документів, затверджений у 2005 р. Генеральною дирекцією державних архівів (ГДДА), визначав вимоги до створення лише майстер-копій, не призначених для загального доступу[3].

У другій половині 2000-х років в архівній галузі Польщі відбулися важливі зміни, спрямовані на її модернізацію, перетворення державних архівів із традиційних «архаїчних» установ на сучасні заклади, орієнтовані на користувача[4]. Головним пріоритетом архівної галузі Польщі стало задоволення інформаційних потреб суспільства.

Зміни в архівній галузі стали ключовим фактором для реалізації проектів масового оцифровування фондів державних архівів, спрямованих передусім на забезпечення доступу до архівних документів та користування ними. На думку польських дослідників, для масового оцифровування архівних фондів та надання он-лайн доступу до оцифрованих документів недостатньо лише розвитку технологій. Необхідною умовою є зміна способу мислення, відхід від консервативних засад у діяльності архівів, орієнтація архівів на потреби користувачів[5].

Важливим чинником, що сприяв розвитку оцифровування, стало суттєве збільшення користувачів в архівах, особливо тих, які проводили генеалогічні дослідження. Потреби користувачів у інформації архівних документів набагато перевищували можливості надання доступу до архівних документів у читальних залах архівів, що актуалізувало питання забезпечення он-лайн доступу до фондів архівів[6].

Важливе значення для розвитку оцифровування мало створення у 2008 р. Національного цифрового архіву (Narodowe Archiwum Cyfrowe), який став виконувати функції центру компетенції у цій сфері. Архів здійснює нормативно-методичне забезпечення оцифровування архівних документів, підготовку кадрів для оцифровування, надає консультативну допомогу архівам, зокрема щодо створення лабораторій оцифровування, забезпечує зберігання цифрових копій архівних документів та доступ до них.

Зміни у пріоритетах діяльності архівної галузі Польщі знайшли відображення у низці стратегічних документів.

Першим документом, в якому були визначені стратегія та основні пріоритети оцифровування, стала «Програма оцифровування культурної спадщини та збирання, зберігання і надання доступу до цифрових об'єктів у Польщі 2009–2020»[7].

У програмі зазначено, що оцифровування архівних, бібліотечних, музейних зібрань, аудіовізуальних документів є важливим чинником економічного та суспільного розвитку, одним із головних засобів збереження культурної спадщини держави. Оцифровування має особли-

ве значення для об'єктів, яким загрожує безповоротне знищення (передусім для аналогових аудіовізуальних документів та документів на кислотному папері). Головною метою оцифровування зібрань установ культури визначено забезпечення їх збереженості у вигляді високоякісних цифрових копій, а також надання користувачам максимального доступу до польської національної спадщини.

Оцифровування польської культурної спадщини розглядається в контексті загальноєвропейської політики в цій галузі. Розроблення в європейських країнах національних програм оцифровування, надання доступу до оцифрованих зібрань та їх збереження є однією з важливих рекомендацій Європейської комісії. В програмі наголошується, що оцифрована спадщина Польщі повинна бути включена до світових інформаційних ресурсів.

Установою, що відповідає за створення польських цифрових ресурсів, є Міністерство культури та національної спадщини; за оцифровування архівних зібрань відповідає ГДДА. У програмі визначено основні цілі оцифровування на 2009–2020 рр.:

1. Збереження для майбутніх поколінь доробку польської культури шляхом масового оцифровування архівних документів, музейних предметів, творів мистецтва, писемних та аудіовізуальних матеріалів та безпечне зберігання цифрових ресурсів.

2. Розроблення та впровадження технічних стандартів та стандартів метаданих, що забезпечують функціонування цифрових ресурсів у польських та світових мережах.

3. Забезпечення загального доступу польських громадян до цифрових ресурсів культурної спадщини Польщі.

4. Збільшення ефективності і конкурентоспроможності польських підприємств та установ, які діють у сфері культури.

Програма включає 3 ключові завдання: 1) розвиток польських цифрових ресурсів; 2) захист цифрових ресурсів; 3) забезпечення доступу до цифрових ресурсів.

У «Стратегії державних архівів на 2010–2020 рр.»[8] оцифровування визнано одним із стратегічних завдань архівної галузі. Оцифровування та забезпечення он-лайн доступу до цифрових копій документів повинно сприяти перетворенню державних архівів Польщі у відносно короткий термін з «архаїчних» інституцій в сучасні установи, що використовують новітні технології для швидкого, якісного та загального доступу до інформації через комп'ютерні мережі[9]. Першою стратегічною метою в документі визначено задоволення інформаційних потреб суспільства. Для реалізації стратегічної мети визначено 6 оперативних цілей, серед яких:

1. Надання он-лайн доступу до фондів архівів (критерієм реалізації цілі є кількість копій документів, підготовлених для доступу).

2. Он-лайн доступ до довідкового апарату (критерій реалізації цілі – кількість описів архівних одиниць (одиниць зберігання, пол. – jednostek archiwalnych), розміщених у базах даних).

3. Підготовка архівних документів для он-лайн доступу.

Реалізація цієї мети включає такі заходи:

– відбір архівних документів для оцифровування;

– підготовка архівних документів для оцифровування, проведення під час підготовки необхідного консерваційного оброблення, нумерування сторінок;

– сканування архівних документів;

– професійне опрацювання оцифрованих архівних документів із метою створення майстер-копій та робочих копій для он-лайн доступу;

– забезпечення збереженості оцифрованих архівних документів.

Критерієм реалізації цілі визначені кількість копій документів, створених упродовж календарного року, а також кількість оцифрованих хвилин аудіозаписів та фільмів.

Для реалізації четвертої стратегічної мети «Забезпечення умов для комплектування та тривалого зберігання архівного фонду в традиційній та електронній формі» визначені, зокрема, такі оперативні цілі: побудова і розвиток системи для зберігання та управління архівними документами в електронній формі; приймання на зберігання та забезпечення збереженості архівного фонду в традиційній і електронній формі.

У стратегії зазначено, що не менше 50% оцифрованих документів мають складати акти громадянського стану, враховуючи їх популярність серед користувачів. На 2010–2015 рр. було заплановано щорічне зростання створених цифрових копій архівних документів на 5%.

Положення «Стратегії державних архівів» щодо оцифровування були розвинуті та деталізовані в «Стратегії оцифровування фондів державних архівів на 2018–2023 рр.»[10], затвердженій Генеральним директором державних архівів Польщі у листопаді 2017 р. Стратегія передбачає, що до 2023 р. кількість цифрових копій архівних документів повинна досягти 55 млн, з яких мінімум 41 млн будуть доступні онлайн. У документі визначені такі стратегічні цілі оцифровування:

– розширення доступу до оцифрованих фондів державних архівів (постійне збільшення опублікованих цифрових копій на веб-порталі szukajwarchiwach.pl);

– забезпечення можливості повторного використання фондів державних архівів (забезпечення в сервісі szukajwarchiwach.pl відкритого та безкоштовного доступу до цифрових копій з можливістю їх збереження на комп'ютер користувача);

– формування іміджу державних архівів як установ, що є джерелом знань для задоволення різноманітних інформаційних потреб;

– забезпечення цифрового доступу до архівних документів незалежно від форми та виду оригіналу;

– сприяння вирішенню завдання постійного зберігання архівних документів, зокрема у вигляді цифрових копій фонду державних архівів.

Для досягнення стратегічних цілей визначені оперативні цілі:

– надання он-лайн доступу до цифрових копій архівних документів відповідно до потреб користувачів;

– збільшення кількості доступних цифрових копій архівних документів;

– збереження оцифрованих архівних документів.

Для реалізації оперативних цілей в стратегії визначені основні завдання, серед яких:

– планування оцифровування архівних документів. Визначення пріоритетності оцифровування відповідно до критеріїв історико-культурної цінності документів, пріоритетів архіву, його технічних можливостей тощо. Під час планування необхідно враховувати, що не менше 75% оцифрованих документів мають бути доступні в мережі Інтернет; не менше 50% оцифрованих документів повинні становити джерела для генеалогічних досліджень;

– підготовка та впровадження моніторингу сервісу «Szukajwarchiwach.pl» (збирання інформації про активність користувачів ресурсу). Державні архіви матимуть доступ до зібраної інформації та зможуть враховувати її під час планування оцифровування архівних документів;

– оцифрування та забезпечення доступу до 1 тис. найцінніших документів із фондів державних архівів (30 документів з фонду кожного державного архіву);

– реалізація програми оцифровування аудіовізуальних документів;

– розвиток мережі лабораторій оцифровування в державних архівах, забезпечення їх необхідним обладнанням та кадрами;

– створення центральної лабораторії оцифровування в Національному цифровому архіві (для оцифровування документів, що їх архіви не мають можливості оцифрувати із-за відсутності необхідного обладнання).

Реалізація цілей та завдань, визначених у стратегії, відбувається такими шляхами:

1) у рамках урядових програм:

– «Програми оцифровування архівних матеріалів із фондів польських та зарубіжних архівів», розробленої в 2012 р. Генеральним директором державних архівів та Проекту оцифрування за рахунок додаткових коштів, наданих Міністерством культури та національної спадщини за посередництвом Генерального директора державних архівів. Оцифровування в рамках цих програм відбувається на умовах аутсорсингу з використанням зовнішніх джерел;

– багаторічної урядової програми «Культура+», пріоритет «Оцифровування», яку реалізує Міністерство культури та національної спадщини;

2) у рамках статутної діяльності архівів, що здійснюється на основі власної інфраструктури за рахунок бюджету установи;

3) у співпраці з музеями, бібліотеками та громадськими організаціями (генеалогічними товариствами тощо).

Внаслідок реалізації проектів з оцифровування, з 2007 р. у державних архівах створено 29 лабораторій оцифровування; оцифровано 2,2% фонду державних архівів; 36 млн копій архівних документів доступні в мережі Інтернет[11].

Всього у 2012–2017 рр. державні архіви створили понад 72 млн цифрових копій архівних документів, у т. ч. у 2017 р. 9,1 млн цифрових копій.

У 2017 р. у рамках «Програми оцифровування архівних матеріалів із фондів польських та зарубіжних архівів» 26 архівам було виділено 1,2 млн злотих, виготовлено 1,3 млн цифрових копій з понад 87 тис. архівних одиниць. У рамках проекту «Оцифрування» за рахунок додаткових коштів, наданих Міністерством культури та національної спадщини, 25 архівів отримали понад 900 тис. злотих, внаслідок реалізації проекту виготовлено майже 900 тис. цифрових копій з понад 13 тис. архівних одиниць. У результаті оцифровування, проведеного архівами власними засобами, а також у співпраці з іншими установами, виготовлено понад 6,9 млн цифрових копій, у т. ч. понад 4,4 млн створено в лабораторіях з оцифровування державних архівів. Також державні архіви оцифрували більше 368 годин записів аудіо- та кінодокументів. Загалом були скопійовані документи з 118 тис. архівних одиниць[12].

Діяльність щодо оцифровування архівних документів у польських державних архівах регламентована розпорядженням Генеральної дирекції державних архівів Польщі № 14 від 31 серпня 2015 р. про оцифровування архівного фонду державних архівів[13]. У документі визначена мета оцифровування, подано вимоги щодо організації оцифровування, підготовки архівних документів до оцифровування, процесу створення цифрових копій (вимоги до приміщення, обладнання, форматів запису копій), контролю якості створених цифрових копій, їх конверсії, надання доступу, обліку, ідентифікації та захисту цифрових копій. Розвиток технологій оцифровування та необхідність визначення детальних вимог щодо створення цифрових копій усіх видів архівних документів, які зберігаються в державних архівах, актуалізували питання оновлення чинного нормативного документа. Розпорядженням Генерального директора державних архівів № 27 від 13 березня 2018 р. була створена робоча група для підготовки нового нормативного документа щодо оцифровування фондів державних архівів[14]. До складу робочої групи увійшли представ-

ники ГДДА, Національного цифрового архіву, Головного архіву давніх актів та 4-х регіональних державних архівів. Проект документа мав бути підготовлений до 28 лютого 2019 р.[15] Він повинен містити опис організації оцифровування в державних архівах та вимоги щодо оцифровування актових документів, документів із пергаментною та паперовою основою, технічної та геодезично-картографічної документації, листівок та інших ефемерних матеріалів (materiałów ulotnych), фото-, кіно-, аудіодокументів, сфрагістичних матеріалів, просторових об'єктів.

На основі розпорядження ГДДА № 14 від 31 серпня 2015 р. в архівах розробляють власні інструкції з оцифровування, які враховують специфіку кожного архіву. Інструкції повинні містити вимоги щодо організації процесу оцифровування, основних засад оцифровування та способів контролю за майстер-копіями. Зокрема, інструкції містять вимоги до техніки, яка забезпечує перевірку якості, точності та цілісності процесу оцифровування; визначають порядок приймання виготовлених цифрових копій та вимоги до відповідного робочого місця.

Державні архіви під час оцифровування створюють майстер-копії (kopia wzorcowa) та робочі копії (копії фонду користування, kopia użytkowa) архівних документів.

Згідно з визначеннями, наведеними у розпорядженні ГДДА № 14 від 31 серпня 2015 р., майстер-копія – цифрова копія архівних матеріалів, яка має параметри, визначені у додатку № 1 до розпорядження ГДДА № 14 від 31 серпня 2015 р., виготовлена з метою забезпечення збереженості архівних матеріалів, яка не підлягає подальшому обробленню. Копія фонду користування – цифрова копія архівних матеріалів, виготовлена з майстер-копії або майстер-копії з мікрофільму[16].

Державні архіви Польщі оцифровують архівні документи з метою їх захисту від пошкоджень; забезпечення збереженості змісту архівних документів у випадку їх знищення або втрати; популяризації архівів та їх фондів, а також сприяння реалізації освітніх та інформаційних функцій архівів; забезпечення загального доступу до архівних документів.

Під час вибору архівних документів для оцифровування надають пріоритет документам, що мають значну історичну цінність; документам, які знаходяться в поганому фізичному стані (їх оцифровують після проведення необхідних консерваційних та реставраційниих заходів); документам, які активно використовують, зокрема для проведення генеалогічних досліджень (акти громадянського стану, документи переписів населення, документи, пов'язані з річницями історичних подій тощо); документам, щодо яких існують претензії стосовно права власності; іншим документам, визначеним Генеральним директором державних архівів як пріоритетні для оцифровування.

Архіви можуть оцифровувати документи за допомогою власного обладнання (якщо таке обладнання відповідає визначеним у норматив-

них документах вимогам), або за посередництвом інших організацій на підставі письмових угод.

У кожному державному архіві складають річний план оцифровування. У плані зазначають таку інформацію: відомості про фонди, архівні одиниці та кількість аркушів, або інших одиниць обліку, які заплановано оцифрувати; заплановану кількість цифрових копій; інформацію про наявність опису фонду в базі даних, про надання доступу до копії архівного документа (повний доступ, частковий доступ, відсутність доступу), формат архівних документів, якщо він більший ніж А3. Рекомендований обсяг оцифровування складає не менше 40 тис. сканів документів на одну штатну одиницю протягом одного року. План оцифровування надсилають Генеральному директору державних архівів, який приймає план до відома (без письмового затвердження), або звертається до архіву за поясненнями чи пропозиціями щодо внесення змін до нього[17].

Під час підготовки документів до оцифровування польські архіви проводять такі заходи:

– перевіряють архівні документи, призначені для оцифровування, щодо їх відповідності обліковим документам;

– контролюють правильність розташування документів всередині окремих одиниць зберігання, особливо у випадку, якщо вони містять розрізнені документи;

– встановлюють формати документів, які збираються оцифрувати;

– визначають наявні пошкодження;

– контролюють правильність пагінації або фоліації, за потребою нумерують сторінки з дотриманням вимог, визначених у розпорядженні ГДДА № 14 від 31 серпня 2015 р.;

– перевіряють правильність маркування архівних документів;

– оцінюють можливість оцифровування з використанням обладнання державного архіву, враховують стан збереження документів та формат архівної одиниці з точки зору доступності всього змісту документа під час сканування[18].

Наприклад, в Національному цифровому архіві перед копіюванням документів перевіряють правильність їх упорядкування та описування в архівній інформаційній системі. Виключенням є фотодокументи, які описують тільки після копіювання, оскільки на якісній цифровій копії можна побачити більше деталей, ніж на оригіналі. Фільми та аудіозаписи також можна описувати лише після копіювання, оскільки копії часто можуть бути єдиною можливістю прочитати зміст оригіналу документа[19].

Для оцінки фізичного стану документів перед скануванням застосовують комплекс критеріїв, згідно з якими архівні документи поділяють на 4 групи:

1) група 0: архівна одиниця може бути передана на оцифровування без будь-якого консерваційного оброблення. Наявні пошкодження не впливають на якість сканування, 100% інформації є розбірливою.

2) група 1: перед скануванням потрібне невелике втручання консерватора – випрямлення, ремонт (до 10 аркушів) у місцях, де закритий текст.

3) група 2: архівна одиниця знаходиться в посередньому стані, перед скануванням необхідно провести більш масштабні консерваційні роботи. Багато аркушів пошкоджені та складені таким чином, що унеможливлюють проведення оцифровування. Необхідно виправити пошкодження, які заважають доступу до тексту.

4) група 3: архівну одиницю неможливо оцифрувати без проведення тривалих робіт із консервації. Великі частини тексту закриті, необхідно усунути сліди проведених раніше реставрацій. У текстовій частині наявні численні втрати та пошкодження. Деструкція. Консерваційне оброблення є необхідним, оскільки в поточному стані оцифровування незворотньо поглибить пошкодження документа. Крім того, більша частина інформації не буде зафіксована під час сканування[20].

Якщо архівні документи знаходяться в поганому фізичному стані, працівники, які відповідають за консервацію документів, повинні надати висновок щодо необхідності проведення консерваційного оброблення та вибору технології оцифровування таких документів.

Оправлені та зшиті архівні документи рекомендовано оцифровувати без розшивання. Якщо архівні документи необхідно розшивати, наприклад для проведення масової консервації, їх не слід знову зшивати.

Архівні документи, заражені мікроорганізмами або пошкоджені комахами, перед оцифровуванням піддають дезінфекції або дезінсекції, а документи, папір яких має високу кислотність – масовому або індивідуальному розкисленню.

Під час оцифровування мікрофільмів у державних архівах Польщі дотримуються таких вимог:

1) оцифровування мікрофільмів здійснюється лише з мікрофільмів страхового фонду (mikrofilmu zabezpieczającego), оцифровування з мікрофільму з фонду користування (mikrofilmu użytkowego) можливе тільки за відсутності страхового мікрофільму;

2) якщо необхідно, для мікрофільмів додають початкову та кінцеву ділянку плівки;

3) пошкоджені мікрофільми готують до оцифровування шляхом відновлення або заміни склейок, відновлення пошкодженої перфорації, склеювання розірваної плівки;

4) мікрофільм очищують від залишків клею або інших забруднень;

5) мікрофільми, що не зберігаються на котушках або знаходяться на металевих котушках, перемотують на пластикові котушки[21].

Технічне обладнання для оцифровування рекомендується розміщувати в окремому приміщенні зі стінами сірого ахроматичного кольору та матовою підлогою, що не відбивають світла. Винятком можуть бути лабораторії, в яких використовується обладнання для оцифровування, що має власне освітлення, та захищене в області сканування від світла із зовнішніх джерел. У приміщенні для оцифровування повинна бути забезпечена можливість постійного контролю температури та відносної вологості повітря[22].

Обладнання для оцифровування, яке використовують державні архіви, повинно відповідати таким критеріям:

– обладнання повинно мати технічні можливості для оцифровування документів певного виду без завдавання їм шкоди;

– випромінювати постійне світло, без спалахів, із колірною температурою, наближеною до денного світла (5000–6500K) та індексом передавання кольору Ra не менше 90, з низькою емісією УФ-випромінювання;

– дозволяти створювати цифрові образи документів із глибиною кольору не меншою, ніж зазначено в мінімальних вимогах для даного виду архівних документів;

– мати можливості для запису технічних метаданих, що характеризують параметри сканування;

– значення оптичної щільності обладнання для оцифровування різних видів архівних документів не повинно бути меншим, ніж 2 – для фотографічних відбитків і інших матеріалів, що відбивають світло; 3 – для негативів; 3,6–4,1 – для слайдів та інших прозорих матеріалів, наприклад, кальки тощо[23].

Майстер-копії друкованих видань, машинописних та рукописних документів рекомендовано створювати з мінімальною роздільністю 300 ppi. Документи з пергаментною основою, а також документи, що містять кольорові елементи, написані від руки анотації, штемпелі, печатки тощо оцифровують з мінімальною роздільністю 300 ppi, рекомендована роздільність складає 600 ppi. Іконографічні документи (плакати, афіші тощо) оцифровують з роздільністю 300 ppi, картографічну та технічну документацію – 400 ppi.

Майстер-копії текстової, картографічної, технічної, іконографічної документації рекомендовано створювати з колірною моделлю RGB, глибиною кольору 24-біт, формат запису – TIFF 6.0 без стиснення, або стиснення з алгоритмом LZW (без втрати якості).

Майстер-копії чорно-білих фотографій створюють з колірною моделлю Grayscale, глибиною кольору 16-біт, роздільністю від 600 до 3000 ppi, в залежності від розміру оригіналу фотографії. Формат запису – TIFF 6.0 без стиснення, або стиснення з алгоритмом LZW.

Для створення майстер-копій кольорових фотографій рекомендовано використовувати колірну модель RGB з глибиною кольору 48-біт,

роздільність від 600 до 3000 ppi. Формат запису – TIFF 6.0 без стиснення, або стиснення з алгоритмом LZW.

Майстер-копії мікрофільмів рекомендовано створювати з глибиною кольору 8-біт, колірною моделлю Grayscale, роздільністю 300 ppi. Для копіювання мікрофільмів використовують швидкісні сканери, тому копії рекомендовано зберігати у форматі JPEG (запис копій у форматі TIFF значно уповільнить копіювання мкрофільмів)[24].

Якщо дозволяють можливості обладнання для оцифровування, сканування можна проводити з використанням параметрів, що перевищують мінімальні, за умови, що цифрові копії відповідають вимогам, визначеним у розпорядженні ГДДА № 14 від 31 серпня 2015 р. Майстер-копіями також можуть бути визнані копії з мікрофільмів, якщо вони виконані відповідно до вимог, зазначених у розпорядженні ГДДА.

Цифрові майстер-копії зберігають у форматі без втрати змісту, без стиснення, або зі стисненням без втрат. Оцифровування не рекомендується виконувати з більшою роздільністю, ніж максимальна оптична роздільність обладнання. Для картографічної, технічної та іконографічної документації роздільність визначають в залежності від деталізації зображення.

Якщо розмір документа перевищує область оцифровування сканера, копіювання здійснюють по частинах. Майстер-копії цих частин зберігають в окремих файлах. Якщо одночасно сканують 2 сусідні сторінки, майстер-копія повинна залишатися у вигляді одного файлу[25].

Шлях запису файлів цифрової майстер-копії відображає структуру організації архівних документів. Назва файлу цифрової майстер-копії повторює шлях запису та включає такі елементи: номер архіву_номер фонду_продовження номеру фонду_позначення серії (за наявності – позначення підсерії) _шифр архівної одиниці_чисельник (порядковий номер скану (файлу) однієї сторінки або її частини).tif[26].

До цифрової копії архівної одиниці приєднують формуляр (файл у форматі .tif або .jpg). Формуляр містить відомості про номер та назву архіву, назву та номер архівного фонду (колекції), позначення серії, шифр архівної одиниці, кількість аркушів або сторінок, кількість зроблених сканів (файлів) без урахування самого формуляру. Також у формуляр можуть бути додатково включені такі відомості: назва лабораторії, що оцифрувала документи, дата створення копій, виконавці, дата контролю якості тощо[27].

Обов'язковим етапом оцифровування є контроль якості створених копій. Під час контролю якості здійснюють оцінку:

– інформації (з'ясовують, чи відображає копія всю інформацію документа та наскільки читабельною є ця інформація);

– окремого скану (сторінки) – контроль включає перевірку правильності кадрування, вертикального та горизонтального вирівню-

вання, викривлення, неправильного контрасту, появи знебарвлення, муару тощо;

– всієї одиниці зберігання – контроль включає перевірку повноти одиниці зберігання, наявності дублікатів, збереження правильного порядку розташування копій документів;

– створених копій – перевіряють правильність формату, правильність та повноту необхідних метаданих (наприклад ICC-профілю, роздільної здатності, бітової глибини, стиснення тощо) та правильність контрольної суми, якщо вона є.

Поточний контроль якості здійснюють оператори під час оцифровування архівних документів. Контроль після завершення сканування виконує особа, яка не бере участь в скануванні. Контроль якості може бути детальним (всіх цифрових копій) та вибірковим (включає певний відсоток виготовлених цифрових копій, наприклад, у випадку масового оцифровування та відсутності програмного забезпечення для автоматичного контролю якості)[28].

Створені майстер-копії не потрібно піддавати графічному обробленню, за виключенням кадрування, яке здійснюють для видалення фону навколо відсканованого об'єкту. Кадрування не повинно вплинути на якість зображення.

Для забезпечення додаткового захисту найбільш цінних архівних документів, Національний цифровий архів за дорученням директорів відповідних державних архівів здійснює конверсію цифрових майстер-копій на плівку для мікрофільмування. Створені страхові мікрофільми зберігаються в Центральному сховищі мікрофільмів державних архівів (Centralnym Magazynie Mikrofilmów Archiwów Państwowych) у Національному цифровому архіві.

На основі майстер-копій створюють копії фонду користування, призначені, зокрема, для доступу користувачів. Параметри таких копій можуть бути нижчими, ніж для майстер-копій. Створення копій фонду користування не повинно зменшити якість майстер-копії та змінювати структуру каталогів й імен файлів майстер-копій. До копії фонду користування можна застосовувати графічне оброблення відповідно до призначення копії, а також процеси оптичного розпізнавання символів (Optical Character Recognition) або інші процеси, які підвищують читабельність або полегшують доступ до змісту документів.

На копіях фонду користування, призначених для доступу користувачів, повинна бути зазначена назва архіву, який зберігає оригінали архівних документів[29].

Державні архіви здійснюють облік цифрових копій. Облікові відомості включають такі дані про архівну одиницю: номер архіву; номер фонду; позначення серії; архівний шифр; кількість створених майстер-копій (файлів) з оригіналу архівного документа; кількість створених

майстер-копій (файлів) з мікрофільму; розмір майстер-копій в гігабайтах; відомості про особу/суб'єкта, що відповідає за копіювання; дата копіювання; відомості про джерела фінансування оцифровування (бюджет архіву; програми оцифровування; інші джерела, наприклад, отримані внаслідок дарування); контроль якості (передано для контролю або перевірено); онлайн-доступ (не для доступу, для доступу, доступ надано); забезпечення збереженості (передано до Центрального цифрового репозиторію державних архівів, призначено для передавання); примітки[30].

Цифрові майстер-копії архівних документів, виготовлені державними архівами, передають на зберігання до Центрального цифрового репозиторію державних архівів Національного цифрового архіву, який забезпечує їх довготривале збереження[31]. Якщо необхідно надати доступ до копії архівних документів, яка була передана до Центрального цифрового репозиторію, Національний цифровий архів надсилає копію документа у форматі .tif до відповідного державного архіву за його запитом.

Цифрові копії документів із фондів архівів Польщі доступні на веб-порталі «Szukajwarchiwach.pl», в якому представлено відомості про склад та зміст фондів державних архівів і понад 38 млн сканів архівних документів (їх кількість постійно збільшується). Ресурс містить понад 13 млн. описів архівних документів 85 архівних установ (у т. ч. 33 державних архівів, 38 їх відділів та 14 установ, що не входять до державної архівної мережі). Веб-портал містить описи архівних документів з Інтегрованої системи архівної інформації (Zintegrowanego Systemu Informacji Archiwalnej (ZoSIA) та бази даних «Програма реєстрації актів громадянського стану та метричних книг» (Program Rejestracji Akt Metrykalnych i Stanu Cywilnego (PRADZIAD)[32]. Веб-портал є повністю доступним та відкритим, користування ним безкоштовне та не вимагає реєстрації. Копії документів, розміщені на порталі, можна використовувати будь-яким способом, якщо в описах або на самих копіях не зазначено інше. Цифрові копії архівних документів також доступні на веб-сайтах державних архівів.

Отже, цифровізація архівної справи та оцифровування архівних документів є одним із пріоритетних напрямів діяльності архівних установ Польщі. Розроблені стратегічні програми та нормативні документи, які забезпечують централізовану організацію всіх етапів оцифровування архівних документів у державних архівах Польщі; координацію діяльності в цій галузі здійснює орган управління архівною справою – Генеральна дирекція державних архівів; створено єдиний центр збереження цифрових копій документів та надання доступу до них, функції якого виконує Національний цифровий архів; існують різні джерела фінансування та організації оцифровування (урядові програми, власні джерела архівів, співпраця з музеями, бібліотеками та громадськими організа-

ціями); оцифровування архівних документів спрямоване переважно на задоволення інформаційних потреб суспільства.

---

[1] Стратегічна програма розвитку архівної справи України на середньострокову перспективу (2019–2023 рр.) [Електронний ресурс] / Держ. арх. служба України, УНДІАСД ; [Л. Ф. Приходько та ін.]. Київ, 2018. С. 24. URL: https://undiasd.archives.gov.ua/doc/strateg_prog_rozv_arch_spav.pdf (дата звернення: 27.08.2019).

[2] Концепція інформатизації архівної справи в Україні [Електронний ресурс] / Держ. арх. служба України, УНДІАСД ; Гаранін О. Я., Ковтанюк Т. М. Київ, 2017. С. 11. URL: https://undiasd.archives.gov.ua/doc/%D1%81oncept_iformat_arch.pdf (дата звернення: 27.08.2019).

[3] Decyzja Nr 25 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 30.12.2005 r. w sprawie standardów sporządzania cyfrowych kopii materiałów archiwalnych w archiwach państwowych [Zasób elektroniczny]. URL: https://archiwa.gov.pl/images/docs/akty_normatywne/dec_25_2005.pdf (data dostępu: 25.08.2019).

[4] Strategia Archiwów Państwowych na lata 2010–2020 [Zasób elektroniczny]. S. 4. URL: https://www.archiwa.gov.pl/images/docs/Strategia_archiww_pastwowych_na_lata_2010_2020.pdf (data dostępu: 25.08.2019).

[5] *Drzewiecki B*. Digitalizacja i udostępnianie zdigitalizowanych materiałów archiwalnych w polskich archiwach państwowych: ewolucja polityki i przepisów prawa [Zasób elektroniczny] // Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Sociologica. 2017. Nr 9, vol. 1. S. 86. URL: http://oldifis.up.krakow.pl/wp-content/uploads/StudiaSociologica2017/07-Drzewiecki-83-92.pdf (data dostępu: 25.08.2019).

[6] Ibid. S. 87.

[7] Program digitalizacji dóbr kultury oraz gromadzenia, przechowywania i udostępniania obiektów cyfrowych w Polsce 2009–2020 [Zasób elektroniczny]. URL: https:// www.nck.pl/badania/raporty/program-digitalizacji-dobr-kultury-oraz-gromadzenia-przechowywania-i-udostepniania-# (data dostępu: 27.08.2019).

[8] Strategia Archiwów Państwowych na lata 2010–2020 [Zasób elektroniczny]. URL: https: //www.archiwa.gov.pl/images/docs/Strategia_archiww_pastwowych_na_lata_2010_2020.pdf (data dostępu: 25.08.2019).

[9] Ibid. S. 4.

[10] Strategia digitalizacji zasobu archiwów państwowych na lata 2018–2023 [Zasób elektroniczny]. Warszawa, 2017. 12 s. URL: https://www.archiwa.gov.pl/files/Strategia_digitalizacji_zasobu_archiww_pastwowych.pdf (data dostępu: 25.08.2019).

[11] Ibid. S. 4.

[12] Digitalizacja i udostępnianie w Internecie dokumentacji z zasobu archiwów państwowych [Zasób elektroniczny]. URL: https://www.archiwa.gov.pl/pl/dla-uzytkownikow/digitalizacja/digitalizacja-zasobu-archiw%C3%B3w-pa%C5%84stwowych (data dostępu: 26.08.2019).

[13] Zarządzenie Nr 14 z 31 sierpnia 2015 r. w sprawie digitalizacji zasobu archiwalnego archiwów państwowych [Zasób elektroniczny]. URL: https://archiwa.gov.pl/images/docs/akty_normatywne/zarz_14-2015.pdf (data dostępu: 26.08.2019).

[14] Zarządzenie nr 27 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 13 marca 2018 r. w sprawie powołania zespołu do opracowania projektu zarządzenia w sprawie digitalizacji zasobu archiwalnego archiwów państwowych [Zasób elektroniczny]. https://archiwa.gov.pl/files/zarzadzenia_NDAP/zarz27_2018.pdf (data dostępu: 26.08.2019).

[15] Станом на серпень 2019 р. зберігає чинність розпорядження Генеральної дирекції державних архівів Польщі № 14 від 31 серпня 2015 р. про оцифровування архівного фонду державних архівів.

[16] Zarządzenie Nr 14 z 31 sierpnia 2015 r. w sprawie digitalizacji zasobu archiwalnego archiwów państwowych [Zasób elektroniczny]. S. 2. URL: https://archiwa.gov.pl/images/docs/akty_normatywne/zarz_14-2015.pdf (data dostępu: 26.08.2019).

[17] Ibid. S. 4.

[18] Ibid. S. 5–6.

[19] Digitalizacja [Zasób elektroniczny]. URL: https://www.nac.gov.pl/archiwum-cyfrowe/digitalizacja/ (data dostępu: 26.08.2019).

[20] Zarządzenie Nr 14 z 31 sierpnia 2015 r. w sprawie digitalizacji zasobu archiwalnego archiwów państwowych [Zasób elektroniczny]. S. 25. URL: https://archiwa.gov.pl/images/docs/akty_normatywne/zarz_14-2015.pdf (data dostępu: 26.08.2019).

[21] Ibid. S. 6.

[22] Ibid. S. 7.

[23] Ibid. S. 7–8.

[24] Ibid. S. 17–19.

[25] Ibid. S. 8–9.

[26] Ibid. S. 10–11.

[27] Ibid. S. S. 12.

[28] Ibid. S. 13.

[29] Ibid. S. 14–15.

[30] Ibid. S. 15.

[31] Procedura przekazywania kopii cyfrowych do Centralnego Repozytorium Cyfrowego Archiwów Państwowych (CRC AP) [Zasób elektroniczny] // Zarządzenie Nr 14 z 31 sierpnia 2015 r. w sprawie digitalizacji zasobu archiwalnego archiwów państwowych. S. 37–38. URL: https://archiwa.gov.pl/images/docs/akty_normatywne/zarz_14-2015.pdf (data dostępu: 26.08.2019).

[32] Szukajwarchiwach.pl [Zasób elektroniczny]. URL: https://www.nac.gov.pl/archiwum-cyfrowe/systemy-i-infrastruktura-it/szukajwarchiwach-pl/ (data dostępu: 26.08.2019).

There are analyzed the regulatory documents governing the creation of electronic copies of archival documents in the state archives of Poland in the article; the basic technological processes of digitization of archival documents in Polish archives are described.

Key words: archival documents; state archives of Poland; regulations; digitization.

ОГЛЯДИ ДЖЕРЕЛ ТА ДОКУМЕНТАЛЬНІ НАРИСИ

УДК 780.647.2:338.45](477.61)«193/199»:930.253

К. М. БЕЗГИНСЬКА, Т. А. ЛИСЕНКО*

ГОЛОС КРЕМІНСЬКОГО БАЯНА
(до 340-річчя від дня заснування м. Кремінна)

Висвітлено історію зародження, становлення та діяльності Кремінської фабрики баянів у 30–90-х роках ХХ ст. на основі архівних документів, світлин та газетного фонду, що зберігаються у Державному архіві Луганської області та архівному відділі Кремінської райдержадміністрації. Особливу увагу приділено досягненням фабрики баянів та її внеску у розвиток виробництва музичної промисловості країни.

Ключові слова: Кремінська фабрика баянів; Луганщина; Микола Іванович Різоль; архівний документ; музично-культурний розвиток.

Місто Кремінна, що розташоване у східній степовій зоні Луганської області, святкує 340-річчя від дня свого заснування. Кремінщина славиться не тільки природним ресурсом, її цінність та унікальність – це підприємства та люди, які забезпечили соціально-економічний і культурний розвиток всього регіону.

Деякі підприємства, що зароджувалися на теренах Кремінщини, мають велике історичне минуле свого становлення та розвитку. Одним із таких підприємств є Кремінська фабрика баянів, яка сьогодні відзначає 90-річчя. Вона заслуговує на увагу через особливість виникнення в нашому регіоні, адже переважна більшість подібних підприємств у ХХ ст. народжувалася та функціонувала, зазвичай, у великих індустріальних містах: Львові, Одесі, Харкові, Чернігові.

Створений на Луганщині один із найважливіших форпостів промислового виробництва баянів в Україні зробив неоціненний внесок у розвиток масової музичної культури в Україні. Феномен виникнення фабрики

* *Безгинська Катерина Миколаївна* – директорка Державного архіву Луганської області;

Лисенко Тетяна Анатоліївна – заступниця директора – головна зберігачка фондів Державного архіву Луганської області.

© К. М. Безгинська, Т. А. Лисенко, 2019

баянів полягає в тому, що в маленькому містечку на Луганщині виявилися спочатку талановиті майстри-самородки, а згодом – цілий науково-творчий потенціал для організації промислового виробництва.

У 1929 р. при артілі інвалідів Олексій Йосипович Мозжухін, його племінник Микола Петрович Мозжухін та Петро Володимирович Рибалко організували майстерню з ремонту гармоній.

За рішенням Кремінської селищної ради у 1933 р. майстерню було передано меблевому комбінату. З того часу майстерня не тільки ремонтувала гармонії та баяни, а й почала брати замовлення на виготовлення нових інструментів. У 1934 р. за рішенням Ворошиловградського обласного управління місцевої промисловості на базі майстерні було організовано окрему фабрику з виготовлення баянів. Фабрика знаходилася в північно-східній частині селища Кремінне біля залізничного переїзду на шахту «Кремінна-Східна». Першим директором нової фабрики було призначено М. К. Матвійчука (обов'язково встановити ім'я і по батькові). У перші роки фабрика виготовляла близько 300 баянів на рік. Під час Другої світової війни, у період окупації, приміщення фабрики згоріло, виробництво було зупинено, підприємство фактично перестало існувати.

Олексій Йосипович Мозжухін

Микола Петрович Мозжухін

Друге народження фабрики почалося після війни у 1947 р. Було сутужно, але талановиті майстри виявилися справжніми винахідниками. У Кремінській районній газеті «Ленінський прапор» (№ 86 від 18 липня 1967 р.) описується такий цікавий факт: «На той час майже не було стандартних матеріалів для виготовлення баянів, й особливо металу для акордів. Але Микола Петрович знайшов вихід – він виготовляв «голосові язички» акордів з мідних гільз відстріляних снарядів»[1]. Старший майстер Віктор Петрович Ткаченко згадував: «Ми збирали снаряди, гільзи з патронів та дріт. Спочатку снаряди розпилювали, а потім у кузні виготовляли заготівки для штампів та робили штампи металевих

деталей для баянів. Деревину брали з Кремінських лісів. Самі заготовляли й сушили її. Потім з деревини виготовляли резонатори та корпуси. Ричаги правої та лівої клавіатур робили дерев'яні, а зверху кріпили шурупами пообточувані ґудзики. Корпус фарбували в чорний колір. Міх виготовляли з картону, який обклеювали ситцем, а зовнішні кути шкірою та металом. Для ажурки використовували річні мушлі»[2]. Навіть у таких складних умовах якість продукції була доволі високою. Це залежало від професійної майстерності працівників фабрики. У цьому неабияку роль відіграла плеяда висококласних майстрів-умільців, засновників підприємства. Вони віддавали справі виготовлення музичних інструментів частку свого життя, душі й серця.

Перше визнання продукції фабрики зафіксовано у 1948 р. Цього року Міністерство легкої промисловості УРСР оголосило конкурс на кращий баян. Кремінська фабрика відправила до Києва свій інструмент, який виготовили Микола Петрович Мозжухін та Михайло Сергійович Васильєв. На превелику радість для всієї фабрики кремінський баян отримав диплом Першого ступеня та першу грошову премію[3].

На початку 1950-х років фабрика починає працювати над створенням оркестрових баянів, що згодом будуть представлені Київській державній консерваторії та отримають високу оцінку від викладача консерваторії, згодом народного артиста України Миколи Івановича Різоля. З цього часу баян із маркою «Кремінне» поступово стає відомим практично в усіх куточках колишнього СРСР. Визнання продукції в Києві відразу ж розповсюдилося в середовищі музикантів-професіоналів.

У 1950–1960-х роках у формуванні музичного виробництва на Кремінщині відбувається суттєвий поворот, у процесі якого було створено всебічні умови для розвитку підприємства. Для покращення умов виробництва активізували будівництво нових приміщень, замінили ручну працю машинною, що сприяло чіткому розподілу різних етапів технологічного процесу виготовлення баянів[4].

Фото баяна «Кремінне 55×100» (випуск 1947 р.)

Як свідчать архівні документи, а саме наказ директора фабрики від 28 лютого 1951 р. № 36: «В соответствии с постановлением Совета Министров УССР от 5-го февраля 1951 года и приказа Министерства промышленности УССР за № 136 от 16-го февраля 1951 года и приказа по Республиканскому тресту музыкальной промышленности ММП УССР

Фото комплекту оркестрових баянів. 50-ті роки XX ст.

№ 33 от 23 февраля 1951 года для обеспечения дальнейшего роста производительности труда с целью ликвидации устаревших заниженных норм выработки на предприятии фабрики баянов **приказываю**

1. Пересмотреть действующие нормы выработки, обеспечив среднее повышение норм и снижение сдельных расценок в размере. Повысить нормы выработки на 18%, снизить сдельные расценки на 15,3%.

2. Широко развернуть работу в области социалистического соревнования на фабрике, за перевыполнение новых норм выработки популяризировать опыт лучших стахановцев»[5].

Особливістю цього періоду стало зміцнення колективу фабрики технічними працівниками, що сприяло подальшому вдосконаленню конструкцій та підвищенню якості музичних виробів. Також були окреслені тенденції зростання виробництва та розширення асортименту.

Фото працівників фабрики баянів. 1960 р.

Згідно зі штатними розписами, на початку 1950-х років на фабриці працювало 87 працівників, а на кінець 1960-х – 328[6]. Поліпшення умов виробництва, у т. ч. і збільшення кількості працівників позитивно вплинуло на зростання і темп виробництва баянів.

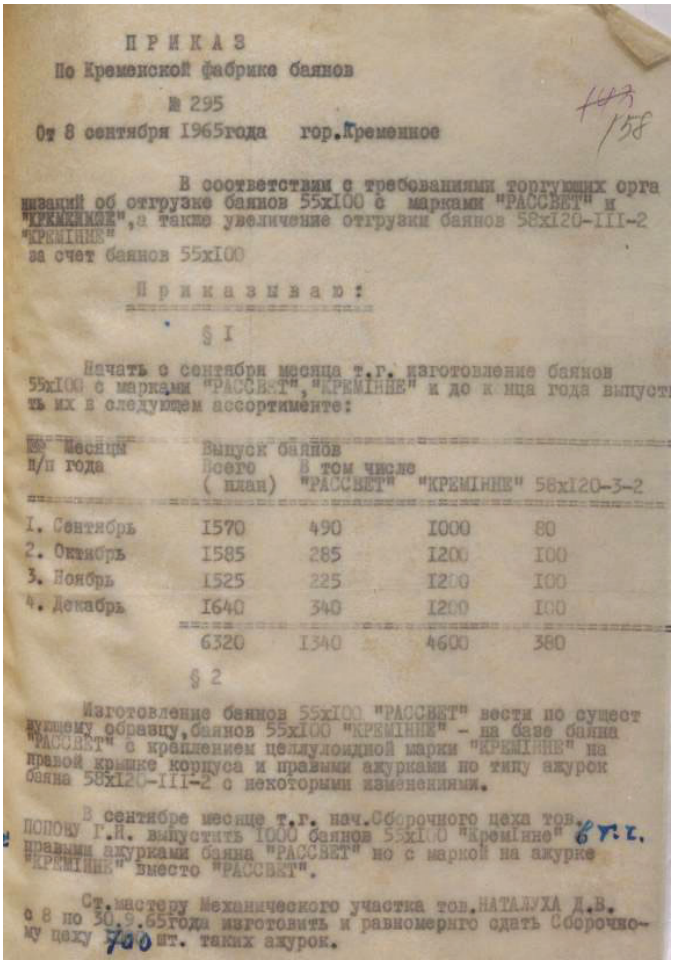

ПРИКАЗ
По Кременской фабрике баянов
№ 295
От 8 сентября 1965года гор.Кременное

В соответствии с требованиями торгующих организаций об отгрузке баянов 55хI00 с марками "РАССВЕТ" и "КРЕМІННЕ",а также увеличение отгрузки баянов 58хI20-III-2 "КРЕМІННЕ" за счет баянов 55хI00

Приказываю:

§ I

Начать с сентября месяца т.г. изготовление баянов 55хI00 с марками "РАССВЕТ","КРЕМІННЕ" и до конца года выпустить их в следующем ассортименте:

№ Месяцы п/п года	Выпуск баянов Всего (план)	в том числе "РАССВЕТ"	"КРЕМІННЕ" 58хI20-3-2	
I. Сентябрь	I570	490	I000	80
2. Октябрь	I585	285	I200	I00
3. Ноябрь	I525	225	I200	I00
4. Декабрь	I640	340	I200	I00
	6320	I340	4600	380

§ 2

Изготовление баянов 55хI00 "РАССВЕТ" вести по существующему образцу,баянов 55хI00 "КРЕМІННЕ" – на базе баяна "РАССВЕТ" с креплением целлулоидной марки "КРЕМІННЕ" на правой крышке корпуса и правыми ажурками по типу ажурок баяна 58хI20-III-2 с некоторыми изменениями.

В сентябре месяце т.г. нач.Сборочного цеха тов. ПОПОВУ Г.И. выпустить I000 баянов 55хI00 "Кремінне" с правыми ажурками баяна "РАССВЕТ" но с маркой на ажурке "КРЕМІННЕ" вместо "РАССВЕТ".

Ст.мастеру Механического участка тов.НАТАЛУХА Д.В. с 8 по 30.9.65года изготовить и равномерно сдать Сборочному цеху 700 шт. таких ажурок.

Наказ директора фабрики № 295 від 8 вересня 1965 р. про збільшення випуску баянів.

Як свідчать архівні документи, до кінця 1950-х років виготовлення баянів досягнуло понад 10 тис. за рік, до кінця 1960-х років – понад 20 тис.[7]

У цей період фабрика не тільки виготовляє нові інструменти, а й значно покращує їхню якість. У статті «Співучий баян» від 18 липня 1967 р. Кремінської районної газети «Ленінський прапор» читаємо: «У 1966 році на республіканській виставці баян «Кремінне», виготовлений Мозжухіним, удостоєний Диплома І ступеня. Досвідчений настроювач баянів нещодавно одержав подяку за виготовлення 66 (11 комплектів) оркестрових баянів на замовлення Київського палацу піонерів»[8].

У 1970-ті роки фабрика стає на нову значну сходинку розвитку підприємства з високою науковою організацією праці, заснованої на механізації та автоматизації процесів виробництва.

Важливим чинником у розвитку музичного виробництва на Кремінській фабриці баянів стало будівництво і введення в експлуатацію головного корпусу фабрики та переведення збирання баянів на конвеєрний метод. Це активізувало створення та впровадження цілої системи вдосконалень, що підвищили зростання обсягу продукції та її якості.

Новий корпус фабрики. 1971 р.

Директор фабрики В. О. Дражевський отримує символічний ключ від новобудови фабрики. 1971 р.

Із інтерв'ю директора фабрики Валентина Олександровича Дражевського, яку він надав для газети «Ленінський прапор» (№ 153 від 21 грудня 1972 р.): «Ювілейний рік для підприємства став роком напруження, пошуків, досягнень, роком випробування. Баянна фабрика в нинішньому році щомісячно виконувала взяті соціалістичні зобов'язання й у результаті підприємство протягом усіх одинадцяти місяців заносили на районну Дошку Пошани. За другий і третій квартали колектив було нагороджено перехідним Червоним прапором Міністерства легкої промисловості УРСР. Ми поставили перед собою мету – добитися виконання не лише місячних, квартальних і річних планів дев'ятої п'ятирічки, а й щоденних завдань. Унаслідок продуктивність праці зросла порівняно з 1971 роком на 16%. Значно збільшився обсяг виробництва – на 32%. Сьогодні підприємство випускає 14 видів продукції – на 2 млн 446 тис. крб. проти 1млн 852 тис. крб. у минулому році. Знижено собівартість продукції на 1,3%. Важливе значення мало те, що основні ланки виробництва було переведено в новий сучасний корпус. Відразу поліпшилась організація кожного робочого місця, працівниками тут створено всі умови не лише для продуктивної праці, а й для відпочинку під час перерви, побутові вигоди. Особливу увагу звернули на організацію постачання, бо майже всі основні матеріали й деталі до баянів фабрика одержує за кооперативними поставками з інших міст Радянського Союзу. Відділ постачання було зміцнено підготовленими кадрами, налагоджено роботу транспорту, що дуже важливо. Адже

наше підприємство не тільки одержує необхідне з братніх республік, а й відправляє свою продукцію в РСФСР, Узбекистан, Казахстан, Киргизію, Молдавію…»[9].

Як свідчать архівні документи, на початку 1970-х років чисельність працюючих на фабриці сягнула понад 400 осіб, кількість випущених баянів за рік складала близько 20 тис.; у середині 1970-х років працювало понад 600 осіб, випущено баянів за рік близько 25 тис.[10]

Неодноразово кремінські майстри одержували найвищі нагороди та відзнаки на республіканських конкурсах і виставках.

Міністр легкої промисловості нагороджує працівницю фабрики, переможницю республіканського конкурсу Л. П. Погорелову

Аналізуючи архівні документи фабрики з кінця 1970 – початку 1980-х років, спостерігаємо активний спад виробництва. Випуск баянів у 1979 р. різко впав та склав 12 тис. 400 шт., у 1984 р. цей показник склав 7 тис. 800 шт., а в кінці 1989 р. – 7 тис. шт.[11]

Про цей період у 1984 р. районна газета «Ленінський прапор» пише: «Протягом року фабрика не виконала план з усіх трьох показників роботи: обсяг валової продукції, реалізація продукції та продуктивність праці… Через невиконання плану підприємство недодало товарної продукції на 13 тис. крб., недопоставило її споживачам на 36 тис. крб. З шести видів товарів народного споживання не виконано плани з випуску дзиґи й дитячого роялю…»[12].

Основними причинами спаду музичного виробництва виявився недостатній рівень постачання підприємства необхідними матеріалами й сировиною, що зумовило низький рівень конкурентоспроможності й попиту. Про це красномовно свідчать такі документи:

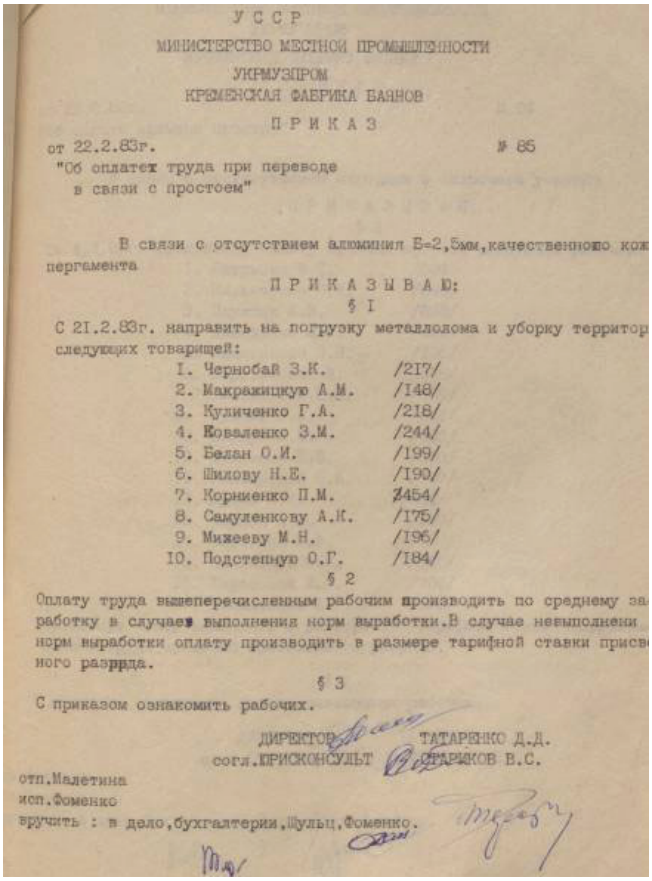

У С С Р
МИНИСТЕРСТВО МЕСТНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ
УКРМУЗПРОМ
КРЕМЕНСКАЯ ФАБРИКА БАЯНОВ

П Р И К А З

от 22.2.83г. № 85
"Об оплате труда при переводе
в связи с простоем"

В связи с отсутствием алюминил Б=2,5мм,качественного кож
пергамента

П Р И К А З Ы В А Ю:

§ I

С 21.2.83г. направить на погрузку металлолома и уборку террито
следующих товарищей:

1. Чернобай З.К. /217/
2. Макражицкую А.М. /148/
3. Куличенко Г.А. /218/
4. Коваленко З.М. /244/
5. Белан О.И. /199/
6. Шилову Н.Е. /190/
7. Корниенко П.М. /454/
8. Самуленкову А.К. /175/
9. Михееву М.Н. /196/
10. Подстепную О.Г. /184/

§ 2

Оплату труда вышеперечисленным рабочим производить по среднему за
работку в случае выполнения норм выработки.В случае невыполнени
норм выработки оплату производить в размере тарифной ставки присв
ного разряда.

§ 3

С приказом ознакомить рабочих.

ДИРЕКТОР ТАТАРЕНКО Д.Д.
согл.ЮРИСКОНСУЛЬТ ШТАРИКОВ В.С.

отп.Малетина
исп.Фоменко
вручить : в дело,бухгалтерии,Шульц,Фоменко.

Держархів Луганської обл. Ф. Р-170. Оп. 1. Спр. 95.

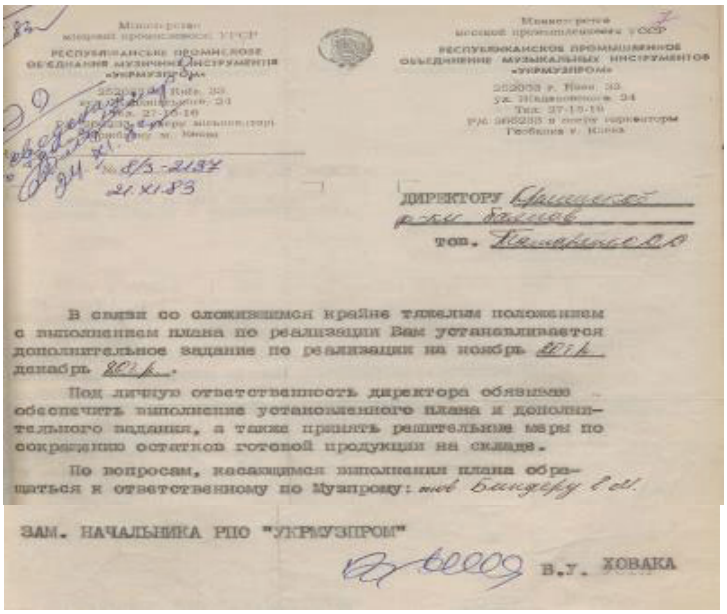

РЕСПУБЛИКАНСКОЕ ПРОМЫШЛЕННОЕ
ОБЪЕДИНЕНИЕ МУЗЫКАЛЬНЫХ ИНСТРУМЕНТОВ
«УКРМУЗПРОМ»

ДИРЕКТОРУ

тов.

В связи со сложившимся крайне тяжелым положением с выполнением плана по реализации Вам устанавливается дополнительное задание по реализации на ноябрь
декабрь .

Под личную ответственность директора обязываю обеспечить выполнение установленного плана и дополнительного задания, а также принять решительные меры по сокращению остатков готовой продукции на складе.

По вопросам, касающимся выполнения плана обращаться к ответственному по Укрмузпрому:

ЗАМ. НАЧАЛЬНИКА РПО "УКРМУЗПРОМ" В.Т. ХОВАКА

Держархів Луганської обл. Ф. Р-170. Оп. 1. Спр. 98.

У 1988 р. фабрика змінила форму власності, її було перереєстровано в Орендне підприємство фабрика «Кремінне». Загальна нестабільність 1990-х років лише сприяла поступовому занепаду виготовлення музичних інструментів. Підприємство переживало вкрай скрутне становище.

Ось як цей період діяльності фабрики описує газета «Кремінщина» (№ 18 від 1 березня 1997 р.): «У досить-таки скрутному становищі опинилася фабрика «Кремінне», яка стала тепер акціонерним товариством відкритого типу. До речі, тут ще продовжують, звичайно, з надією на краще, приймати майнові сертифікати від громадян. 1996 рік підприємство закінчило зі значними збитками…»[13]. У вересні місяці 1997 р. газета повідомила, що фабрика припинила виробництво музичних інструментів.

Так закінчився славний шлях унікального підприємства Кремінщини, яке майже століття забезпечувало своєю продукцією споживачів та внесло неоцінений вклад у систему музично-культурного розвитку нашої країни.

---

[1] Архівний відділ Кремінської райдержадміністрації. Ф. 8. Оп. 1. Спр. 5.

[2] Там само.

[3] Держархів Луганської обл. (Державний архів Луганської області). Ф. Р-170. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 36.

[4] Там само. Спр. 5. Арк. 12.

[5] Там само. Арк. 44–46.

[6] Там само. Спр. 7. Арк. 1–3; Спр. 8. Арк. 7–10

[7] Там само. Ф. Р-170. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 13, 35–36.

[8] Архівний відділ Кремінської райдержадміністрації. Ф. 8. Оп. 1. Спр. 12.

[9] Там само.

[10] Держархів Луганської обл. Ф. Р-170. Оп. 1. Спр. 34. Арк. 3–10; Спр. 31. Арк. 20–29.

[11] Там само. Спр. 44. Арк. 22; Спр. 106. Арк. 81;

[12] Архівний відділ Кремінської райдержадміністрації. Ф. 8. Оп. 1. Спр. 21.

[13] Там само. Спр. 25.

There is highlighted the history of the founding, formation and activity of Kreminna Factory of Bayans in 30-90's of 20th century on the basis of archival documents, photographs and newspapers collection stored in the State Archives of Luhansk Region and the Archival Department of Kreminna City Administration. The particular attention is given to the achievements of the Factory of Bayans and its contribution to the development of production of the musical industry of the country.

Key words: Kreminna Factory of Bayans; Luhansk Region; Mykola Ivanovych Rizol; the archival document; the musical and cultural development.

УДК 271.2:2-737](477.43/.44)«190/191»

Г. В. ЛЯХ*

ДІЯЛЬНІСТЬ ЦЕРКОВНО-ПАРАФІЯЛЬНИХ БРАТСТВ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ НА ТЕРЕНАХ ПОДІЛЛЯ

Висвітлено історію утворення та діяльність православних церковно-парафіяльних братств Поділля початку ХХ ст. на прикладі Георгіївсько-Серафимівського братства при Свято-Георгіївській церкві м. Кам'янця-Подільського за документами фонду «Подільська духовна консисторія (1795–1920 рр.)» (Ф. 315), що зберігається в Державному архіві Хмельницької області.

Ключові слова: братство; храм; церква; парафія; діяльність; благодійність; благоустрій.

У сучасному житті має місце активізація різноманітних благодійних церковних утворень, діяльність яких поширюється далеко за межі релігійної сфери. До таких належать і православні братства при окремих храмах, які мають історичні традиції на теренах Поділля початку ХХ ст.

Показовим прикладом у цьому відношенні є діяльність Георгіївсько-Серафимівського братства при Свято-Георгіївській (Польсько-фільварецькій) церкві м. Кам'янця-Подільського, яке утворилося у 1905 р. – у період піднесення суспільно-політичної значимості таких об'єднань.

Братства як релігійно-громадські організації при православних (згодом і греко-католицьких) парафіях існували на теренах України та Білорусі ще у XVI–XIX ст., як традиційні парафіяльні організації опікунів (ктиторів) святинь[1], які у той час передусім виступали як національно-релігійні та просвітницькі утворення та були покликані відстоювати інтереси православного населення перед владою і громадянськими установами з метою підтримування і збереження православ'я та протистояння унії і католицизму.

Православні братства початку ХХ ст. були історичними наступниками утворень, які діяли в XVI–XIX ст. і мали за мету протидію посяганням на права Церкви з боку іновірців і розкольників, а також піклування про будівництво та оздоблення православних храмів, благодійність, сприяння місцевим освітнім закладам і взаємну підтримку.

Мета публікації полягає у вивченні історії утворення і напрямів діяльності подільських православних братств початку ХХ ст. на при-

* *Лях Галина Василівна* – начальниця відділу обліку та довідкового апарату Державного архіву Хмельницької області.

© Г. В. Лях, 2019

кладі Георгіївсько-Серафимівського братства при Свято-Георгіївській церкві м. Кам'янця-Подільського за документами фонду «Подільська духовна консисторія (1795–1920 рр.)» (Ф. 315).

У російській імперській історіографії знаходимо мало прикладів вивчення православних братств цього періоду. Винятком стали лише записки М. Кояловича[2] та брошури-нариси А. Папкова і В. Введенського[3]. У сучасних же розвідках окремі теоретичні аспекти теми розглянуті О. Григорук[4], Н. Діановою[5], а також вміщені у тематичному підручнику «Церковне (канонічне) право»[6]. За межами України тема представлена регіональними дослідженнями Т. Носової[7], І. Гажви[8], В. Трофименка[9], Н. Кожич[10] та ін.

8 травня 1864 р. були прийняті «Основні правила для заснування православних церковних братств», складені на основі записок П. Батюшкова «Про становище православного духовенства в Західному краї»[11], які сприяли відновленню раніш існуючих братств та створенню нових.

В цілому до початку 1893 р. у Російській імперії вже діяли 159 братств, які мали загальний капітал в 1 млн 629 тис. 707 руб. У них брали участь 37 тис. 642 братчика[12]. Станом на 1 січня 1893 р. за офіційними синодальними даними в Подільській губернії існувало 8 православних братств – Св. Великомучениці Варвари в містечку Тинна Ушицького повіту, Іоано-Богословське та Іоано-Предтеченське в м. Кам'янець-Подільський, Свято-Миколаївське в м. Балта, Свято-Олексіївське в с. Чуків Брацлавського повіту, Свято-Михайлівське в м. Летичів, Пресвятої Богородиці в містечку Вільховець Ушицького повіту та Свято-Миколаївське в м. Літин[13].

На початку XX ст. в якості реакції на революцію 1905 р. і Першу світову війну діяльність братств значно активізувалася. Під час російсько-японської і Першої світової воєн братства відправляли на фронт речі і продукти, піклувалися про сиріт і вдів загиблих воїнів, фінансували створення лазаретів, збирали теплі речі, продукти і ліки для армії; братські церковні хори давали концерти духовної музики для поранених[14].

Братства засновувалися з благословення єпархіального архієрея і створювалися, зазвичай, при парафіяльних храмах, монастирях, а також при архієрейських будинках. Частина братств мала статус єпархіальних.

Ідею заснування такого братства при Свято-Георгіївській церкві на Польських фільварках у м. Кам'янці-Подільському, за свідченнями матеріалів парафіяльного літопису, схвалив чинний подільський архієпископ Парфеній ще у січні 1905 р. У лютому того ж року був прописаний статут Георгіївсько-Серафимівського братства і поданий у встановленому порядку на затвердження[15].

29 квітня 1905 р. було завершено оформлення всіх установчих документів і 1 травня братство розпочало свою діяльність, про що було інформовано рапортом благочинного священника Чекана, а ним – правлячого архієрея. На час заснування першочерговим завданням братства було надання благодійної допомоги малозабезпеченим учням із міських приходських училищ найнижчого ступеня[16].

Як згадано вище, перед заснуванням братства укладався проект Статуту – основного нормативного документа, що був у той час типовим. Він складався з 6 частин: 1) Мета і завдання братства; 2) Склад Братства; 3) Керування справами братства; 4) Кошти братства, спосіб їх зберігання і витрат; 5) Права і переваги братства: права, переваги та обов'язки братчиків і сестриць; 6) Братські книги та діловодство[17].

Результати проведеної братством роботи висвітлювалися у річному звіті, який друкувався згодом на шпальтах журналу «Православная Подолия» та включався до церковно-парафіяльного літопису[18].

Розглядаючи діяльність православних братств в цілому, можна констатувати, що вона здійснювалася за 4-ма основними напрямами: 1) релігійно-просвітницький; 2) місіонерський; 3) благодійницький; 4) церковно-благоустрійний.

У рамках релігійно-просвітницького напряму братства турбувалися про освіту дітей і дорослих на теренах парафії. Так, на утриманні Георгіївсько-Серафимівського братства перебувала створена у 1907 р. початкова школа для дітей з незаможних родин, на яку щороку витрачалися кошти з братської каси. Наприклад, за 1912/1913 братський рік на нужди школи було витрачено 160 руб. 35 коп.[19]

Найбільш малозабезпеченим парафіянам і місцевим мешканцям почесними членами братства лікарем В. Александровичем та присяжним повіреним Л. Чекерським надавалися безоплатна медична допомога та юридичні консультації за наданими печатними записками з підписами «Ради» братства[20].

Місіонерська діяльність для більшості братств була справою першочергової важливості. У цьому сенсі ключовим завданням виступала передусім протирозкольницька та протисектантська діяльність. У межах заходів, що їх проводило братство задля сприяння укріпленню православної віри, серед населення парафії проводилися позабогослужбові співбесіди та духовно-моральні публічні читання, які сприяли підвищенню освітнього рівня прихожан. Попередження випадків переходів прихожан до інших конфесій описуються у Звітах братства за різні роки.

Важливим напрямом роботи православних братств була благодійна діяльність і Георгіївсько-Серафимівське братство не було виключенням у цьому. Братчики на Різдвяні та Пасхальні свята робили подарунки 30 найбіднішим сім'ям парафії. У цьому брали участь магазин

п. Журавльової-Вільчек, кондитерська та хлібопекарня І. Богданова та ін.[21]

Разом із тим, щороку з братської каси витрачалися кошти на допомогу незаможним парафіянам, малозабезпеченим учням та школі[22]. Допомога братства розповсюджувалася не тільки на православних парафіян, а й осіб інших віросповідань[23].

Поряд із згаданим вище, православні братства брали участь у діяльності, пов'язаній з благоустроєм храмів, прилеглих територій, підтримуванням порядку на кладовищах, допомогою малозабезпеченим причтам. До прикладу, з братського Звіту за 1909/1910 р. довідуємося, що братство завжди приділяло значну увагу парафіяльному храму. З каси виділено безвідсоткові кошти у сумі 500 руб. для проведення ремонту, оновлення хоругв, підтримання відомого у м. Кам'янці-Подільському церковного хору, який був повністю забезпечений необхідними нотами за рахунок братства. Разом із тим, навколо Свято-Георгіївської церкви братчиками був посаджений сквер із дерев та кущів, який невдовзі почав приносити матеріальну вигоду від продажу трави[24].

До братського звіту за 1912/1913 роки були внесені записи про те, що братство підтримує порядок біля поховань рідних та наближених до братства осіб на міському кладовищі[25].

Що стосується складу братства, то за статутом членами братства могли бути парафіяни обох статей православного віросповідання (чоловіки від 18 років, жінки – 16). Бажаючі вступити до братства повідомляли про це настоятеля парафії та зараховувалися до його членів після погодження братської «Ради», про що робилися записи в окремій братській книзі[26]. Поряд із цим слід зазначити, що до числа членів церковних братств могли входити особи різних соціальних станів. Із представників духовенства – митрополити, архієпископи, єпископи, ігумени, іноки, священники, а також світські особи – дворяни, міщани та селяни. Разом із тим, до братств вступали і жінки. Так, до числа найбільш активних членів Георгіївсько-Серафимівського братства, відомості про яких зустрічаються на сторінках парафіяльного літопису, належали чинні і колишні місцеві архієреї – архієпископи Парфеній та Серафим, церковний настоятель Й. Сулковський, ктитор Серафимівського приділу Георгіївської церкви дворянин М. Земичковський, дворянин Г. Раціборовський, єпархіальний архітектор С. Нюхалов, лікар В. Александрович, присяжний повірений Л. Чекерський, приватний повірений О. Ушак-Куликовський, домогосподар Польських фільварків Й. Богданов, інспектор народних училищ А. Лошкарьов та ін.[27]

До складу братства входили як місцеві жителі, так і мешканці з віддалених від парафії територій – це ігуменя Браїлівського жіночого монастиря Мелетіна, священник Мценской тюремної церкви Орловської губернії В. Врублевський, поручик 34 піхотного Севського полку

Б. Сулковський, пані О. Г-ка з м. Одеси, Наталія Браїлівська з Чернігівської губернії та ін.[28]

Разом із тим, зі звіту братства за 1908/9-й братський рік довідуємося, що до його складу, окрім осіб православного віросповідання, входили місцеві мешканці, які належали до інших конфесій. До прикладу, станом на 1909 р. у братстві перебувало 15 католиків, у т. ч. 1 ксьондз, 1 лютеранин та 4 євреї, серед останніх виділяється власник книжкової крамниці Д. Лахманович, який безоплатно забезпечував книжками та навчальним приладдям як учнів Георгіївсько-Серафимівської братської початкової школи, так і малозабезпечених учнів міського та інших училищ[29].

Справами братства керувала «Рада», яка складалася з голови, 4-х членів і 3-х кандидатів, та загальні збори членів братства. Головою «Ради» назначався настоятель парафії, а члени, які входили до складу «Ради», обиралися на загальних зборах та іменувалися «старшими братчиками та сестрицями». Разом із тим, обирався казначей та помічник[30].

29 травня 1905 р. відбулося перше засідання Георгіївсько-Серафимівського братства, на якому було обрано «Раду» з 10 членів, до складу якої увійшли Ф. Корчакевич, Я. Брарнецький, В. Богаєвський, Г. Сокальський, П. Літман, М. Власюк, Ю. Терлецька, С. Тренєва, Є. та П. Калиновські. Казначеєм обрано Й. Богданова, а діловодом – М. Мазюкевича. Головою призначено настоятеля Свято-Георгіївської церкви Й. Сулковського[31].

До кінця першого року свого існування братство нараховувало 165 осіб (103 братчика та 62 сестриці). У подальшому кількість членів коливалася в залежності від вступу нових членів та їх вибуттям (у зв'язку зі смертю). Так, у 1913 р. у складі братства налічувалося 304 члени[32].

Початком братського року вважався день храмового свята, у який здійснювався братський молебен. В один із наступних днів за місцевою традицією всі члени братства мали зібратися у храмі для участі в заупокійній літургії та панахиді за померлими членами братства. А після таких богослужінь влаштовувалися, зазвичай, загальні братські річні збори, на яких: а) перевірялася братська каса за прибутково-витратною книгою, правильність записів у якій засвідчувалася підписами голови, членів та казначея; б) обиралися нові або погоджувалися раніше обрані члени братської «Ради»; в) приймалися внески на наступний рік, які записувалися в прибутково-витратну книгу; г) обговорювалися проблемні питання та шляхи їх вирішення.

Так, до звіту за 1911/1912 братський рік внесено відомості про перевірку фінансової складової діяльності Георгіївсько-Серафимівського братства за головною та квитанційною книгами, а також за первинними документами. В результаті в частині прибутку від минулого братського

року залишилося на книжці і по векселях 1 тис. 55 руб; готівкою – 2 руб. 75 коп. Надійшло братських внесків (випадкових і від продажу ювілейних листівок) 679 руб. 55 коп. та спеціальних пожертвувань на проведення ювілейних урочистостей 292 руб. 79 коп. Всього на залишку нараховувалося 2 тис. 30 руб. 8 коп. До витратних статей віднесено 800 руб., виділених на фарбування храму до ювілею, а також на придбання даросушильниці, утримання хористів, школи, допомогу бідним, малозабезпеченим учням, на утримання скверу, виписку книжок та журналів, виготовлення друкованих запрошень до пожертвувань та поштові витрати, ювілейних листівок, доплату за ювілейний стяг та оновлення братського стягу, на ювілейні та випадкові витрати 788 руб. 8 коп. – разом 1 тис. 663 руб. 8 коп. Залишок на наступний братський рік (1912/1913) становив 367 руб., з них на книжці Ощадної каси при Казначействі – 310 руб. та 57 руб. готівкою. Прибутки і витрати сум записувалися і перевірялися своєчасно, всі підтверджуючі документи були в наявності та співпадали з відповідними записами головної та квитанційної книжок[33].

Разом із тим, відповідно до статуту, окрім річних зборів братства, голова скликав за необхідності загальні братські збори (не менше ніж 4 рази на рік) для обговорення важливих питань, які стосувалися інтересів не тільки братства, а і парафії в цілому.

Також, відповідно до положень статуту, в першу неділю кожного місяця проводилися чергові збори братської «Ради» для обговорення поточних питань, які стосувалися церковно-парафіяльного життя з числа завдань, поставлених перед братством. Збори «Ради» також могли проводитися в екстрених випадках, на яких могли бути присутні й інші члени братства з правом голосу. Рішення братських зборів затверджувалися більшістю присутніх членів, а найважливіші постанови записувалися до братського щоденника. При рівності голосів перевага віддавалася рішенню, до якого схилявся голова «Ради». В подальшому ці рішення доводилися до всіх членів братства.

Грошові кошти братства складалися з: а) членських внесків; б) квартового збору; в) грошових та матеріальних пожертвувань; г) оброчних статей та відсотки від капіталів. Всі накопичені речові пожертвування або продавалися, а вилучені кошти вносилися до братської каси, або роздавалися нужденним.

Розмір братських членських внесків визначався загальними зборами братства і змінювався відповідно теж рішенням загальних зборів. Внески збиралися або на початку братського року на загальних зборах братства, або здавалися старшому в селі братчику. Записи велися в братській книзі. Для попередження розкрадання частина зібраних внесків для поточних витрат зберігалися у казначея в опечатаній скриньці, а інша частина здавалася в Державну ощадну касу або волость, при

цьому залишок переводився в державні відсоткові вклади. Збір коштів у братську кварту відбувався у встановлені дні[34].

Так, по відкритті братства 29 травня 1905 р. на рахунок Георгіївсько-Серафимівського братства стали надходити грошові пожертвування від осіб, які побажали у нього вступити. Зокрема, від владики Парфенія, як від довічного члена братства, надійшли кошти у сумі 25 руб., окрім цього тоді ж зібрано 141 р. 25 коп. коштів, з яких 136 руб. 25 коп. було внесено до казначейства як основний статутний капітал[35].

Вже у 1912/1913 братському році на рахунок братства надійшло внесків 427 руб. 22 коп., відсотків 9 руб. 16 коп. та 35 руб. 35 коп. різних надходжень. З них 70 руб. було внесено на ощадкнижку і витрачено на утримання школи 160 руб. 35 коп., на доплату хористам 108 руб., видано незаможним 95 руб. 50 коп., на підтримання скверу – 16 руб. 25 коп., на бібліотеку – 26 руб. 6 коп, випадкові витрати склали 46 руб. 40 коп., всього: 452 руб. 50 коп.[36]

Братські кошти витрачалися з погодження «Ради». Також, членам братства вони могли видаватися як безвідсоткова позичка, або під незначні відсотки. У виключних випадках таку позичку могли отримати і особи, які не були членами братства, але за умови поручительства не менше 2-х братчиків, які мали особисте незаставлене майно. Особам, які потрапили в скрутне становище не з своєї вини, могли видаватися неповоротні позички[37].

Що ж стосується прав та обов'язків, то у статуті сказано, що церковно-приходські братства мають право на придбання нерухомого майна шляхом дарчих записів, купівлі та іншими законними способами, заключати контракти, здавати в оренду свою нерухомість, відкривати бібліотеки-читальні, купувати сільськогосподарську техніку та насіння, влаштовувати читання, які б сприяли культурному розвитку населення, в межах закону користуватися правом юридичної особи з придбання чи відчуження майна.

Так, із братської звітності відомо, що немало значимою заслугою братства було заохочення парафіян до читання різноманітної націоналістичної літератури. За декілька років стараннями братства у парафії утворилася чимала бібліотека за кількістю і якістю книг, завідувачем якої був церковний староста Бурковський. Всі книги, що надходили до бібліотеки своєчасно, піддавалися оправі. Значне поповнення бібліотеки надійшло після смерті сестриці М. Ждан-Пушкіної, яка заповіла братству велику кількість книжок і журналів релігійно-морального та націоналістичного напрямку[38].

За загальним законом для церковно-парафіяльних братств його члени нагороджувалися медаллю з зображенням на лицьовій стороні хреста з надписом «Цим перемагай», а на зворотній – «Благословіння члену братства».

Члени братства при житті користувалися правом стояння у храмі з запаленою у руках свічкою, а після смерті – правом урочистого поховання в присутності всіх членів братства; під час хресних ходів носили хрест, ікони і хоругви. Члени братства були зобов'язані з'являтися на загальні братські збори за запрошенням голови та підпорядковуватися їхнім постановам і «Раді» братства. За несхвальну поведінку і вчинки, супротивні православній вірі та руській народності, члени виключалися з братства загальними зборами[39].

Якщо говорити про братське діловодство, то за статутом Братська «Рада» мала б вести 3 книжки: а) братську книжку; б) пом'яник живих та померлих членів братства та жертводавців; в) братський щоденник.

Братська книжка поділялася на 2 частини. До 1-ї заносилися такі відомості: ім'я, по батькові і прізвище кожного члена братства, вік, дата вступу до братства, місце проживання, відомості про щорічну оплату членських внесків та вибуття з членів із зазначенням причин. 2-га прибутково-витратна частина поділялася на 3 категорії – готівкові кошти, речові пожертви, відсоткові папери. В пом'яник вписувалися імена всіх живих і померлих членів братства та жертводавців. Братський щоденник слугував для нотатків питань, рішень та постанов братських зборів[40].

Одночасно з дорослим, існувало і дитяче братство з власним окремим статутом, положення якого полягали у наступному: 1) діти – члени братства зобов'язані в усі недільні та святкові дні відвідувати церковні богослужіння; 2) не менше ніж 2 рази на рік сповідатися та причащатися св. Таїн; 3) понад усе любити святу віру і Церкву Православну та ніколи її не зраджувати; 4) у храмі Божому вести себе пристойно та співати зі всіма присутніми; 5) знати всі основні молитви та молитися вдома вранці та ввечері; 6) не приступати до вживання їжі без хресного знамення; 7) ніколи не обманювати; 8) уникати бійок і сварок; 9) ніколи не вимовляти лайливих слів; 10) перебуваючи у школі, сумлінно вчитися; 11) не цуратися самих бідних дітей і при можливості допомагати їм; 12) виявляти повагу і дружелюбність до дітей іншої віри, але свою ніколи не зраджувати; 13) ніколи не знущатися над тваринами; 14) не руйнувати пташині гнізда[41].

Точну дату припинення існування Георгіївсько-Серафимівського братства встановити не вдалося. У парафіяльному літописі останній братський звіт датується 1913 роком. Тут же знаходимо відомості про те, що через початок Першої світової війни 13 липня 1914 р. була проголошена мобілізація і в подальші дні багато кам'янчан та духовенства залишили місто[42]. В загальному ж масштабі відправною точкою припинення існування таких товариств став переворот 1917 р., оскільки декретом «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви» від 5 лютого 1918 р. всі релігійні утворення були позбавлені права юридичної особи, а відтак – права власності.

Отже, основним завданням братств, як і у минулі часи, була перш за все охорона віросповідання та попередження переходу парафіян до інших конфесій, хоча до членів подільського Георгіївсько-Серафимівського братства належали, поряд із православними, католики, євреї та лютерани. Разом із тим, створювані братства опікувалися храмами, кладовищами та церковно-парафіяльними будівлями, займалися придбанням та поширенням серед парафіян книжок, брошур і журналів релігійно-морального змісту та інших корисних видань, брали участь у створенні і підтримували церковні хори та займалися впровадженням у храмах практики загального співу, вишукували засоби та кошти на відкриття та підтримку церковно-парафіяльних шкіл, надавали грошову допомогу для продовження освіти найбільш обдарованим учням, які закінчили початкові парафіяльні школи, облаштовували читальні та бібліотеки, лікарні, притулки, надавали матеріальну допомогу та моральну підтримку злиденним і потерпілим від нещасних випадків тощо.

Таким чином, можна константувати, що церковні братства були специфічними центрами зв'язку мирських і духовних колоцерковних справ. Завдяки статусу юридичної особи, вони могли впливати на значно більшу територію ніж парафія. Роль братств у суспільному житті на початку XX ст. постійно зростала, оскільки до їх складу входили представники вищої церковної ієрархії і діячі різних сфер професійної діяльності – освіти, медицини, юриспруденції, культури. Братства фінансово підтримували економічну, просвітницьку, релігійну та іншу діяльності. Це давало можливість братнім організаціям здійснювати окрему опікунську програму. Таким чином, братства історично виникли як колоцерковні організації, але поступово перетворювалися в народні об'єднання, покликані захищати інтереси православ'я в регіоні та здійснювати благодійні програми.

---

[1] *Ісаєвич Я. Д.* БРАТСТВА // Енциклопедія історіїУкраїни. Т. 1: А–В / НАН України, Інститут історії України; редкол.: В. А. Смолій (гол.) та ін. Київ: В-во «Наукова думка», 2003. 688 с.: іл. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Bratstva (дата звернення: 28.08.2019).

[2] *Коялович М. О.* Чтения о церковных западно-русских братствах: Читано весною текущего 1862 г. в небольшом о-ве в С.-Петербурге. Москва: Тип. Бахметева, 1862. 160 с. Авт. установлен по изд: Памяти Михаила Иосифовича Кояловича / И. С. Пальмов. СПб., 1891. Из: День. 1861–1862. № 36, 37–42.

[3] *Папков А. А.* Церковные братства. Краткий статистический очерк о положении церковных братств к началу 1893 года. СПб.: Синодальная типография. 1893. 146 с.; *Введенский В.* Православные церковные братства 1864 – 8 мая 1914. Отдельный оттиск из журнала «Церковные ведомости» за 1914 год. СПб., 1914. 25 с.

[4] *Григорук О.* До історії православних церковних братств Поділля (за матеріалами «Подольских епархиальных ведомостей») // Наукові записки. Зб. праць молодих вчених та аспірантів. Т. 16. Київ, 2008. С. 234–242.

[5] *Діанова Н. М.* Діяльність православних братств на Півдні України (кінець XIX – початок XX ст.) // Наук. праці іст. ф-ту Запорізького нац. ун-ту. 2014. Вип. 38. С. 53–57.

[6] Церковне (канонічне) право : підручник / В. І. Лубський, Є. А. Харьковщенко, М. В. Лубська, Т. Г. Горбаченко; за заг. ред.: М. В. Лубської. Київ: ЦУЛ, 2014. 640 с.

[7] *Носова Т. А.* Православные братства Вологодской епархии в конце XIX – начале XX века : автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / Носова Татьяна Александровна; Сыктывкарский государственный университет. Сыктывкар, 2006. 25 с.

[8] *Гажва И. А.* Религиозно-просветительская деятельность православных братств Центральной России во второй половине XIX – начале XX вв. (на материалах Владимирской и Костромской губерний) : автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / Гажва Ирина Александровна; Ивановский государственный университет. Иваново, 2008. 20 с.

[9] *Трофименко В. Г.* Возникновение и деятельность православных церковных братств на Европейском Севере России в 1864–1918 гг. :автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / Трофименко Василий Георгиевич; ГОУ ВПО «Поморский государственный университет им. М. В. Ломоносова». Архангельск, 2010. 25 с.

[10] *Кожич Н. М.* Деятельность православных церковных братств в Беларуси конца XIX – начала XX в. // Труды БГТУ. Сер. 6 «История, философия». 2017. № 1(107). С. 139–143.

[11] *Лукашова С. С., Журавский А. В.* Братства Православные // Православная энциклопедия. Москва: Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2003. Т. VI. С. 201–213.

[12] *Папков А. А.* Указ. соч. С. 46.

[13] Там же. С. 30.

[14] Там же.

[15] Церковні літописи Поділля. Документи фонду Ф. 315 Подільська духовна консисторія (1795–1920 рр.) : зб. док. / Держ. архів Хмельницької обл.; упоряд., вступ. ст., покажч. Г. В. Лях, відп. ред. В. Г. Байдич. Хмельницький: Мельник А. А., 2018. 206 с. С. 31.

[16] Там само.

[17] Держархів Хмельницької обл. (Державний архів Хмельницькоїобласті). Ф. 315. Оп. 1. Спр. 9280. Арк. 5–7.

[18] Церковні літописи Поділля… С. 43.

[19] Там само. С. 96.

[20] Там само. С. 41.

[21] Там само. С. 51.

[22] Там само.

[23] Там само. С. 95.

[24] Там само. С. 67.

[25] Там само. С. 95.

[26] Держархів Хмельницької обл. Ф. 315. Оп. 1. Спр. 9280. Арк. 5.
[27] Церковні літописи Поділля…
[28] Там само.
[29] Там само С. 58.
[30] Держархів Хмельницької обл. Ф. 315. Оп. 1. Спр. 9280. Арк. 5 зв.
[31] Церковні літописи Поділля… С. 42.
[32] Там само. С. 94.
[33] Там само. С. 96.
[34] Держархів Хмельницької обл. Ф. 315. Оп. 1. Спр. 9280. Арк. 6.
[35] Церковні літописи Поділля… С. 31.
[36] Там само. С. 96.
[37] Держархів Хмельницької обл. Ф. 315. Оп. 1. Спр. 9280. Арк. 6.
[38] Церковні літописи Поділля… С. 75.
[39] Держархів Хмельницької обл. Ф. 315. Оп. 1. Спр. 9280. Арк. 7.
[40] Там само.
[41] Церковні літописи Поділля… С. 48.
[42] Там само. С. 100.

The history of the formation and activity of the Orthodox church and parish brotherhoods of Podillya Region at the beginning of 20th century is covered on the example of the George and Seraphim Brotherhood of the St. George's Church in Kamiyanets-Podilskyi City according to the documents of «Podillya Spiritual Consistory (1795–1920)» (f. 315) fund, which is stored in the State Archives of Khmelnytskyi Region.

Key words: brotherhood; temple; church; parish; activity; charity; improvement.

УДК 930(477):930.253(470)

В. В. ТЕЛЬВАК, В. П. ТЕЛЬВАК*

ГРУШЕВСЬКІАНА В АРХІВНИХ КОЛЕКЦІЯХ САНКТ-ПЕТЕРБУРГА

Здійснено огляд грушевськіани в архівах Санкт-Петербурга. З'ясовано, що документи до вивчення життя та діяльності Михайла Грушевського відклалися у фондах Санкт-Петербурзького філіалу архіву Російської академії наук (РАН), Рукописного відділу Інституту російської літератури РАН, Відділу рукописів Російської національної бібліотеки, Російського державного історичного архіву, Науково-історичного архіву Санкт-Петербурзького інституту історії РАН. Вказано, що поряд із документами самого М. Грушевського, в архівах відклалися листи українських і російських учених, в яких темою для обговорення є постать автора «Історії України-Руси».

Ключові слова: Санкт-Петербург; грушевськіана; епістолярій; діловодні матеріали; зображальні джерела.

Російська архівна грушевськіана протягом тривалого часу приваблює дослідників своїми евристичними можливостями. Йдеться не тільки про можливість з'ясувати взаємини Великого Українця з видатними російськими сучасниками, але й відтворити численні сюжети його насиченої біографії, щільно пов'язаної з культурно-науковим і суспільно-політичним життям східного сусіда. Незважаючи на це, й досі відсутні спроби систематизації відомих архівних колекцій, що уможливило б не тільки наблизити документальний матеріал до широкого кола дослідників, але й визначити напрями подальшої архівної евристики. У нашій статті ми хочемо привернути увагу дослідників до грушевськознавчих документів в архівних фондах столиці імперії Романових – Санкт-Петербурзі. Відзначимо, що це не перша спроба такого роду – на сьогодні маємо декілька праць, щоправда, сфокусованих на аналізі документів українського вченого у фондах найстарішого в Росії (заснованого в 1728 р.) Архіву Російської академії наук, зокрема, його Санкт-Петербурзького філіалу[1]. Втім, як покажемо нижче, цим архівом петербурзька грушевськіана далеко не вичерпується, а самі документальні колекції є настільки різнопланові, що без їх опрацювання неможлива повноцінна реконструкція інтелектуальної біографії М. Грушевського. Також зауважимо, що в на-

* *Тельвак Віталій Васильович* – доктор історичних наук, професор Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка;

Тельвак Вікторія Петрівна – кандидатка історичних наук, доцентка Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

© В. В. Тельвак, В. П. Тельвак, 2019

зві статті ми вжили термін «грушевськіана», котрий, як відомо, стосується не тільки самого вченого, але й членів його родини. Натомість, нижче ми зосередимося лише на характеристиці матеріалів, котрі висвітлюють біографію автора «Історії України-Руси».

Найбільша кількість документів до вивчення життя та діяльності Михайла Грушевського відклалася у фондах згаданого вище Санкт-Петербурзького філіалу Архіву Російської академії наук (далі – СПФА РАН). Огляд різнопланових документів, якими представлена грушевськіана у фондах архіву, на сьогодні здійснений нами в окремій публікації[2]. Тож лише відзначимо, що до нашого часу з колекцій архіву цілісно опубліковані листи М. Грушевського до Олексія Шахматова[3], Володимира Ламанського[4], Аркадія Лященка[5], Михайла Сперанського[6], Олександра Лаппо-Данилевського[7] та Миколи Марра[8]. При цьому листування українського історика та О. Шахматова у роки Першої світової війни[9], як і листи М. Грушевського з часів заслання до О. Лаппо-Данилевського[10] були опубліковані тричі. Неопублікованими на сьогодні залишаються лише поодинокі листи М. Грушевського до академіків Афанасія Бичкова[11], Володимира Майкова[12] та Олександра Орлова[13].

Протягом останніх років співробітники петербурзького академічного архіву активно сканують та виставляють на власному сайті описи фондів. Їх уважне опрацювання дозволило засновнику проекту «Е-архів Михайла Грушевського» Оксані Юрковій виявити низку не зауважених раніше справ, котрі, поза сумнівом, будуть цікавими для грушевськознавців[14]. Так, у фонді канцелярії Президії Академії наук СРСР відклалися документи XLIX Уварівського конкурсу 1906–1907 рр., одним із номінантів якого був М. Грушевський. Серед інших важливих документів цього фонду назвемо такі: протокол засідання Комісії з питання погодження видання історичних пам'яток академіями СРСР та Українською за головуванням акад. М. Грушевського; лист АН СРСР до акад. М. Грушевського із запрошенням взяти участь у виданні історичних пам'яток з історії Росії; документи про обрання українського історика радянським академіком (біографічні довідки, списки наукових праць та відгуки на них).

Подібні за змістом документи відклалися й у фонді № 4 («Комітет правління АН; Правління АН; Управління справами АН СРСР; Адміністративно-господарське управління ленінградських установ АН СРСР»). У ньому, згідно з описом, знаходиться справа № 5046 «Грушевський Михайло Сергійович, академік ВУАН та АН СРСР (1929). Трудовий список».

Відклалися документи М. Грушевського й у фонді № 220 («Інститут слов'янознавства Академії наук СРСР»). Зокрема, серед рукописів праць співробітників Академії наук знаходиться стаття українського вченого «Самовидец Руины и его позднейшие отражения».

Поряд із академічним архівом, кількісно помітно грушевськіана відклалася і в колекціях Рукописного відділу Інституту російської літератури РАН (Пушкинский Дом, далі – Рукописний відділ ІРЛІ). На відміну від згаданого вище архіву, де зібрані листи М. Грушевського до його російських колег-гуманітаріїв (що відповідно позначилося й на специфіці змісту епістолярного діалогу), тут відклалися звернення українського вченого до представників петербурзького видавничого світу. У віднайдених листах до Ернеста Радлова, Віктора Миролюбова, Михайла Лемке, Венедикта Мякотіна та Богдана Марковича порушуються, насамперед, різноманітні видавничі питання: справи з друком творів М. Грушевського та його батька Сергія Федоровича; обговорюється співпраця вченого з такими авторитетними російськими органами як «Журнал Министерства народного просвещения», «Русское Богатство» та «Ежемесячный журнал литературы, науки и общественной жизни»; розглядаються питання пошуку співробітників і матеріалів для видань самого українського історика («Літературно-науковий вістник», «Україна»). Як відомо, ця проблематика й досі значною мірою перебуває на периферії зацікавлень грушевськознавців. Зазначимо, що нещодавно ці листи були опубліковані в першій книзі щорічника «Михайло Грушевський. Студії та Джерела»[15].

Як це було у випадку з СПФА РАН, листами до згаданих вище кореспондентів грушевськіана в Рукописному відділі ІРЛІ далеко не вичерпується. Пов'язані з життям та діяльністю українського історика сюжети трапляються в епістолярію Дмитра Багалія, О. Шахматова, Великого князя Костянтина Романова та інших фондоутворювачів. Всебічне опрацювання цих колекцій – ще одне актуальне завдання едиційного грушевськознавства.

Різнопланова за змістом грушевськіана відклалася й у фондах Відділу рукописів Російської національної бібліотеки (далі – ВР РНБ). Так, у фонді академіка Михайла Дьяконова ми віднайшли чернетку колективного звернення російських гуманітаріїв до представників імперської влади з проханням знайти можливість полегшити умови заслання М. Грушевського в роки Першої світової війни[16]. На сьогодні цей документ опубліковано Євгеном Черновим[17].

У фонді академіка Сергія Платонова відклалися три листи М. Грушевського до російського колеги – два за 1909 р. та один, написаний в другій половині 1920-х років уже українським академіком[18]. У цих листах йдеться про суто наукові проблеми. Зміст листів переконує в тому, що до нас дійшла лише незначна частина епістолярного діалогу.

Також у фонді С. Платонова відклався надзвичайно цікавий документ – його доповідна записка про наукову діяльність М. Грушевського як претендента на обрання членом Російської академії наук, датована 19 листопада 1924 р.[19] Звернемо увагу на той факт, що про ці заходи

сам український вчений швидше за все нічого не знав. На сьогодні документ оприлюднено на сторінках журналу «Архіви України»[20].

Якщо згаданий щойно документ був написаний рукою самого фондоутворювача, то звіт про роботу М. Грушевського як професорського стипендіата за 1892 р. належить, вочевидь, одному з його керівників із магістерської дисертації Володимиру Іконникову[21]. Доступні матеріали наразі не дають можливості встановити обставини потрапляння цього документа до фонду петербурзького академіка.

В особовому фонді Олександра Пипіна відклалася візитівка М. Грушевського[22]. Це є свідченням того, що під час своїх неодноразових подорожей до російської столиці на початку XX ст. львівський професор контактував із видатним російським літературознавцем та етнографом.

І вкотре можемо відзначити існування значної кількості «контекстуальних» джерел у фондах ВР РНБ: різноманітних документів, а серед них – найбільше епістолярію, в якому треті особи обговорюють сюжети життя та діяльності М. Грушевського. Найбільше таких документів ми виявили у згаданому вище фонді С. Платонова. Так, звернемо увагу на листи відомого російського історика Олександра Прєснякова. В одному з них міститься пропозиція написати рецензію на козакознавчі томи «Історії України-Руси», в котрих, на переконання останнього, його український колега «дав дуже свіжу та цікаву історію Богдана Хмельницького: на мене – це найкращі томи його праці»[23].

В іншому листі – Ф. Морозова до С. Платонова – міститься стисла характеристика діяльності ВУАН в опанованому більшовиками Києві. Відвідавши місто, кореспондент відзначає: «Життя Українс[ької] Акад[емії] Наук є глухим; з'явився М. Грушевський, котрий наразі зайнявся видавничою діяльністю»[24].

Нерідко ім'я М. Грушевського згадується і в документах колекцій російських часописів, котрі відклалися у фондах ВР РНБ. Як відомо, український учений протягом всього життя плідно співпрацював із російською науковою та публіцистичною періодикою і навіть входив до складу редакційної колегії деяких видань. Про авторитет, який М. Грушевський мав у середовищі російських видавців, промовисто говорить лист редколегії «Вестника знания» до Матвія Яворського: «Надзвичайно цінним матеріалом в цьому числі журналу була би стаття академіка М. С. Грушевського на будь-яку тему з історії України, котру сам автор визнав би за відповідну завданням і програмі числа. Акад. М. С. Грушевський колись в дуже далекі часи, коли «Вестник Знания» видавався ще покійним В. В. Бітнером, дав, як додаток до журналу, чудову і досі єдину популярну книжку невеликого обсягу, присвячену загальному огляду подій історії України. Ця книжка протягом цих років мала виняткову популярність серед наших читачів, котрі вважають ім'я

акад. М. С. Грушевського особливо близьким та дорогим собі. Може ця обставина спонукала б М. С. не відмовити нам у нашому настійливому проханні про статтю»[25]. Відзначимо, що подібних прикладів зацікавленого ставлення російських гуманітаріїв до діяльності українського колеги можна навести чимало.

Найменш знаною на сьогодні, внаслідок значної розпорошеності поміж багатьох об'ємних фондів, є грушевськіана в колекціях Російського державного історичного архіву. Так, доволі багато документів, котрі стосуються М. Грушевського, відклалося у фонді № 777 («Петроградський комітет у справах друку (Петербурзький цензурний комітет МВС»). Там зустрічаємо численні подання українського вченого про допуск його наукових та художніх праць на російський видавничий ринок, а також резолюції царських чиновників щодо цих прохань. Відзначимо, що реакція столичних цензорів була переважно негативною. Щоб уявити собі прискіпливість цензорської уваги до писань українського історика, наведемо мотивацію відмовного рішення на прохання дозволити друк книги «Михайло Грушевський. Оповідання». Книгу було заборонено друкувати через наявність у збірці оповідання «Особисте щастя», оскільки, на думку цензора, воно «яскраво насичене українофільською тенденцією»[26]. Подібною була реакція цензорів і на прохання про допуск редагованих львівським професором львівських періодичних видань[27]. Загалом, багаті різноплановими документами колекції згаданого фонду вимагають подальшого систематичного опрацювання, адже є надзвичайно інформативними для реконструкції проблеми «Грушевський і царська цензура».

Чимало про М. Грушевського згадується в не менш об'ємному фонді № 740 («Департамент загальних справ Міністерства народної освіти»). Так, нашу увагу привернули документи опису № 16 («Инспекторский разряд»). Зокрема, цікавість викликає машинопис листа, підготовленого академіками М. Дьяконовим та О. Лаппо-Данилевським до міністра народної освіти Павла Ігнатьєва, в якому висловлюється прохання про полегшення долі засланого М. Грушевського[28]. В цій же справі відклався і лист О. Шахматова з подібним проханням[29]. З документів справи виходить, що П. Ігнатьєв звернувся за консультаціями до військового міністра Володимира Сухомлинова. З канцелярії останнього надійшла відповідь, в якій йшлося про неможливість полегшення долі українського арештанта з наступним поясненням: «Причиною цього [відмови у звільненні М. Грушевського] є та обставина, що, за відгуками названих влад, професор Грушевський є видним представником та провідником у життя так званої «малої програми української культури», спрямованої проти існуючого в Імперії державного ладу»[30]. Ця відповідь військового міністра була розтиражована в кількох машинописних примірниках і надіслана інтересантам.

Зрештою, один документ нам вдалося відшукати в Науково-історичному архіві Санкт-Петербурзького інституту історії РАН. Цей документ – лист М. Грушевського до О. Лаппо-Данилевського, котрий відклався у фонді вже згадуваного О. Прєснякова[31]. Причину потрапляння цього листа до фонду іншої особи нам підказує його зміст: у ньому обговорювалася підготовка до проведення запланованого на 1918 р. Міжнародного конгресу істориків у Петербурзі, членом організаційного комітету якого був і О. Прєсняков. Цей лист на сьогодні опублікований нами разом з іншими листами М. Грушевського до О. Лаппо-Данилевського[32].

У підсумку відзначимо, що наш стислий огляд є далекий від вичерпності. Вказавши на найбільш вагомі грушевськознавчі документи, ми тим самим хочемо окреслити напрями подальших пошуків для грушевськознавців. Але й згадана вище грушевськіана дозволяє атестувати колекції петербурзьких архівів як одні з найбільш різнопланових та інформативних для дослідження біографії М. Грушевського, насамперед, її надзвичайно плідного на творчі звершення львівського періоду. Підсумком такого вивчення має стати каталог архівної грушевськіани в колекціях другої російської столиці. Відзначимо також, що проаналізована вище різнопланова петербурзька грушевськіана демонструє неабиякі джерельні можливості російських колекцій в аспекті пошуку матеріалів, котрі висвітлюють життя та діяльність автора «Історії України-Руси». Поза сумнівом, на багато цікавих знахідок можна сподіватися і при обстеженні академічного та інших архівів у Москві, а також деяких регіональних (у першу чергу, Симбірська чи Казані) російських архівних установ. На черзі також створення зведеної бази даних про грушевськіану в архівах світу.

---

[1] *Пасько І. В.* З петербурзьких адресатів М. С. Грушевського: листи до О. О. Шахматова (за матеріалами архіву Російської академії наук у С.-Петербурзі) // Архіви України. 1996. № 1–3. С. 98–109; *Макаров В. І.* Листування М. С. Грушевського й О. О. Шахматова // Український історичний журнал. 1996. № 5. С. 89–105; № 6. С. 25–37; «Я никогда не выступал против России». М. С. Грушевский и русские ученые (1914–1916 гг.) / публ. А. А. Варлыго // Исторический архив. 1997. № 4. С. 175–199; Ссылка М. С. Грушевского. Подготовил Павел Елецкий // Минувшее: Исторический альманах. 23. Спб.: Издательство Феникс, 1998. С. 207–262.

[2] *Тельвак В. В., Тельвак В. П.* Грушевськіана у фондах Санкт-Петербурзького філіалу архіву РАН // Scriptorium nostrum. 2017. Вип. 3(9). С. 94–100.

[3] *Макаров В. І.* Листування М. С. Грушевського й О. О. Шахматова // Український історичний журнал. 1996. № 5. С. 89–105; № 6. С. 25–37.

[4] *Копилов С.* Листи Михайла Грушевського до Володимира Ламанського // Україна крізь віки: збірник наукових праць на пошану академіка НАН

України професора Валерія Смолія. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. С. 1021–1028.

[5] *Тельвак В.* Листи Михайла Грушевського до Аркадія Лященка // Михайло Грушевський. Студії та Джерела. Київ, 2019. Кн. 1. С. 439–454.

[6] *Тельвак В.* Листи Михайла Грушевського до Михайла Сперанського // Український археографічний щорічник. Нова серія. Київ, 2018. Вип. 21/22. С. 787–798.

[7] *Тельвак В.* Листи Михайла Грушевського до Олександра Лаппо-Данілевського // Записки НТШ. Праці Історично-філософської секції. Т. CCLXX. Львів, 2017. С. 313–334.

[8] *Тельвак В.* Листування Михайла Грушевського з Миколою Марром // Український історичний журнал. 2014. № 4. С. 219–225.

[9] *Пасько І. В.* З петербурзьких адресатів М. С. Грушевського: листи до О. О. Шахматова (за матеріалами архіву Російської академії наук у С.-Петербурзі) // Архіви України. 1996. № 1–3. С. 98–109; «Я никогда не выступал против России». М. С. Грушевский и русские ученые… С. 175–199; Ссылка М. С. Грушевского. Подготовил Павел Елецкий // Минувшее: Исторический альманах. 23. Спб.: Издательство Феникс, 1998. С. 207–262.

[10] «Я никогда не выступал против России». М. С. Грушевский и русские ученые… С. 192; Ссылка М. С. Грушевского… С. 247–250; *Тельвак В.* Листи Михайла Грушевського до Олександра Лаппо-Данілевського… С. 332–334.

[11] СПФА РАН (Санкт-Петербургский филиал Архива РАН). Ф. 764 (Бычков Афанасий Федорович, академик). Оп. 2. Ед. хр. 240 (Грушевский Михаил Сергеевич, академик. Письмо к А.Ф.Бычкову. Львов. 1898 г. 7 октября). 1 л.

[12] Там же. Ф. 738 (Майков Владимир Владимирович). Оп. 2. Ед. хр. 31 (Грушевский Михаил Сергеевич, историк. Письмо его к Майкову В. В.). 1 откр.

[13] Там же. Ф. 763 (Орлов Александр Сергеевич). Оп. 3. № 33 (Грушевский, акад. Украинской А. Н. Телеграмма его Орлову А. С. Из Киева [1927]). 1 л.

[14] Е-Архів Михайла Грушевського [Електронний ресурс]. URL: http://hrushevsky.nbuv.gov.ua/cgibin/hrushevsky/person.exe?&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21COLORTERMS=0&S21STR=0001765.

[15] *Тельвак В.* Листи Михайла Грушевського з рукописного відділу Інституту російської літератури РАН // Михайло Грушевський. Студії та Джерела. Київ, 2019. Кн. 1. С. 410–438.

[16] ОР РНБ (Отдел рукописей Российской национальной библиотеки). Ф. 270 (Дьяконов М. А.). Д. 156 (Прошение [профессоров Львовского университета?] неустановленному лицу (графу Павлу Николаевичу) о ходатайстве по вопросу замены высылки М. С. Грушевского в Томскую губернию предоставлением ему права жительства в одном из городов Европейской России. Черновик карандашом) б. д. 2 лл.

[17] *Чернов Е. А.* Петроградские ученые и ссылка М. С. Грушевского во время Первой мировой войны // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. Вип. 2. Дніпропетровськ: «Генеза», 2001. С. 642–645.

[18] ОР РНБ. Ф. 585 (Архив С. Ф. Платонова). Ед. хр. 2744 (Грушевский Михаил Сергеевич, историк, украинец. Письма (3) Сергею Федоровичу Платонову. 24 янв. 1909 [1929 г.], Киев). 3 лл.

[19] Там же. Ед. хр. 634 (Платонов С. Ф. Докладная записка в историко-филологическое отделение Российской Академии Наук о научной деятельности М. С. Грушевского [Ленинград]. Автограф с приписками, подписан также ак. Ф. И. Успенским). 19 ноября 1924 года. 4 лл.

[20] *Тельвак В.* Михайло Грушевський та Російська Академія наук: історія невдалого обрання // Архіви України. 2016. № 5–6. С. 98–105.

[21] ОР РНБ. Ф. 585 (Архив С. Ф. Платонова). Ед. хр. 1474 (Платонов С. Ф. [Отчет о работе стипендиата Петербургского университета] М. Грушевского. Отзыв [Петербург]. Автограф с пометами и приписками. 10 февраля 1892 г.). 4 лл.

[22] Там же. Ф. 621 (Архив А. Н. Пыпина). Ед. хр. 251 (Грушевский М. С., историк Украины. Визитная карточка, адресованная А. Н. Пыпину. Львов, б. д.). 1 л.

[23] Там же. Ф. 585 (Архив С. Ф. Платонова). Ед. хр. 3945 (Пресняков А. Е. Письма (23) и телеграмма С. Ф. Платонову. 1910–1928). 43 л.

[24] Там же. Ед. хр. 3593 (Морозов Ф. М. Письма (5) С. Ф. Платонову. 1915–1925 гг.). Л. 12об.

[25] Там же. Ед. хр. 7004 («Вестник знания», секретар редколлегии. Письмо Матвею Ивановичу Яворскому. Копия. Февраль 1929 г.). Л. 1–1об.

[26] РГИА (Российский государственный исторический архив). Ф. 777 (Петроградский комитет по делам печати (Петербургский цензурный комитет) МВД). Оп. 5. Д. 1903–33 (По рассмотрению малороссийских сочинений). Л. 563.

[27] Там же. Л. 564, 579 и др.

[28] Там же. Ф. 740 (Департамент общих дел МНП). Оп. 16. Д. 396 (Об облегчении участи профессора Львовскаго университета М. С. Грушевскаго. 6 февраля 1915 г.). Л. 1.

[29] Там же. Л. 2–2об.

[30] Там же. Л. 4–4об.

[31] Научно-исторический архив Санкт-Петербургского института истории РАН. Ф. 193 (Пресняков А. Е.). Оп. 2. Ед. хр. 45 (Письмо М. С. Грушевского А. С. Лаппо-Данилевскому. 3 февраля 1914 г.). 2 лл.

[32] *Тельвак В.* Листи Михайла Грушевського до Олександра Лаппо-Данілевського… С. 330–331.

The article makes a review of Hrushevsky studies in the archives of St. Petersburg. It has been found out that materials for the study of the life and activity of M. Hrushevsky were deposited in the funds of the St. Petersburg Archive Branch at the Russian Academy of Sciences, the Manuscript Division of the Institute of Russian Literature at the Russian Academy of Sciences, the Department of Manuscripts of the Russian National Library, the Russian State Historical Archive, the Scientific and Historical Archives of St. Petersburg History Institute at the Russian Academy of Sciences. It states that along with the documents of M. Hrushevsky himself, the archives contained letters of Ukrainian and Russian scientists discussing the personality of the author of «History of Ukraine-Rus».

Key words: St. Petersburg; Hrushevsky studies; epistolary; business affairs documents; pictorial sources.

ПУБЛІКАЦІЯ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ

УДК 82-6:323.13(=161.2)](477.74)«19»

О. Є. МУЗИЧКО*

ЛИСТИ М. Ф. КОМАРОВА ДО В. Л. ГРОМАШЕВСЬКОГО ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ В ОДЕСІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Шляхом археографічної публікації запроваджуються до наукового обігу маловідомі листи М. Ф. Комарова до В. Л. Громашевського, що зберігаються в особовому фонді В. Л. Громашевського в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Започатковано дослідження взаємин та співпраці між цими провідниками українського національного руху в Одесі на початку ХХ ст., очільниками місцевої «Просвіти».

Ключові слова: архів; історичне джерело; особовий фонд; епістолярія; український національний рух; Одеса; «Просвіта».

Дослідження історії українського національного руху на території Південної України та, ширше, функціонування тут української культури є важким, але вкрай актуальним завданням історичної науки. Важкість зумовлена традиційним правилом – «горе переможеним», або «історію пишуть переможці». Внаслідок століть русифікації південноукраїнських земель у складі Російської імперії та СРСР були знищені, затерті, замовчані цілі шари історичної пам'яті про українську складову в історії цих земель, поширився погляд на своєрідну «відсталість» місцевого національного руху, порівняно з центральною Наддніпрянщиною та Західною Україною. Незважаючи на помітний поступ історичної науки за останні 30 років, рецидиви цих уявлень не лише залишаються, а навіть штучно підтримуються та стимулюються переважно проросійськи налаштованим істеблішментом. Один з яскравих новітніх прикладів ігнорування-забуття українських історичних коренів новітніх явищ –

* *Музичко Олександр Євгенович* – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

© О. Є. Музичко, 2019

Сорочинський ярмарок, що відбувся в Одесі наприкінці червня 2019 р. Ця подія була представлена як абсолютно нова і ніде не згадувалося про те, що аналогічні заходи на початку ХХ ст. в Одесі влаштовувала місцева «Просвіта». Натомість коріння інших багатьох позитивних явищ зазвичай гучно виводяться з часів Російської імперії як приклад «позитивної історії». У підсумку формується російськоцентрична модель історичної пам'яті.

Не сприяє подоланню цієї моделі переважання у новітній час регіонального бачення історії, підкреслення історичних відмінностей у розвитку регіонів України, а натомість соборницький підхід виглядає далеко не таким потужним. Лише останнім часом в умовах російської агресії, коли саме Південь часто розглядався у стратегії Кремля та його численних адептів як «Ахіллесова п'ята» України, з новою силою увиразнилась необхідність ретельної фактографічної реконструкції та теоретичного осмислення українського «станового хребта» – Одещини, Миколаївщини, Херсонщини і, звичайно, Криму.

Творцями українського національного руху була низка видатних, харизматичних націєтворців. Найвідоміший з тих, хто наче «зв'язував» своєю біографією Південь та Київ, був Є. Х. Чикаленко. В останнє десятиліття XIX ст. й до 1914 р. одеських українців передусім уособлював Михайло Федорович Комаров, якого недаремно величали «пан-отаман».

Метою цієї статті є актуалізація шляхом археографічної публікації маловідомих листів М. Ф. Комарова до В. Л. Громашевського, що зберігаються в особовому фонді В. Л. Громашевського в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, започаткування дослідження взаємин та співпраці між цими провідниками одеських українців. Листи М. Ф. Комарова відображають особливості приватного життя та націєтворчої діяльності цього велетня одеського українського національного руху.

Закономірно, що діяльність М. Ф Комарова, як і низки його видатних соратників: С. П. Шелухина, І. М. Луценка, І. Л. Липи, А. В. Ніковського, тривалий час успішно вивчається[1]. У 2016 р. автор цих рядків звернув увагу на значно менш відомого провідника одеських українців, який теж досить тривалий час у несприятливих умовах тягнув «український віз» – В. Л. Громашевського[2]. Позитивно, що дещо згодом 2 поважних історика опублікували змістовні статті, котрі збагачують наші знання про цю непересічну постать[3]. На жаль, джерельна база дослідження діяльності В. Л. Громашевського й на сьогодні є значно вужчою, аніж згаданих вище персонажів, як і, відповідно, історіографічний доробок щодо їхніх біографій. Проте, у жодних із доволі численних текстів про М. Ф. Комарова та інших провідників одеських українців початку ХХ ст. нам не вдалося натрапити на згадки про листи, яким присвячена ця стаття.

В. Л. Громашевський оселився в Одесі приблизно у той самий час, як і М. Ф. Комаров (В. Л. Громашевський переїхав із Миколаєва, а М. Ф. Комаров – з Умані), але на відміну від останнього, увиразнився в українському національному русі лише після 1905 р., якраз тоді, коли лібералізація суспільного життя відкривала перед українцями перспективи. Така пізня активізація пояснюється не лише зовнішніми обставинами, але й суто професійними – постійними мандрами В. Л. Громашевського як морського офіцера, зокрема, й в Тихому океані.

В. Л. Громашевський працював представником Одеської контори Північного пароплавного товариства. Він відвідав багато країн і континентів, зокрема, екзотичний Мадагаскар, Китай, отримав серед перших підданих російського імператора китайський орден «Подвійного дракона», був членом Одеського відділення Російського географічного товариства. Під час одного з рейсів пасажиром вверіного йому судна був знаменитий письменник А. П. Чехов. Про високий культурний рівень морського офіцера свідчать його записки про можливості розвитку вантажних і пасажирських перевезень Північного морського товариства на Чорному і Азовських морях, значення мореплавства, а також вірші. Найбільшим «скарбом», який подарував В. Л. Громашевський людству, був один з його синів – Лев – згодом видатний епідеміолог. У відставку В. Л. Громашевський вийшов у чині капітана другого рангу. Звільнення від службових обов'язків дозволило Василю Львовичу зосередитися перш за все на суспільній діяльності на ниві національного відродження українців.

Напевно, як і для багатьох українців, головним «євшан-зіллям» для В. Л. Громашевського були його козацькі родові корені. В. Л. Громашевський збирав українські прислів'я, ноти українських пісень, матеріали про діяльність українських літераторів і учених. Одеський діяч написав записку відомому київському українському літературознавцеві В. П. Науменку, в якій запропонував ряд заходів для розвитку української драматургії[4].

Початок нового етапу українського національного руху припав на революційний 1905 р., коли на Наддніпрянщині, зокрема Причорноморщині, почали засновуватися «Просвіти». Перша «Просвіта» була відкрита в Одесі наприкінці 1905 р. і розпочала діяльність у 1906 р. на чолі з М. Ф. Комаровим.

М. Ф. Комаров діяв в усіх можливих напрямах. З одного боку, він був соборник, який прагнув якомога тісніше поєднати інтелектуально та ідейно Західну та Східну частини України попри кордони. З іншого боку, він намагався включити український національний рух у ширший порівняльний європейський контекст, про що, зокрема, свідчить одна з його доповідей у «Просвіті» про рух за відродження ірландської мови у Британії[5]. Довший час «Просвіті» довелося діяти у період

т. зв. «толмачовщини» – перебування на посаді градоначальника Одеси І. М. Толмачова, який проводив жорстку анти-ліберальну, анти-ліву та російсько-шовіністичну політику в дусі свого патрона П. А. Столипіна. Найвиразніше поневіряння М. Ф. Комарова в якості голови «Просвіти» описав один з її молодих провідників А. В. Ніковський: «Настали часи, що доводилося голові товариства впихати себе в сюртук і тверді комірці та рушати до грізного генерала, діапазон голосу якого досить широкий і міг підніматися до тих верхів, що не могли подобатись М. Ф-чу. «Е ні, – казав небіжчик – маючи 63 роки на плечах, жабу в грудях, терпіти сюртук, комірці та балачки з Толмачовим – це для мене вже занадто». І зрікся головування в «Просвіті»[6].

На відміну від М. Ф. Комарова та низки інших провідників «Просвіти», В. Л. Громашевський не випромінював творчу активність, належачи до практиків: за особливі заслуги перед «Просвітою», як людина, що пожертвувала велику суму грошей на її розвиток, його разом із сином Борисом обрали довічним членом. За ініціативи В. Л. Громашевського, на одному з зібрань «Просвіти» було започатковано проведення в Олександрівському парку (нині – Парк культури та відпочинку імені Т. Г. Шевченка) українського ярмарку на кшталт полтавського Сорочинського[7]. Ця т. зв. «Українська гулянка» відбувалася креативно. У 1908 р. з 19.30 до 2-ї ночі, окрім традиційних пісень та танців, продажу товарів, у парку працював окремий кіоск «відомої ворожки М. І. Петрової», видавалися призи за жіночу красу та найбільшу кількість листів, одержаних із летючої пошти. 20% зборів жертвувалося у комітет дешевих їдалень для безробітних. У 1908 р. група українців Одеси на чолі з В. Л. Громашевським безуспішно прохали І. М. Толмачова про заснування «Українського споживчого товариства в Одесі». Натомість В. Л. Громашевському та його соратникам вдалося зробити внесок у поширення в Одесі української періодики і тим самим долучитися до видавничої справи. В. Л. Громашевський налагодив поширення в Одесі провідних українських журналів «Кіевская старина» і «Літературно-науковий вістник», газет «Громадська Думка» і «Рада». У листі до сина Лева він підкреслював: «видавництва Українські, дяка Богові, все ширяться та ширяться, і дуже помітно, що не дивлячись на всі страшенні перешкоди, справа Українська помалу, але досить твердо йде, та йде вперед. Помагай Біг!»[8]. Загалом щодо українських перспектив він демонстрував стриманий оптимізм: «все іде, хоча і дуже важко, часом, навіть сумно й боляче робиться, як не маєш, але йде, або хоч і суниця, а все ж уперед, і не зупиняється. Можна одне сказати, що, може, хоч і багато бачать, але, звісно, ніхто не відважиця вимовити, що ця скажена «істина» реакція найменше шкоди робить нашій справі, бо дає час налагодитись»[9]. Репетитором для сина В. Л. Громашевський шукав українця і навіть дав таке оголошення в газету. Зрештою, у репетитори

був запрошений один із лідерів української студентської громади Новоросійського університету Кость Комарецький.

За сприяння В. Л. Громашевського в Одесі було засновано «Благодійне товариство видання та поширення релігійно-моральних та просвітницьких книг українською мовою». Згідно зі статутом товариства його метою проголошувалося «прийти на допомогу релігійно-моральному та духовному розвитку Українського народу». З цією метою товариство мало видавати, купувати і поширювати дешеві, доступні за мовою і викладом книги та журнали релігійно-морального і просвітницького змісту. Спочатку переважно видавали журнали, брошури, листки та інші християнсько-богословські, біблійні, церковно-історичні та іншого змісту видання. Складатися товариство мало з необмеженої кількості членів християнського віросповідання, повнолітніх осіб обох статей, за виключенням учнів, військових нижчих чинів та юнкерів і осіб, обмежених у правах за судом[10].

Саме такі спокійні практики були потрібні «Просвіті» у найважчі для неї часи, коли все вже передвіщало її закриття. 5 серпня 1909 р. М. Ф. Комаров подав заяву, в якій через хворобу зрікся місця у Виділі (Правлінні) «Просвіти»[11]. У цих умовах «Просвіті» було завдано важкого удару у вигляді заборони книгарні при ній. В. Л. Громашевський був автором доповідної записки, в якій намагався обґрунтувати протиправність цієї заборони[12]. Низка актових джерел свідчить, що у вересні-листопаді 1909 р., аж до самої заборони з боку влади 22 листопада, «Просвіту» очолював саме В. Л. Громашевський. На його ж плечі лягла важка справа ліквідації, яку вдалося розтягнути десь на місяць і таким чином наче продовжити її доживання. Проте ці ж документи свідчать, що цей транзитний час між відставкою М. Ф. Комарова та ліквідацією «Просвіти» був важким. Про свій вихід із Правління заявили С. Воропай та Н. М. Ніковська (дружина А. В. Ніковського, уроджена Христо, грекиня)[13]. В обох заявах про вихід Правління звинувачувалося в інтригах, неповазі до деяких членів. С. Воропай прямо називав своїм кривдником В. Л. Громашевського. Ми не дізнаємося, хто насправді був правий, а хто винуватий, але, вочевидь, спостерігаємо класичну кризу мікросоціуму внаслідок усунення від справ цементуючого авторитету.

Саме в останні місяці існування «Просвіти» у 1909 р. були написані 4 з 5-ти листів М. Ф. Комарова до В. Л. Громашевського, що публікуються нижче. Опублікована епістолярна спадщина М. Ф. Комарова містить обмаль інформації про його вплив на діяльність одеської «Просвіти»[14]. До того ж, досі не було опубліковано жодного листа М. Ф. Комарова до когось з його соратників із тогочасної діяльності в Одесі. Загалом, листування між одеськими провідниками українського національного руху не дуже обширне. Обставиною, що викликала появу листів М. Ф. Комарова, була його хвороба та перебування на дачі, на

10-й станції Великого Фонтану Одеси, що ускладнювало безпосередню комунікацію між ним та В. Л. Громашевським, і змусило його вдатися до епістолярного жанру.

Головною подією у житті одеських українців у цей час було перебування у жовтні-листопаді 1909 р. в Одесі І. Я. Франка. Невеликий лист М. Ф. Комарова, написаний на самому початку перебування великого українця в Одесі має першорядну вагу, бо епістолярних свідчень про цю непересічну подію збереглося обмаль, і, головним чином, вона відома з мемуарів С. П. Шелухина, А. В. Ніковського та В.І. Кедровського[15]. Листи свідчать, що хоча М. Ф. Комаров мав дедалі менше формальних можливостей керувати «Просвітою», він продовжував впливати на її розвиток. Листи вказують на шанобливий характер відносин між двома провідниками одеських українців, яких М. Ф. Комаров часто називав «земляками». В інших джерелах фігурує також назва «українська колонія Одеси». З одного боку, ці назви можуть свідчити про діаспорний, меншинний, спосіб існування українців в Одесі, з іншого – йшлося про зростання рівня згуртованості, консолідації.

Після закриття «Просвіти» українцям Одеси вдалося зберегти традицію існування фактично аналогічних за завданнями товариств: «Українського клубу» та «Української хати». В обох товариствах провідні позиції посідав В. Л. Громашевський. Зокрема, за його ініціативою «Українська Хата» відправила членам Українського клубу в парламенті Австро-Угорщині телеграму з висловленням співчуття галицьким українцям у їх боротьбі за відкриття Українського університету у Львові. Високий авторитет дозволив В. Л. Громашевському взяти участь у 1912 р. у виборах в Одеську міську думу у складі українського блоку. Проте, через протидію з боку чорносотенців позитивного результату йому досягти не вдалося. Членом обох товариств був і М. Ф. Комаров.

Стан джерел не дозволяє суттєво доповнити інформацію з листів М. Ф. Комарова про його взаємини з В. Л. Громашевським. Маємо лише один, але промовистий факт: під час церемонії похорон М. Ф. Комарова на його труну був покладений вінок від В. Л. Громашевського з лаконічним виразним надписом-епітетом: «Чистій людині»[16]. На тлі інших, переважно пафосних, хоч і цілком справедливих характеристик, що їх давали сучасники своєму видатному соратнику, ці слова здаються нам наповненими найбільш філософським, глибоким змістом.

Подальші джерелознавчі дослідження здатні пролити додаткове світло на складну тканину взаємин між творцями нової України в Одесі, що були підґрунтям та засобом їхніх конкретних досягнень.

Листи М. Ф. Комарова написані від руки на простому папері (без штампів «Просвіти» тощо). Фізичний стан листів – задовільний, проте частина тексту написана поганим, важко розбірливим почерком, що відображало поганий стан здоров'я М. Ф. Комарова, на який він, влас-

не, скаржився у цих листах. У публікації листів збережені авторські особливості їх написання, зокрема, підкреслення. Зазначимо, що хоча М. Ф. Комаров подекуди вказує день та місяць написання листів, жоден із них не датований певним роком. Разом із тим, текст дозволяє впевнено датувати ці листи.

---

[1] *Мисечко А. І.* Український рух в Одесі наприкінці XIX–початку XX ст. Одеса, 2006. 162 с.; *Швидько Г. К.* Михайло Комаров і Катеринославщина. Дніпропетровськ, 2011. 228 с.; Закоханий в українське слово : до 170-річчя від дня народження Михайла Комарова: зб. матеріалів / упоряд. Л. М. Бур'ян. Одеса, 2016. 517 с.

[2] *Музичко О.* Одеські українські націєтворці «другого плану» кінця XIX–початку XX століть: Василь Громашевський, Василь Чудновцев та Антін Крижанівський // Гуманітарні дисципліни у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів. Львів, 2016. Вип. 5. С. 119–136.

[3] *Кіктенко В. О.* Свідоцтво про нагородження імператорським «Орденом Подвійного дракона» : невідоме джерело з фонду Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Східний світ. 2018. № 3. С. 44–57; *Кіктенко В. О.* Василь Громашевський – кавалер китайського імператорського «Ордена Подвійного дракона» // Журнал «Україна – Китай». 2018. С. 102–111; *Тригуб О. П.* Доінституційне становлення автокефальних парафій Південної України (1920–1921 рр.) // Історичний архів: наук. студії. 2017. Вип. 19. С. 137–144.

[4] ІР НБУВ (Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського). Ф. 182. Спр. 129. Арк. 1–7.

[5] Держархів Одеської обл. (Державний архів Одеської області). Ф. 2. Оп. 7. Спр. 276. Арк. 84.

[6] *Василько А.* Пам'яті М. Комарова // Рада. 1913. 25 серпня. № 194.

[7] Одесские новости. 1906. 2 июля.

[8] ІР НБУВ. Ф. 182. Оп. 1. Спр. 120. Арк. 1–2.

[9] Там само. Спр. 118.

[10] Там само. Спр. 272.

[11] Держархів Одеської обл. Ф. 2. Оп. 7. Спр. 285. Арк. 79–80.

[12] Там само. Арк. 114–115.

[13] Там само. Арк. 74, 97.

[14] Листи Михайла Комарова до Євгена Чикаленка / вступна стаття, підготовка тексту, коментар Інни Старовойтенко // Спадщина: Літературне джерелознавство. Текстологія. Київ, 2007. Т. 3. С. 282–322 (стаття на початку містить змістовний огляд публікацій епістолярної спадщини М. Ф. Комарова – О. М.); Катренко А. «Слава Вам, невтомному діячеві на рідному полі!...» // Пам'ятки. 2011. Т. 12. С. 219–245.

[15] Спогади про Івана Франка / упоряд., вступ. сл., прим. М. І. Гнатюка. 2-ге вид., доп., перероб. Львів: Каменяр, 2011. С. 256–272, 587–594.

[16] *Гр. Т-ко*. Похорон М. Ф. Комарова // Рада. 1913. 11 серпня. № 183.

№ 1

[1907]

Вельми Шановний Василь Львович!

Вчора появилась в Раді звістка, що «Наша Дума»[1] почала вже виходити.

Цілком згоджуюсь з Вами, що таке діло треба піддержати і буду намовляти до того земляків. Поки що я від себе послав гроші на де-кілька примірників газети і прохав Редакцію послати оплачені примірники народнім учителям. Думаю, що в такій формі допомога буде найкращою, бо разом с допомогою Редакції грошима буде більше россилатись газети і йти туди, де саме найбільша користь од неї буде. Якім же народнім учителям посилати – то се нехай порадять наші депутати, з котрих кожний може назвати де-кілька тих учителів з своїх міст. Ваші гроші, що Ви прислали на драматичну премію, пятьдесят рублів при сім Вам посилаю і думаю, що справді проще сі гроші повернути на допомогу газеті, бо премія та не здобула спочуття в такій мірі, як тоді думалось. Лист Русова[2] до Вас при сім посилаю, а якби Вам можливо буде, то пришліть міні, щоб показати де-кому с земляків. Коли Вам можна, заходьте до мене: я дома що дня у вечері від 7 годин окрім Середи і Суботи, коли буваю у Просвіті, або оповістіть коли вже я напевне можу застать Вас дома, бо хотів би побалакати з Вами.

З найбільшою повагою до Вас

М. Комаров

ІР НБУВ. Ф. 182. Спр. 310. Арк. 1–2.

№ 2

[1909]

Вельми Шановний Василь Львович!

Сюди приїхав Ів. Франко – відомий шанований письменник. Він став в гостиницу Версаль[3], живе там вже три дні і ще має прожити в Одесі кілька днів, а тим часом у нього з хазяїном Версаля вийшло якесь непорозуміння.

Як Ви чули, Франко не зовсім здоровий, щось у нього з руками не добре і у всякім разі він в такому стані, що потребує помочі і треба якось на ці кільки днів ним устроїти. Поки я прохав його зостатися там у гостиниці Версаль і комисіонера Версаля прохав дати йому притулок, сподіваючись, що до вечора матиму змогу побачитись з земляками і порадитись, щоб зробити усе краще для Франка, сам же я, на превеликий жаль, не можу приняти до себе Франка, бо нікуди його помістить, а до того ще повна контора людей, я не можу кинуть контору, щоб самому клопотати за Франка. Тож прошу Вас – будьте ласкаві, заїздіть до мене, та вмісті обміркуємо. Приїздіть сегодня коли Вам можна.

Ваш М. Комар

ІР НБУВ. Ф. 182. Спр. 311. Арк. 1–1зв.

№ 3

[1909]

Понеділок, 12 октября.

Вельми Шановний Василь Львович!

На превеликий жаль, я мусив зректися бути членом Виділу Просвіти, бо всякі недуги так напосіли на мене, що я не маю ніякої змоги бувати у Виділі. Про це я разом подаю письменну заяву Виділу, а Вас прошу не мати гніву і досади на мене, бо що ж робить, коли бувши членом і не маючи змоги бувати в засіданнях Виділу через усякі мої недуги, я тільки стаю на перешкоді ділові, а це мене раз у раз турбує і мучає. Але душею я з Вами і коли можна буде розпочати реферати, я з великою охотою пристаю на це і навіть наперед намічаю реферати, про котрі і оповіщаю Виділ в моїй заяві. На мене Виділ понад усе повинен дбати про реферати, треба учинити всіх способів до цього, навіть ходатництва у Толмачева і в цім разі навіть і я згоден буду пристати до депутації, коли Просвіта вирядить її до Толмачева, коли Ви і Виділ признаєте це потрібним. Від щирого серця бажаю Вам успіху у всіх ділах Ваших. Дуже хотілось би бачитись з Вами і побалакати про діла Просвіти, та, на жаль, сегодня не можу бути. Я тут на дачі пробуду безвиїздно до 10 с.м., а з 10 дня вступаю в контору і там що дня буду від 9 до 4-ої години, після чого знов на дачу, де пробуду мабуть до 20 або й пізніше. Поки що бувайте здорові! Щиро стискаю Вашу руку.

Ваш М. Комаров

PS Згадав ще, що маю пожертвувати Просвіті велику люстру на три лампи, що була в мене в конторі, а тепер зайва, бо вечера у нас не робочі. Вона коштувала 35 руб. і тепер не стара. Коли Виділ приймає, то нехай оповістить і я тоді пришлю.

ІР НБУВ. Ф. 182. Спр. 312. Арк. 1–2.

№ 4

[1909]

Вельми Шановний Василь Львович!

Тяжко вразила мене звістка про те, що книготорговлю при Просвіті закрито[4]. Треба ухопити усіх заходів, щоб якось одрятувати книгарню і міні здається, що треба перше всього пояснити, що 176 ст. ценз. уст.[5] була виконана, бо ще з самого початку було заявлено про одвічальність[6] Шелухина[7] і Луценка[8] і от вже 4 роки книгарня одкрита, а коли нема тієї заяви, то певне в нас десь загубилася, а окрім того зараз же подати нову заяву про одвічальність на будуще і прохати дозволу на одкриття. Коли ж нічого не поможе, то треба жалітися і тоді вже жалітися на сістематичні утиски. Дуже шкодую, що не можу бути у Вас, бо мої ноги тепер так розболілися і я нікуди не вихожу. Коли Ви зайдете – то може обміркуємо разом, в такім разі оповістить мене коли Ви зайдете увечері і кого б Ви хотіли покликати на пораду, то я б заранї закликав би їх. Ще ось що: хотів би я чим небудь допомогти Просвіті, то от і надумав виписати для читальні Просвіти на мій кошт періодичні видання:

Раду[9], Рідний край[10], ЛНВістник[11], Село[12] і Світову зірницю[13]. Коли ще не виписували, то оповістить мене, бо завтра я слатиму гроші в Редакції для себе, то разом випишу і для Просвіти.

Ваш М. Комар

20 ноября

ІР НБУВ. Ф. 182. Спр. 313. Арк. 1–1зв.

№ 5

[1909]

Вельми Шановний Василь Львович!

Після довгих клопіт тільки зараз прислали мені з Канц. Градоначальника оповістку про дозвіл ліквідаційній комісії збіратися для розгляду справ «Просвіти» по Вівторках і Четвергам увечері від 7 до 12 години і по Неділям удень від 11 до 3-ої години, на протягу шести тижнів від сього числа. Перший збір комісії має бути завтра, тобто у Неділю 20 Декабря від 11 до 3 години. Оповіщаючи Вас про це, прошу Вас завтра прибути на засідання комісії з 11ої години там же в помешканні «Просвіти», і попросить ще Кузнецова і кого Ви признаєте потрібним з членів потрібним з членів Виділу, а також прошу Вас візьміть з собою контракт на помешкання і всі инші документи, які, на Ваш погляд, потрібні будуть для ліквідації.

З найбільшою повагою до Вас

М. Комаров

19 Декабря

ІР НБУВ. Ф. 182. Спр. 314. Арк. 1–1зв.

---

[1] Йдеться про петербурзьку газету «Наша Дума» – орган Петербурзької організації Української соціал-демократичної робітничої партії за редакцією Д. Донцова, перші 2 номери якої були надруковані у березні 1907 р. Проте, після 2-го номера газета була заборонена місцевою адміністрацією. 2 числа газети були присвячені справам ІІ Державної Думи.

[2] Русов Олександр Олександрович (1847–1915) – громадський діяч, земський статистик, етнограф та фольклорист. У 1882–1889 рр. за дорученням Херсонського губернського земства керував земськими статистичними роботами у цій губернії, а також брав участь в українському національному русі. У 1907 р. змушений був мешкати у Петербурзі, адміністративно висланий за межі України. Найімовірніше, йдеться про листи О. О. Русова, що відклалися в особовому фонді В. Л. Громашевського (ІРНБУВ. Ф. 182. Спр. 241–243. 1906–1907 рр. 6 арк.).

[3] Готель «Версаль» розташовувався за адресою: вул. Грецька, 42. На цьому будинку встановлено меморіальну дошку І. Я. Франку.

[4] Йдеться про книгарню у приміщенні «Просвіти» на вул. Софіївській, 30.

[5] Йдеться про цензурний статут 1890 р., у ст. 176-й якої йшлося про те, що всі особи, які отримали право на заснування книгарні, мали оповістити

губернатора про своє місцезнаходження та відповідальних осіб (див.: Широков В. П. Устав о цензуре и печати: (Св. зак. т. 14): С позднейшими узаконениями, законодат. мотивами, разъясн. Правит. сената и адм. распоряжениями. Санкт-Петербург, 1900. С. 102).

[6] Застарілий варіант слова «відповідальність».

[7] Шелухин Сергій Павлович (1864–1938, літературно-публіцистичні псевдоніми – С. Павленко, С. Просвітянин, С. Кондратенко та ін.) – один із лідерів одеських українців на початку XX ст., співзасновник усіх одеських українських організацій до 1918 р. Брав активну участь у громадському житті Одеси в якості члена низки товариств. Мав освіту юриста та працював за фахом, але жваво цікавився поезією, літературою, історією, етнографією, гомеопатією, бджолярством. Виступав за радикалізацію та політизацію українського національного руху, самостійництво, використання «Просвіти» та ін. культурологічних організацій як майданчиків для цього. Розходився аж до конфліктних ситуацій з культурниками, зокрема, М. Ф. Комаровим. Засновник осередків українських політичних партій в Одесі. У спогадах про І. Я. Франка С. П. Шелухин згадав і про М. Ф. Комарова як про особу, що була надзвичайно захоплена роботою та працювала багато у «Просвіті» і яку не злякали і не спиняли репресії.

[8] Луценко Іван Митрофанович (1863–1919) – один із чотирьох основних лідерів українців Одеси на початку XX ст. (разом із М. Ф. Комаровим, С. П. Шелухиним та І. Л. Липою). Лікар. Захоплювався гомеопатією, есперанто, історією. Обстежував стан здоров'я І. Я. Франка під час відвідин останнім Одеси. Мав аналогічну з С. П. Шелухиним суспільно-політичну позицію.

[9] «Рада» – перша у Наддніпрянщині щоденна політична, економічна і літературна газета. Видавалася Є. Х. Чикаленком від вересня 1906 р. до липня 1914 р. У газеті регулярно повідомлялися відомості про активність українців Одеси. Найбільш активним дописувачем був А. В. Ніковський. У 1913 р. «Рада» приділила велику увагу смерті та похованню М. Ф. Комарова.

[10] «Рідний Край» – український громадський політично-економічний та літературно-науковий, а також популярно-освітній часопис. Виходив у 1905–1907 рр. у Полтаві, з кінця 1907–1914 рр. – у Києві.

[11] «Літературно-науковий вістник» – всеукраїнський літературно-науковий і громадсько-політичний часопис, що видавався у 1898–1906 рр. щомісяця у Львові та Києві (1907–1914, 1917–1919) М. С. Грушевським. Підписниками та авторами часопису в Одесі були М. Ф. Комаров та його донька – поетка Галина, І. Л. Липа, І. М. Луценко, С. П. Шелухин. У 1913 р. у часописі було надруковано розлогий некролог М. Ф. Комарову авторства В. В. Дорошенка.

[12] «Село» – перша україномовна суспільно-політична газета для села українською мовою, завданням якої було дати українському селянину видання, яке було б доступне для нього за ціною і за мовою викладу, що видавався у Києві у 1909–1911 рр. за ред. М. С. Грушевського. Для передплатників також видавався додаток «Народний календар «Село».

[13] «Світова Зірниця» – тижневик (у 1913 р. – двотижневик) для селян, виходив у Могилеві-Подільському (1906–1907), у с. Пеньківці (1908–1911), а потім у Києві та у Кам'янці-Подільському. Видавець та редактор – Й. А. Во-

лошиновський. «Світова зірниця» багато уваги приділяла сільськогосподарським та кооперативним справам.

An archaeographical publication was made and little-known M. F. Komarov's letters to V. L. Gromashevsky were introduced into the scientific circulation. Letters are stored in V. L. Gromashevsky personal fund at the Institute of Manuscripts of the National Library of Ukraine named after V. I. Vernadsky. The study of relations, cooperation, between these leaders of the Ukrainian national movement in Odesa at the beginning of the 20th century, and the leaders of the local «Prosvita» was started.

Key words: archives; historical source; personal fund; epistolary; Ukrainian national movement; Odesa City; «Prosvita».

УДК 94(477.74)«1770/1771»

О. М. ПОНОМАРЬОВ*

ФОРТЕЦІ ІЗМАЇЛ І КІЛІЯ НА ПОЧАТКУ РОСІЙСЬКО-ТУРЕЦЬКОЇ ВІЙНИ 1768–1774 РОКІВ: СТАН ТА ЗАХОДИ З ФОРТИФІКАЦІЇ

Подано стислий огляд неопублікованих джерел із ф. 246 «Військово-похідна канцелярія генерал-фельдмаршала Рум'янцева-Задунайського» Центрального державного історичного архіву, м. Київ, що висвітлюють процес зміцнення та перебудови російськими військовими інженерами турецьких фортець – Ізмаїла і Кілії, які протягом 1770–1771 рр. провадили роботи в цих укріпленнях. Висвітлено роль у фортифікаційних заходах інженер-генерал-майора Іларіона Матвійовича Голенищева-Кутузова.

Ключові слова: фортифікація; фортеця; військові інженери; Ізмаїл; Кілія; І. Голенищев-Кутузов.

У дослідженні фортифікаційних споруд Північно-Західного Причорномор'я за останню чверть століття було зроблено певний прорив. Праці українських і молдовських учених почали поступово заповнювати існуючу в історіографії лакуну. Виходячи з назви статті, нас відповідно цікавили напрацювання дослідників, які б висвітлювали заходи з фортифікації щодо укріплень Кілії та Ізмаїла в період російсько-турецької війни 1768–1774 рр.

Так, з'ясувалося, що київський дослідник Б. Колосок ще у 1990-ті роки опрацював усі відомі на той час мапи Ізмаїла та узагальнив існуючі в історіографії факти про ізмаїльські укріплення[1], а також здійснив графічну реконструкцію перебудов Ізмаїльської фортеці, що мали місце протягом 1770–1797 рр.[2] Відома кишинівська історик архітектури М. Шлапак присвятила кілька досліджень як Кілійській[3], так й Ізмаїльській фортецям[4], узагальнивши свої напрацювання в ґрунтовній монографії[5]. Групою фахівців із пам'яткоохоронної діяльності було проведено опис існуючих пам'яток Ізмаїла, детально описано розташування Ізмаїльської фортеці в діахронії[6].

Топографія Ізмаїла часів російсько-турецької війни 1768–1774 рр. й, зокрема, місцевої фортеці, була простежена у дослідженнях одеського історика А. Красножона[7]. Систематизовані напрацювання щодо реконструкції захисних споруд Ізмаїла та Кілії історик представив у докторській дисертації та монографії на основі останньої[8].

* *Пономарьов Олександр Михайлович* – кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник відділу давніх актів Центрального державного історичного архіву України, м. Київ.

© О. М. Пономарьов, 2019

У статтях з медієвістики ізмаїльської вченої С. Паламарчук подано огляд розвитку Ізмаїла в османську добу[9], де дослідниця вперше актуалізує документи 1770 р., в яких йдеться про необхідність реконструкції Ізмаїльської фортеці та поточні роботи, пов'язані з цим[10]. В оригінальній монографії ще одного ізмаїльського автора В. Постернака[11] детально аналізується план міста Ізмаїл 1770 р.[12], і, на жаль, зовсім не врахований дотичний до тематики монографії музейний звіт Л. Мілєвої[13].

Слід зазначити, що війни, незважаючи на всю їхню огидність та пагубність щодо гуманістичної складової цивілізації, виступали не тільки каталізатором науково-технічного прогресу, а й лишали по собі ще документальні свідчення стану території, на якій велася війна. У зв'язку з цим важко не погодитися з С. Паламарчук, яка констатує факт складення у 1770–1772 рр. детальних планів міст, на яких представлено міську інфраструктуру і відображено склад населення[14], що є цінним надбанням для істориків Придунав'я.

Саме плани Ізмаїла, завдяки своїй еврістичній цінності, дозволили простежити еволюцію довготривалої фортифікації, ставши реперними точками у розвідках Б. Колоска[15], М. Шлапак[16], А. Красножона[17], В. Постернака[18] та колективу авторів із Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень[19].

Наративні джерела дуже скупі на звістки про Ізмаїл. Якраз напередодні російсько-турецької війни 1768–1774 рр. місто відвідав австрійський мандрівник Н. Клеєман, який лишив скромний опис Ізмаїла[20] та жодним словом не згадав про наявність та стан Ізмаїльської фортеці, про що вказували С. Паламарчук[21] та В. Постернак[22]. Однак деякі дослідники, невірно прочитавши джерело, схильні приймати опис Кілії за опис Ізмаїла[23], про який Н. Клеєман нібито писав, що там є «слабенька» фортеця[24], що породжує хибні уявлення у дослідників вже нової генерації.

Після здобутих перемог над турецько-татарським військом при Рябій Могилі, під Ларгою і Кагулом російське військо відчувало неабияке піднесення, тоді як «рассыпавшиеся по сему берегу Дуная турки скитаются по степи, в коих столько упала сродная им храбрость, что где ни попадаются нашим командам [...] тотчас кладут ружье пред оными»[25]. Продовженням успіхів стали перемоги на Дунаї. Одна з ключових фортець – Ізмаїл внаслідок вдалої операції корпусу генерал-поручика М. Рєпніна вже 21 липня 1770 р. була взята без серйозного спротиву.

Налякані нищівними поразками, турок Абді-паша, Абаза-паша та яничар-ага Капікарам поспіхом залишили місто, переправившись на лівий берег Дунаю; яничар під час штурму замку було знищено, а більша частина війська рятувалася втечею в напрямку Кілії[26]. Проте решта населення (вірмени, греки, євреї, молдавани та ін.) лишилися, аби врятувати свої домівки у випадку мародерства, руйнування, пожежі тощо.

В цілому ставлення російської армії до мирного населення і навіть до захоплених турок було гуманним, частину полонених було відправлено вглиб Росії, а «лутчих чиновных людей» – до Петербурга[27].

П. Рум'янцев у переможній реляції від 2 серпня повідомляв Катерину II про взяття Ізмаїла, під час штурму якого було вбито більше тисячі турок, а 972 взято в полон. Після захоплення фортеці росіянам дісталися 37 гармат, 6 прапорів, 4 барабани, до 500 рушниць і шабель, 8 760 гарматних ядер, 95 діжок із порохом та інші артилерійські припаси, а також запаси борошна та іншої провізії[28]. Принагідно зазначимо, що побічно до перемоги долучився і молдавський господар Г. Каллімакі, який саботував створення провіантських «магазейнів» для турецько-татарських військ. Наступний господар Н. Маврокордат доклав усіх зусиль у серпні 1769 р., аби запевнити турок у прихильності до Порти, чим врятував князівство від тотального пограбування, хоча татарські спільники – буджацькі та єдисанські ногайці із січня до березня 1770 р. таки вешталися Бессарабією, час від часу вчиняючи напади на продовольчі загони, та грабуючи мирне населення[29]. Ось на такому складному історичному тлі російська армія займалася реконструкцією захоплених фортець.

7 серпня 1770 р. П. Рум'янцев надіслав генерал- поручику М. Рєпніну ордер про направлення до Ізмаїла інженер-генерал-майора І. Голенищева-Кутузова, «ради означения, как бы лучше в том городе сделать укрепление»[30], водночас наказавши «неприятельскую артиллерию [...] возвратить [...] в Измаил [...], чтоб оная служить могла для защищения города»[31]. Розпорядження П. Рум'янцева були своєчасними, оскільки станом на 1770 р., як зазначає А. Красножон, Ізмаїл у порівнянні з Кілією і Аккерманом, був менш укріпленим і відзначався хаотичністю забудови[32]. Отже, заходи з фортифікації були цілком виправдані і свідчили про намір росіян обороняти місто і фортецю у разі наступу турок на лівий берег Дунаю.

Інженер-генерал-майор І. Голенищев-Кутузов прибув до Ізмаїла не пізніше 16 серпня 1770 р., що випливає з дати першого виявленого нами рапорта військового інженера про стан справ у фортеці та околицях. Справа посилити Ізмаїл шляхом зведення нових чи перебудови старих укріплень виявилася не з легких, оскільки І. Голенищев-Кутузов «не нашол [...] удобнова никакова строения внутри города, кое б порядочно укрепить лзя было» (док. № 1). На території фортеці І. Голенищев-Кутузов звернув увагу на караван-сарай – «каменной гостиной [...] двор»[33], який був двоповерховим та мав розміри 14×7 сажнів. Цю будівлю фортифікатор планував використати у крайньому випадку, оскільки щільність прилеглої забудови та ширина навколишніх вулиць не дозволяла зробити повноцінні, з точки зору оборонної фортифікації, перебудови[34].

Переконавшись, що кращих варіантів, ніж обрати караван-сарай за центр оборони немає, військовий інженер пропонував оточити його палісадом, для встановлення якого просив дозволу «пустыя турецкия домы…отломать», відповідно, сховавшись за яким можна було б вести оборону фортеці. Для захисту вулиць, які ведуть до замку, І. Голенищев-Кутузов планував розташувати на шпіцах[35] батареї[36], а для повернення російських військ у замок зробити навпроти кожної батареї виходи. Аналогічні виходи – отвори у фортечній стіні фортифікатор планував зробити біля нижніх торговельних рядів, аби Дунай якомога краще прострілювався (док. № 1).

Поряд із цим І. Голенищев-Кутузов зізнавався, що у разі нападу турок із боку суходолу він не гарантує вдалої оборони, а відповідно цілісності міста, тому що використання гарматного вогню може призвести до пожежі, від якої гарнізон не зможе вберегтися, навіть якщо укриється в замку, оскільки той «при случае ветреннова дни небѣзопасен от пожару быть может» (док. № 1). Небезпека спалення турками міста непокоїла й генерал-майора О. фон Вейсмана, який, очевидно, був проти будівництва ретраншементу[37] перед фортецею, зазначаючи пізніше, що «ежели ж перед городом в каком месте зделать особливое укрепление [...], то в случае [...] покушения неприятелскаго весь город созжен будет» (док. № 12).

21 вересня 1770 г. для потреб військових було складено «План городу Измаилу с показанием в оном строений»[38]. Поряд із цим І. Голенищев-Кутузов підготував проект мінування і повного знищення фортеці у разі, якщо Ізмаїл буде повернуто туркам[39]. Вже не пізніше 30 вересня 1770 р. інженер-поручик М. Сіверицин підготував

Рис. 1. План міста Ізмаїла, 1770 р. (за А. В. Красножоном)

пояснення щодо реконструкції фортеці, де зокрема йшлося, що в укріпленнях «на бастионах и из амбразур замка и мечети» буде встановлено 16 гармат, а вояків з гарнізону фортеця може вмістити до 1 тис. осіб. М. Сіверицин застерігав, що у разі обстрілу Ізмаїла турками з Дунаю нападники перебуватимуть у невигідному становищі, але, якщо туркам вдасться зайти в укріплення, звідки вони можуть підпалити прилеглі будівлі, це загрожуватиме поразкою для росіян. Виходячи з цього, інженер-поручик пропонував «оборонятся в рентранжаментѣ, и во онои не допускать» (док. № 8).

Невідомо, чи залишив Ізмаїл І. Голенищев-Кутузов, вирушивши разом із російською армії за Дунай, адже його діяльність торкалась й фортифікації м. Роман. Але в будь-якому разі увесь тягар відповідальності за проведення робіт із фортифікації було покладено на ізмаїльського коменданта полковника Г. Черешникова, який 15 жовтня 1770 р. доповідав П. Рум'янцеву про здійснені фортифікаційні заходи, у відповідності до затвердженої карти-схеми. Полковник Г. Черешников звітував, що у справі перебудови фортеці комендант «по возможности своей трудилса всем вспомоществованием, какое к тому потребно было», а роботи проводилися у відповідності до затвердженного плану (док. № 10). Ізмаїльський комендант був повідомлений про те, що невдовзі до Ізмаїла має прибути уповноважена особа для огляду фортеці та виявлення недоліків, про які полковник Г. Черешников запевняв, що вони «с поспешностию исправлены быть имеют» (док. № 10). Зрозуміло, що комендант відповідав за місто в цілому, а щодо фортифікації покладався «на искуство нарочно определенного инженерного порутчика Сиверицына, которой особливые имел на то повелени от своего инженерного господина генерал-майора Голенищева-Кутузова», про що і йшлося у рапорті (док. № 10).

Вже не далі як 20 жовтня полковник Г. Черешников доповідав П. Рум'янцеву, що згідно з ордером генерал-фельдмаршала «недостатки в здешнем укреплени по общему мною с ним («подполковником Колюпановим». – *О. П.*) изобретению работою исправляются», а також повідомляв, що на затвердження командувачу 1-ї армії «представлен будет […] особливо зделанной план» (док. № 11). Вказане свідчило про занепокоєність П. Рум'янцева процесом робіт щодо зміцнення Ізмаїльської фортеці, контроль над чим генерал-фельдмаршал залишав за собою.

17 лютого 1771 р. генерал-майор О. фон Вейсман повідомляв П. Рум'янцеву, що пояснення про перебудову фортеці має дати ізмаїльський комендант Г. Черешников, який вирушає до Ясс, маючи при собі «план от здешняго города» (док. № 12). Таким чином виходить, що крім двох планів Ізмаїла за 21 вересня 1770 г. та грудень 1771 р. існували ще інші плани-креслення, які відображали проміжний етап проведення модернізації й перебудови фортеці.

Після огляду Ізмаїльської фортеці генерал-майор О. фон Вейсман у вказаному рапорті писав, що «состоящей в нём в средине каменной замок невелик, и хотя несколько земляным редутом[40] обнесён», робити більш масштабні зміни «близлежащее около него строение вредит» (Док. № 12). Тобто виходило, що проходи навпроти кожної батареї були ще не зроблені, оскільки за словами військового, якщо будинки знести, «то превеликая работа последует, и строения в городе мало останется» (док. № 12). Незважаючи на наявність земляних редутів, як йшлося вище, питання про їх зведення було актуальним ще в середині літа 1771 р., коли інженер-полковник І. Раєвський звітував, що виїжджає до Ізмаїла для обрання «удобных мест к построению редутов на случай обороны города» (док. № 13). Також в цей час за твердженням Б. Колоска південно-західний редут із круглого було перебудовано на прямокутний[41].

Однак в цілому Ізмаїльська фортеця станом на 1770 р. вже мала окреслений абрис, витягнувшись, як зазначає А. Красножон, «уздовж берега Дунаю по лінії захід-схід між долиною Броска і т. зв. Лебединою канавкою, наближаючись за формою до прямокутника зі сторонами близько 2400х1000 м»[42].

Яким чином інженерній команді І. Голенищева-Кутузова, а після його відставки, яка відбулася 4 листопада 1770 р.,[43] вже його наступникам вдалося перебудувати укріплення, видно з огляду «Плана города Измаила с показанием, в каком ныне состоянии, и с назначением вновь сделанных редутов» за грудень 1771 р.[44] Після модернізації лінія оборони вже складалася із земляного ретраншаменту, великої шестикутної батареї, а також шести квадратних редутів[45]. Серед цих багатокутних редутів один із них розташовувався на східному боці мису у яру Лебедина канавка, а інший – на південно-західній частині мису[46]. Двоє воріт, з турецького і татарського боків, були закладені[47]. У центрі прибережної квартальної забудови існуючий караван-сарай було укріплено трьома бастіонами, а сам заїжджий двір перебудовано на цитадель бастіонного типу, що проіснувала у незмінному вигляді до 1789 р.[48]

Аналізуючи план Ізмаїла за 1770 р., В. Постернак вказує, що близько 30 кварталів були «в черте города», а біля 60 – в форштадті були молдавськими[49]. Розглядаючи наступний «План города Измаила... » станом на грудень 1771 р. цей же дослідник дійшов висновку про докорінні зміни, які відбулися за один рік[50]. А саме: зникли чотири турецьких квартали в районі умовного колишнього турецько-татарського кордону 1770 р., на півночі та північному сході турецькі квартали поменшали у розмірах, а деякі зникли геть[51]. Тоді як вірменські й молдавські квартали не постраждали[52], за виключенням п’яти молдавських кварталів, на місці яких було зведено 5-й та 6-й редути[53].

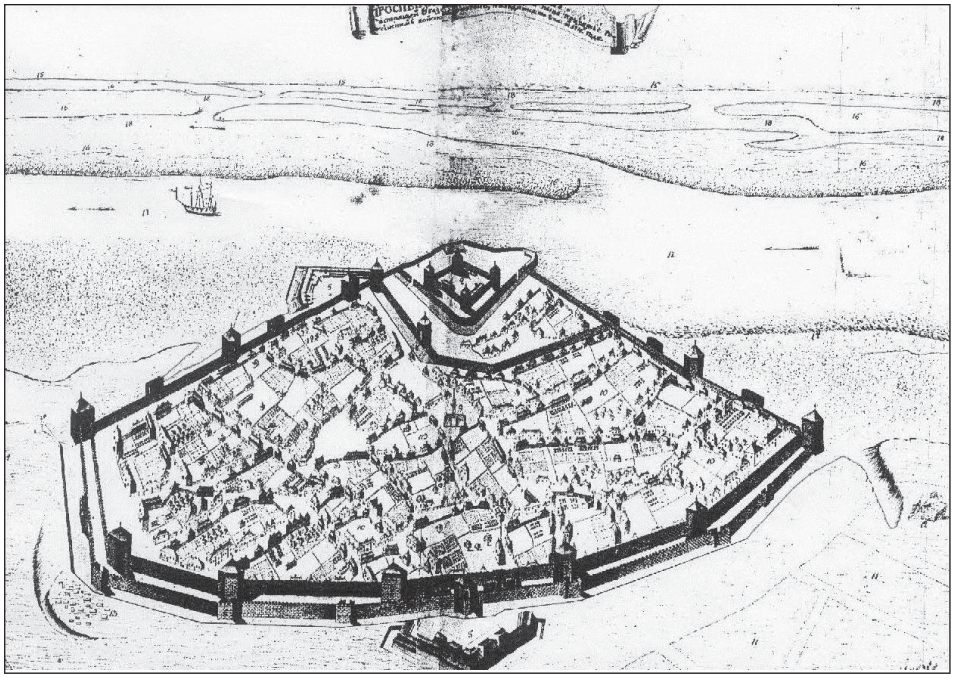

Рис. 2. Проспект-перспектива Кілійської фортеці, 1770 р. (за М. Є. Шлапак)

Історична топографія Кілії, за твердженням А. Красножона, проілюстрована лише з другої половині XVIII ст.[54] Проте план Кілії було створено фактично, коли місто ще оборонялося від російської армії, і на місяць раніше, аніж Ізмаїла[55]. Також відомий проспект-перспектива Кілійської фортеці за 1770 р., виявлений М. Шлапак (Див. рис. № 2)[56]. Єдиним наративним джерелом часів російсько-турецької війни 1768–1774 рр. лишаються свідчення Н. Клеємана, який наприкінці листопада 1768 р. наочно пересвідчився щодо стану Кілійської фортеці. За словами мандрівника виходило, що «сей город […], хотя и окружён худою каменною стеною; однако на берегу Дуная находится замок, довольно укреплённый»[57]. Більш детальний опис Кілії, враховуючи фортифікаційні особливості, зробив напередодні штурму генерал-поручик М. Рєпнін. Він повідомляв П. Рум'янцеву, а той в свою чергу генерал-аншефу П. Паніну, що «оной [город] обнесён валом с каменной одеждой и рвом водяным и имеет також контрэскарп[58] каменной», являючи собою серйозну фортифікаційну споруду тих часів, а наявність кримського хана з військом на р. Кундук в 10-ти годинах відстані від Кілії створювала чималу небезпеку у тилу росіян[59]. Але успіх корпусу М. Рєпніна, здобутий під Ізмаїлом, тривав і після восьмиденного відчайдушного спротиву з боку турок 23 серпня 1770 р. Кілія «покорилась победоносному оружию»[60]. Чотирі тисячі турок, яких було взято в полон, відразу почали перевозити до Тульчі. Натомість, мирні мешканці

(вірмени та євреї), яким було дано право лишитися чи виїхати, не полишали місто, та й навіть самі «турки, купеческий промысл производившие» прохали, явно заради торговельної вигоди, аби «пребыть тамо с […] войсками»[61].

Протягом 1770 р. російські інженери звели кілька бульверків[62]. Один із них знаходився біля Аккерманських воріт і являв собою чотиригранну земляну споруду, направлену гострим кутом у бік ворога, а ззовні бульверк був оточений ровом. Подібний бульверк було споруджено з боку ріки, який фігурує у документах як «редан[63] у водяных ворот»; рів навколо нього було прочищено і з'єднано з Дунаєм. У північній частині фортеці було зведено редан менших розмірів, рів навколо якого теж з'єднано з рікою[64]. Саме про це у вересні 1770 р. кілійський комендант підполковник І. Лівен звітував у рапорті, що було «изделано для закрытия у двух: реки Дуная и Акерманских ворот – реданты», частина з яких була ще недовершена (Док. № 3). Як і в Ізмаїлі для кращої оборони фортеці частина будинків, а точніше те, що від них лишилося після пожежі, мали бути зруйнованими (док. № 3). Станом на 23 вересня укріплення поблизу Аккерманських та водяних воріт були вже «совсем отстроены и турами[65] уставлены», а «две батареи на фосабреи[66] закладываются для зазчищения рва у зделанного вновь у Акерманских ворот реданта». Також будувався підйомний міст, а спалений форштат навколо фортеці по периметру до трьох верст, а завширшки в одну версту було зрівняно із землею (док. № 4). Ситуація в Кілії ускладнювалася невеликим спалахом чуми (на 15 вересня померло троє осіб), але своєчасно вжиті заходи попередили розповсюдження хвороби, оскільки «здешние армяне все без остатку из крепости в форштат на квартиры выведены, и весь город вычещен и всякой день все квартиры окуривают» (док. № 4).

Після закінчення російсько-турецької війни 1768–1774 рр. турки заходилися відбудовувати зруйноване, але наступна російсько-турецька війна 1787–1791 рр. знову внесла зміни у зовнішній вигляд фортець. Так, відповідно до висновків Б. Колоска, Ізмаїльська фортеця протягом 1770–1797 рр. тричі змінювала свою конфігурацію[67]. Але всі перетворення не проіснували більше століття. Згідно з Паризьким трактатом 1856 р. Ізмаїльська і Кілійська фортеці були зруйновані, залишивши нащадкам лише спогади про своє існування у вигляді планів, графічно відтворених російськими інженерами, та супровідних документів про проведену реконструкцію фортець.

Нижче публікуються рапорти військових інженерів на ім'я головнокомандувача 1-ї армії генерал-фельдмаршала П. Рум'янцева про стан фортець Ізмаїла та Кілії, а також прилеглої території, заходи з посилення фортифікації, проведені військовими. У заголовках до документів (крім док. № 5) адресат не вказувався. Археографічне опрацювання

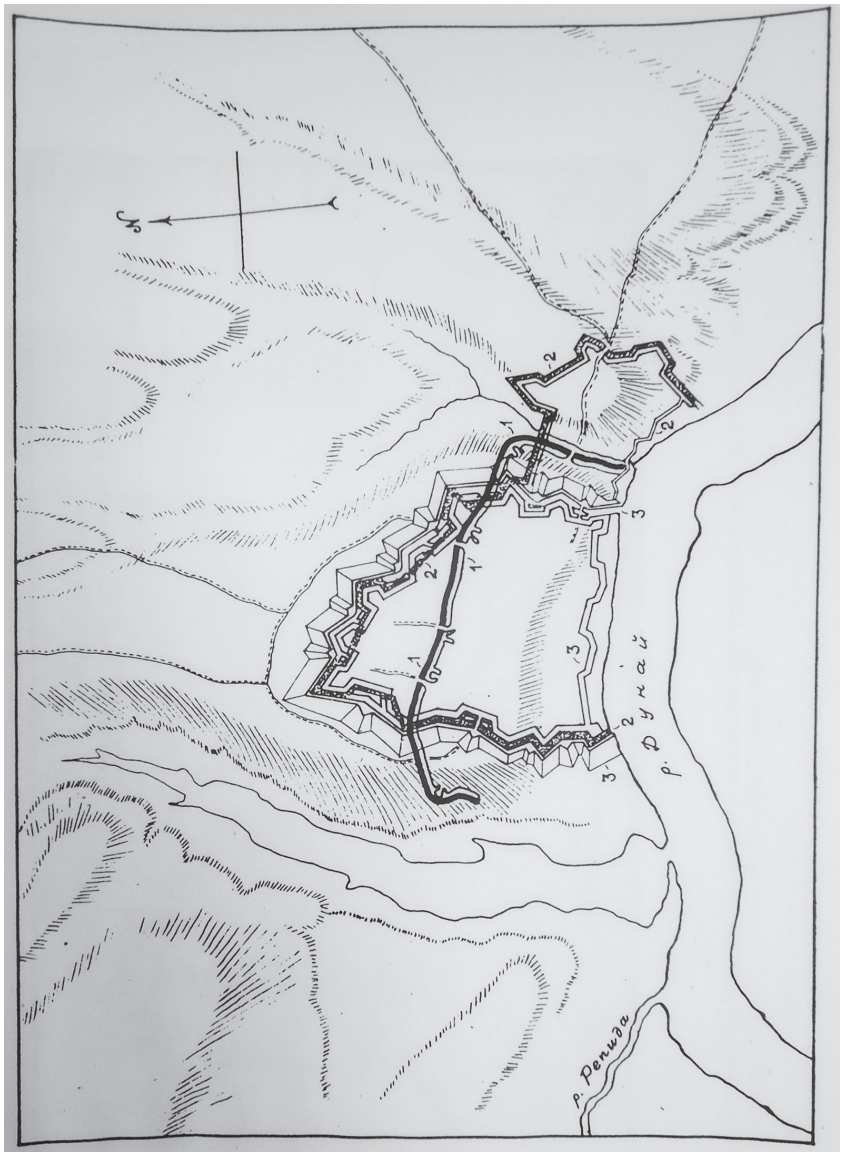

Рис. 3. Розташування фортець Ізмаїла: 1 – 1770 р., 2 – 1789-1790 рр., 3 – 1796-1797 рр. (реконструкція Б. В. Колоска)

документів здійснено відповідно до Методичних рекомендацій з підготовки до видання «Архіву Коша Нової Запорозької Січі»[68]. Текст подається автентично, стилістику й орфографію збережено, пунктуацію уточнено, слова під титлами розкрито, виносні літери внесено в рядок і виділено курсивом. Документи публікуються вперше.

[1] *Колосок Б. В.* Легенди й документи про укріплення Ізмаїла // Дослідження археологічних пам'яток українського козацтва. Київ, 1995. Вип. 4.

С. 70–73; *Його ж.* Фортеці Ізмаїла // Теорія та історія архітектури / відп. ред. М. Дьомін. Київ, 1995. Вип. 1. С. 71–84.

[2] *Колосок Б. В.* Легенди й документи про укріплення Ізмаїла… С. 73; *Його ж*. Фортеці Ізмаїла… С. 77; *Його ж.* Звіт про науково-дослідну роботу з підготовки довідника «Історичні міста України»: [Ізмаїл, Острог, Седнів, Алушта]. Договір № 130/03 від 20.05.2003 р. НДІТІАМ. [Київ], 2003. С. 77.

[3] *Шлапак М. Е*. Килийская каменная крепость // Stratum plus. Кишинев, 2005–2009. № 6. С. 421–429; *Її ж.* Цитадель Килийской крепости // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Київ, 2007. Вип. 16. С. 448–453.

[4] *Шлапак М. Е*. Военный инженер Илларион Матвеевич Голенищев-Кутузов и его вклад в долговременную и полевую фортификацию // Вісник Одеського історико-краєзнавчого музею. Одеса, 2016. Вип. 15. С. 206–211.

[5] *Şlapac M.* Cetaţile bastoinare din Moldova (sfărşitului al XVII-lea – mijlocul secolului al XIX-lea). Chişinău, 2016. P. 98–127, 156–185.

[6] Історико-містобудівні дослідження: Васильків, Вінниця, Горлівка, Ізмаїл /за ред. В. В. Вечерського; відп. за вип. О. М. Сердюк. Київ, 2011. С. 79–118.

[7] *Красножон А. В.* Армянские церкви Измаила в контексте исторической топографии города 1770-х гг. // Актуальні питання вірменознавства. Одесса, 2014. Вип. 2. С. 97–100; *Його ж.* Історична топографія Ізмаїла у 1770-х рр. // Краєзнавство. Київ, 2015. № 1/2. С. 107–110.

[8] *Красножон А. В.* Еволюція довгочасної фортифікації та історична топографія міст Північно-Західного Причорномор'я на початку XV – наприкінці XVIII ст.: дис. … д-ра іст. наук: 07.00.01 / Красножон Андрій Васильович; ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Одеса, 2018. С. 258–261, С. 376–378; *Його ж.* Фортеці та міста Північно-Західного Причорномор'я (XV–XVIII ст.) /за ред. А. Ф. Федорука. Одеса, 2018. С. 150–153, 242–248. Також див.: *Паламарчук С. В.* Крепости и города под прицелом исследователя [Рец.] Красножон А. В. Фортеці та міста Північно-Західного Причорномор'я (XV–XVIII ст.). Одеса: Чорномор'я, 2018. 312 с., 206 ил.

[9] Фактично це одна стаття з незначними редакційними відмінностями, але евристична значущість її виявилася настільки великою, що її одночасно було надруковано у двох фахових виданнях. Див.: *Паламарчук С. В*. З історії міста Ізмаїла (османська доба) // Архіви України. Київ, 2017. № 1. С. 191–207; *Її ж.* Походження та історія міста Ісмаїла (Ізмаїл) // Міждисциплінарні гуманітарні студії. Серія «Історичні науки». Київ, 2017. Вип. 3. С. 132–145.

[10] ЦДІАК України (Центральний державний історичний архів, м. Київ). Ф. 246. Оп. 1. Д. 143. Арк.49 і зв. Крім шанованої авторки, цей документ був введений в обіг у докторській дисертації А. В. Красножона, але без зазначення аркушів. Це свідчить про те, що автор не працював з архівною справою // *Красножон А. В.* Еволюція довгочасної фортифікації та історична топографія міст Північно-Західного Причорномор'я на початку XV – наприкінці XVIII ст. ... С. 261, 429, посилання № 95.

[11] *Постернак В. О.* Исмаил Гечиди (история Измаила и его земель в XVI – начале XIX вв.). Харьков, 2015. 208 с.; Також див.: *Сапожников І.* В. [Рец.] Постернак В. Исмаил Гечиди: монографія. Харьков, 2015. 208 с. // Наукові праці історичного факультету ЗНУ. Запоріжжя, 2016. Вип. 45. С. 500–502.

[12] *Постернак В. О.* Исмаил Гечиди... С. 67–75.

[13] *Милева Л. И.* Планы строительства крепости Измаил и их реализация (1770–1856). Измаил, Мемориальный парк-музей «Крепость». 1994. 10 с.

[14] *Паламарчук С. В.* З історії міста Ізмаїла (османська доба)… С. 199.

[15] *Колосок Б. В.* Легенди й документи про укріплення Ізмаїла… С. 70–73; *Його ж.* Фортеці Ізмаїла… С. 71–84.

[16] *Шлапак М. Е.* Военный инженер Илларион Матвеевич Голенищев-Кутузов…С. 207–208; *Şlapac M.* Cetaţile bastoinare din Moldova (sfârşitului al XVII-lea – mijlocul secolului al XIX-lea). Chişinău, 2016. P. 156–159.

[17] *Красножон А. В.* Історична топографія Ізмаїла у 1770-х рр. // Краєзнавство. Київ, 2015. № 1/2. С. 107–108; Його ж. Еволюція довгочасної фортифікації та історична топографія міст Північно-Західного Причорномор'я на початку XV – наприкінці XVIII ст. … С. 260–263; *Його ж.* Фортеці та міста Північно-Західного Причорномор'я (XV – XVIII ст.)… С. 150–153.

[18] *Постернак В. О.* Исмаил Гечиди… С. 67–75.

[19] Історико-містобудівні дослідження: Васильків, Вінниця, Горлівка, Ізмаїл… С. 83–89, 97, 119.

[20] Див. лаконічний опис Ізмаїла за кінець листопада 1768 р.: [*Клееман Николаус Эрнст*] Клееманово путешествие из Вены в Белград и Новую Килию, також в земли буджатских и нагайских татар и во весь Крым, с возвратом чрез Константинополь, Смирну и Триест в Австрию в 1768, 1769 и 1770 годах, с приобщением достопамятностей крымских / Переведенное с немецкаго на французский, а со онаго на российский язык Государственной Военной коллегии секретарем Иваном Одинцовым. Спб, 1783. С. 30.

[21] *Паламарчук С. В.* Из истории Измаила XVIII века // Курьер недели, 11 авг. 2012 г. URL: http://izmail.es/print_version/article/11751/ (дата звернення: 06.09.2019).

[22] *Постернак В. О.* Исмаил Гечиди... С. 67.

[23] Так Б. В. Колосок переплутав Кілію з Ізмаїлом при прочитанні джерела, але, на жаль, у своїх цитуваннях шановний дослідник не вказав, яке видання Н. Клеємана (швейцарське 1780 р. чи російське 1783 р.) він мав на увазі, а думка щодо того, що «фортеця була невеликою і погано укріпленою» перейшла з легкої руки Б. В. Колоска і в колективну монографію. Див.: Історико-містобудівні дослідження: Васильків, Вінниця, Горлівка, Ізмаїл… С. 84.

[24] Цит за вид.: *Колосок Б. В.* Легенди й документи про укріплення Ізмаїла… С. 70; *Його ж.* Фортеці Ізмаїла… С. 72.

[25] *Румянцев П. А.* Документы. Т. 2. / под ред. П. К. Фортунатова. Москва, 1953. С. 377.

[26] Там само. С. 361–362.

[27] Так, зокрема, в указі Воєнної колегії київському генерал-губернатору Ф. Воєйкову від 25 серпня 1770 р йшлося, що «из тѣх пленных турков, которые в послѣдние с ними сражение и в городѣ Измаилѣ взяты и в Киев от главнокомандующего Первою армиею присланы будут, отправить сюда двацать человѣк лутчих чиновных людей на почтовых подводах с пристойным содержанием, и дав каждому для их услужения по одному рядовому из турецких же пленных» // ЦДІАК України. Ф. 59. Оп. 1. Спр. 6063. Арк. 25.

[28] *Румянцев П. А.* Документы. Т. 2… С. 361–363.

[29] *Хайдарлы Дан.* Молдавия и Крымское ханство (1718–1774) // Stratum plus. 2003–2004. № 6. С. 295–297.

[30] *Румянцев П. А*. Документы. Т. 2… С. 361–368.

[31] Там само. С. 361–368.

[32] *Красножон А. В.* Еволюція довгочасної фортифікації та історична топографія міст Північно-Західного Причорномор'я на початку XV – наприкінці XVIII ст. …С. 260.

[33] Караван-сараї, або приїжджі двори самі турки називали «хан» // [*Клееман Николаус Эрнст*] Клееманово путешествие из Вены в Белград и Новую Килию... Санкт-Петербург, 1783. С. 64.

[34] В Ізмаїлі «єдиними магістралями були проїзди, що прямували вздовж берега р. Дунай та такі, що мали напрямок на чотири міські брами» // Історико-містобудівні дослідження: Васильків, Вінниця, Горлівка, Ізмаїл… С. 97.

[35] Шпіц – висхідний кут бастіона, тут – батареї.

[36] Батарея – огороджений пункт із кількома гарматами.

[37] Ретраншемент, ретраншамент – фортифікаційна споруда, яка являє собою внутрішню оборонну огорожу, розташована позаду головної позиції тих, хто обороняється.

[38] *Колосок Б. В.* Фортеці Ізмаїла… С. 72; Постернак В. О. Исмаил Гечиди… С. 67. План зберігається в Російському державному військово-історичному архіві (далі – РДВІА). Ф. 349. Оп. 1. Спр. 10010.

[39] *Шлапак М. Е.* Военный инженер Илларион Матвеевич Голенищев-Кутузов… С. 208.

[40] Редут – фортифікаційне укріплення замкненого типу, як правило земляне, з валом та ровом, призначене для кругової оборони. Частіше будувався в формі чотирикутника, але зустрічалися п'яти- та шестикутні форми.

[41] *Колосок Б. В*. Фортеці Ізмаїла… С. 73–74.

[42] *Красножон А. В*. Еволюція довгочасної фортифікації та історична топографія міст Північно-Західного Причорномор'я на початку XV – наприкінці XVIII ст. … С. 260.

[43] ЦДІАК України. Ф. 246. Оп. 1. Спр. 137. Арк. 35.

[44] *Колосок Б. В.* Фортеці Ізмаїла… С. 73. План зберігається: РДВІА. Ф. 349. Оп. 1. Спр. 10011.

[45] *Колосок Б. В*. Фортеці Ізмаїла… С. 73; *Постернак В. О*. Исмаил Гечиди…С. 73; *Шлапак М. Е.* Военный инженер Илларион Матвеевич Голенищев-Кутузов… С. 208.

[46] *Красножон А. В.* Історична топографія Ізмаїла у 1770-х рр. … С. 107.

[47] *Колосок Б.* В. Фортеці Ізмаїла… С. 73; Красножон А. В. Історична топографія Ізмаїла у 1770-х рр. … С. 107.

[48] *Красножон А. В.* Історична топографія Ізмаїла у 1770-х рр. … С. 107–108; *Його ж.* Еволюція довгочасної фортифікації та історична топографія міст Північно-Західного Причорномор'я на початку XV – наприкінці XVIII ст. … С. 261.

[49] *Постернак В. О.* Исмаил Гечиди… С. 72.

[50] Там само. С. 72.

[51] Там само. С. 73.

[52] *Красножон А. В.* Історична топографія Ізмаїла у 1770-х рр. … С. 107; *Постернак В. О.* Исмаил Гечиди… С. 73.

[53] *Постернак В. О.* Исмаил Гечиди… С. 73–74.

[54] *Красножон А. В.* Історична топографія Ізмаїла у 1770-х рр. … С. 107.

55 План города Килии с показанием в каком состоянии по взятии [от] делённым от Главной армии корпуса под командованием генерал-поручика кавалера князя Репнина, 1770-го году августа от 18-го дня // Національна бібліотека ім. В. І. Вернадського. Сектор картографічних видань. № 17394.

[56] План вперше опубліковано: Шлапак М. Е. Килийская каменная крепость… С. 425. План зберігається: РДВІА. Ф. 349. Оп. 17. Спр. 2283.

[57] [*Клееман Николаус Эрнст*]. Клееманово путешествие... С. 32–33.

[58] Контрескарп – штучно зрізаний під великим кутом край схилу або берега річки заввишки не менше 2-2, 5 м., обернений передньою частиною до тих, хто тримає оборону.

[59] *Румянцев П. А.* Документы. Т. 2... С. 368.

[60] Там само. С. 375.

[61] Там само. С. 375–376.

[62] Больверк – різновид бастіонів. Тут – у значенні редана.

[63] Редан, редант – відкрите польове укріплення, що складається з 2-х фасів, які виступають у бік супротивника. Зазвичай зводиться перед редутами.

[64] *Шлапак М. Е.* Килийская каменная крепость… С. 426.

[65] Тур – укріплена башта.

[66] Фосабрея (від *фр.* fausse-braie – фальшивий насип) –фортифікаційна споруда, яка являє собою додатковий вал значно меншої висоти ніж основний, що розташовується між ровом та головним фортечним валом.

[67] Див. графічну реконструкцію кордонів Ізмаїльської фортеці: *Колосок Б. В.* Легенди й документи про укріплення Ізмаїла… С. 73; *Його ж.* Фортеці Ізмаїла… С. 77; *Його ж.* Звіт про науково-дослідну роботу з підготовки довідника «Історичні міста України»… С. 77.

[68] *Гісцова Л.* Методичні рекомендації по підготовці до видання “Архіву Коша Нової Запорозької Січі”. Київ, 1992. С. 12–20.

№ 1

1770 р., серпня 16. – Рапорт інженер-генерал-майора Іларіона Голенищева-Кутузова про заходи щодо зміцнення Ізмаїльської фортеці

Его сиятелству, высокопревосходителному господину генералу-фелдъмаршалу, главнокомандующему Первою армиею, малороссїискому губернатору, президенту Малороссїиской коллегіи и ординовъ Святаго Андрея Первозваннаго, Святаго Георгия, Святаго Алеѯандръ Невскаго и Святыя Анны кавалеру, графу Петру Алеѯандровичу Румянцову

О*т* инженеръ-генерала-маїора и кавалера Голенищева-Кутузова

Покорнѣйшїи репортъ

В силе повѣления вашего высокографскаго сиятелства, въ Исмаиле для прикрытия гварнизона, хотя *от* перваго стремления неприятеля, не нашолъ я удобнова никакова строения внутри города, кое *б* порядочно укрепить лзя было. Каменной гостиной тамошней дворъ, которой имеетъ внутри четырнадца*т* сажень въ длину и семь въ ширину, о дву етажа*х* съ сводами, по краинѣй

нужде к тому употребить хотя і мо*ж*но, но и сей со всех сторонъ застроенъ такъ, что улицы не болея шириной дву сажень кругъ онаго, почему надежной обороны придать нелзя. Но, не имея другова способу, повиненъ єво къ тому употребить, назнача для оружейной обороны о*б*несть полисадником, а для очищения улицъ, въ шпицахъ батареи положилъ, дабы съ оных вдоль улицы лежащия къ замку оборонять, а для ретирады въ замокъ делаю противу каждой батареи выходы, а от реки въ нижнихъ лавкахъ такъже полагаю пробить в стене, что*б* реку сколко можно подъ пушками иметь. //

Но я долженъ признатся, что сие укрєпление не сохраняе*т* города отъ разъзорения, понеже неприятель войтить можетъ въ тако*м* месте, гдѣ пушками вредить нелзя, иметь будетъ во власти все строение, а зделa*в* во ωномъ пожаръ, принудитъ гарнизонъ по при*т*чине близости наружных ево пристроекъ о*т* обывателскаго строения, заперется въ замке, которой такъже при случае ветреннова дни небѣзопасенъ отъ пожару быть можетъ. Для получения на полисады лесу не соизволите ль пустыя турецкия домы приказа*т* о*т*ломать, какъ жолтыми линиями показанω[1], чемъ и о*т*кроется лутчая оборона фазамъ[2], и строєние несколко отъ оныхъ подале будетъ.

Я не вхожу въ описание о неприятелскомъ ретранжаменте и об обширности города, понеже вашему сиятелству уже известно, что ежели бы весь горо*д* укрепить, то бы востребовалось великова строения и к прикрытию гварнизона.

Ларионъ Г. Кутузовъ

№ 354-*и*
августа 16-*го* дня 1770 года

ЦДІАК України. Ф. 246. Оп.1. Спр. 143. Арк. 49 і зв. Оригінал.

№ 2

1770 р., вересня 10. Кілія. – Рапорт кілійського коменданта підполковника Івана Лівена про наявність будівельних матеріалів в Кілійській фортеці та необхідність у фахівцях із ремонту гармат

Его высокографскому сиятєлству, высокоповєлитєлному го*с*подину гєнєралъ-фєлтмаршєлу и разны*х* ординовъ ковалєру графу Пєтру Алєѯандровичу Румянцову

О*т* киллиского комєнданта по*д*полковника Ливина

Рапортъ

Сєго сєнтября 10 дня после вєчєрнєи зори прибылъ в Килию изъ арми єго сиятєлства господина гєнєра*л*-аншєфа сєнатора и кавалєра графа Пєтра Ивановича Панина Псковскаго карабинєрного полку ротмистръ Чєрниковъ, которы*м* о*т* єго сиятєлства опрєделєнны*м* из Пєрвои армиї в крєпостя*х* Килиї и Їзмайле комєндант*а* ордєръ и влажєнная [!] при то*м* вєдомость. И трєбуєтъ высочаишимъ єя импєраторскаго вєличєства имєнємъ, по получєни того в

[1] *Карти чи креслення у справі немає.*

[2] *Фаза, перекручена форма слова фас (від фр. face – обличчя) – бік укріплення, який дивитиься в поле.*

вєдомости самимъ под*п*исать и скрепить, сколкѡ чєго имянно в си*х* крепостя*х* матєриало*в* находится. В силе которого повєлєния из со*с*тоящи*х* в Кил*с*кои [!] крепости матєриало*в*, сколко чєго имєнно в тои вєдомости под*п*исано, а м*ж*ду т*м* тє матєриалы приготовляютца ко о*т*правлєнию. Вышєписаннои жє ротмистръ Чєрнико*в*, не мєшка*в*, и*з* Килиї в Змаилъ для скорости о*т*правлєнъ водою.

С присланного *ж* ордєра с вєдомостью при с*м* ваш*єму* высокографскому сиятєлству копию пр*єд*ставляю.

Под*п*олковникъ ї комєндантъ Іванъ Ливєнъ

сєнтєбря [!] 10-*го* дня 1770 году
горо*д* Килиї

ЦДІАК України. Ф. 246. Оп. 1. Спр. 143. Арк. 80. Оригінал.

№ 3

1770 р., вересень. Кілія. – Рапорт кілійського коменданта підполковника Івана Лівена про роботи з відновлення Кілійської фортеці, заготівлю хліба у навколишніх селах, відправлення полонених турків до м. Ізмаїл

Его высокографскому сиятєлству, высокоповєлитє*л*ному го*с*подину гєнєралъ-фєлтмаршалу и разныхъ ордєновъ ковалєру графу Пєтру Алєѯандровичу Румянцову

Ѿ*т* ки*л*лискаго камєнданта подполковника Ливина

Рапортъ

В данно*м* мнє о*т* єго сиятєлства го*с*подина гєнєралъ-порутчика и ковалєра князя Рєпнина наставлєнии вєлєно мнє, пока онъ с корпусомъ сдєсь будєтъ, обо всємъ прямо о*т* нєго наставлєния трєбовать, а сколь скоро куда-либо отоидєтъ, то к вашєму высокографскому сиятєлству прямо о*т*рапортовать. Слєдуя оному повєлєнию я вашєму высокографскому сиятєлству с покорностию моєю симъ донєсть чєсть имєю.

При вступлєнии моємъ в городє Килии в должность кам*єн*данскую и о снятии крєпости, около которои работаємо было о*т* корпуса єго сиятєлства людми издєлано для закрытия у двух: рєки Дуная и Акєрманских воротъ – рєданты, и у оны*х* нєкоторая часть єщє нє додєлана, которую можно с успєхомъ окончать. Вашєму высокографскому сиятєлству о вызжєнно*м* форштатє нєбєзъизвєстно, то и онои моими и здєшними людми для защищєния крєпости, трубы и пєчи сломаны будутъ, и плонированы [!] быть имєютъ, обо всєм жє ономъ к вашєму высокографскому сиятєльству впрєдь о*т*рєпортова*т* нє прємину.

Ѿб оставлєнно*м* єго сиятєлство*м* го*с*подино*м* гєнєра*л*-порутчикомъ и ковалєромъ князємъ Рєпнинымъ воискє в крєпости Килии в гарнизонє рапортъ[3] с расходомъ прєдставляю.

Ѿнои гарнизонъ на наличноє число правиа*н*том о*т* корпуса удово*л*ствованъ сєго ме*с*яца по 21-*є* число, а со взяты*м* о*т* нєприятєля правиантомъ,

[3] *Карти чи креслення у справі немає.*

которои здѣсь в магазѣинѣ находитца сухарями на полнои комплѣктъ на 7-*м* днѣи по 28-*ѣ* число; к тому ещѣ приготовляѣтца 456 чѣтвѣртѣи пшѣницы, которои ужѣ половинноѣ число в магазѣинъ пѣрѣвѣзѣно, а свѣрхъ того нѣмолочѣннои пшѣницы 240 возовъ суда[4] доставлѣны и в скирдъ // складѣны, а со оною пшѣницѣю поступаѣтъ в пищу по по[ловинному][5] комплѣкту октября по 22-*ѣ* число. Сколко жъ впр*ѣд* правианта и фуража, гдѣ приискано будѣтъ, в чѣмъ конѣчно своѣ стараниѣ приложу, и о томъ нѣ умѣдлю вашѣму высокографскому сиятѣлству донѣсть.

Взятыѣ жъ о*т* турковъ сорочинскиѣ крупы: всѣго 111 пудъ, повѣлѣно ль будѣт оную употрѣбить в пищу, имѣю ожидать о*т* вашѣго высокографского сиятѣлства повѣлѣния.

Вѣтрѣны*х* мѣлницъ, которыѣ совсѣ*м* разорѣны были нынѣ пять починѣны и на оных нынѣ, за нѣимѣниѣмъ вѣтру, нѣ мѣлѣтца, а другия ещѣ мѣлницы починиваются.

Ꙋ приняты*х* мною по описи в Ки*лл*искои крѣпости послѣ покоинаго по*д*полковника Этингина матѣриаловъ арти*лл*ѣриских оружѣины*х* и протчихъ вѣща*х*, то жъ и о съѣстны*х* припасахъ при сѣ*м* вашѣму высокографскому сиятѣлству вѣдомость[6] прѣдставляю.

Находящѣися в крѣпости в гарнизонѣ арти*лл*ѣри 2 кананирскаго полку капитанъ Аманшинъ рѣпортомъ ко мнѣ пр*ѣд*ставилъ и трѣбуѣтъ к починкѣ арти*л*лѣри кузнѣцовъ, плотниковъ, колѣсниковъ и токарѣи, а какъ в гарнизонѣ моѣмъ кромѣ плотниковъ никаки*х* други*х* мастѣровы*х* нѣ состои*т*, то для скорѣишаго успѣха прошу вашѣго высокографского сиятѣльства, дабы благоволѣно было прислать вышѣупомянутыхъ мастѣровых.

При гарнизо*н*номъ лазарѣтѣ для ползования болны*х* вѣсма малоѣ число мѣдикамѣнтовъ состоитъ, то о томъ о*т* мѣня нынѣ гѣнѣралъ-штап-доктору барону Ашу, с приложѣниѣм католога[7] каки*х* мѣдикамѣнтовъ потрѣбно писано.

Находящѣися при гарнизо*н*нои командѣ подлѣка*р* за молодыми ѣво лѣтами и по примѣчаянямъ [!] нѣ вѣсма способѣнъ быть в тако*м* мѣстѣ и при такои болшои командѣ, то нѣ соизволитѣ ль, вашѣ высокографскоѣ сиятѣлство, на мѣсто ѣво приказать прислать другова. На содѣржаниѣ жъ болны*х*, кромѣ Троицких ротъ, // [никаких денежных сумм][8] при баталиона*х* нѣ имѣѣтца, а какъ [тѣ] полки, ис которыхъ гранодѣрския баталионы составлѣны при а*р*ми нѣ находятца, то дабы болныѣ бѣз на*д*лѣжащаго призрѣния оставлѣны быть нѣ могли, нѣ соизволитѣ ль, вашѣ высокографскоѣ сиятѣлство, приказать на онои расходъ нѣкотороѣ число дѣнѣгъ о*т*куда надлѣжитъ о*т*пустить.

Сѣго мѣсяца 9-*го* числа о*т*правлѣны взятыя в плѣнъ турки в Змаилъ на состоящихъ при баталиона*х* правианских фура*х*, при которы*х* командированъ баталиона сѣкундъ-маиора Бѣѣра по*д*пору*т*чикъ Ушаковъ, которому приказано быть в командѣ Архан*г*ѣлогоро*д*скаго пѣхотнаго полку у сѣкундъ-маиора Вѣльянова, а по прибыти в Змаилъ том*у* афицѣру вѣлѣно о*т* мѣня тѣ фуры о*т*править в тѣжѣлои обозъ, а какъ во оны*х* баталиона*х* обозу кромѣ лазарѣт-

[4] сюда.

[5] *Текст пошкоджено..*

[6] *Документ у справі відсутній.*

[7] *Документ у справі відсутній.*

[8] *Тут і далі текст у рядку пошкоджено.*

ныхъ тєлєгъ, (и тєхъ нєполноє число), и полатошныхъ полуфурковъ нє состоитъ. О чємъ прєдставя, прошу вашєго высокографскаго сиятєлства, нє повєлєно *л* будєтъ слєдующия до оныхъ баталионовъ повоски с вышєупомянутымъ команды моєи афицєромъ в Килию прислать.

Подполковникъ ї комєндант Іванъ Ливєнъ

сєнтября дня[9] 1770 году
город Килия

ЦДІАК України. Ф. 246. Оп. 1. Спр. 143. Арк. 163 і зв., 171. Оригінал.

№ 4

1770 р., вересня 23. Кілія. – Рапорт кілійського коменданта підполковника Івана Лівена про боєприпаси та роботи з відновлення Кілійської фортеці, про епідеміологічний стан та пошук хліба в навколишніх селах

Его высокографскому сиятєлству, высокоповєлителному господину генєралъ-фєлтмаршелу и разныхъ ординовъ ковалєру графу Пєтру Алєѯандровичу Румянцову

Отъ подполковника и килского комєнданта Ливєѣна [!]

Рапортъ

Во исполнєниє получєнного отъ вашєго высокографского сиятєлства ордєру об оддачє во Вторую армию, состоящихъ в Килскои крепости зарядовъ и пороху, в силє которого повелєния присланному отъ єго высокографского сиятєлства повелєвающєго тою армиєю господина генєралъ-аншєфа сєнатора и ковалєра графа Пєтра Ивановича Панина обєр-квартєрмистру Рєнне, тє заряды и порохъ сєго месяца 17 числа отпущены, а чєго имянно вашєму высокографскому сиятєлству при сєм прєдставляно вєдомость. По трєбованию жъ трєхфунтовыхъ ядєр, которыхъ по разбору я на состоящиє во онои крепости оруди многова числа нє достаєтъ, за сты [!] оныє и нє отправлєны.

По присланному 1-му сообщению отъ господина брєгадира Игєлстрома отпущєно єму подъ Акєрманъ по нєобходимой надобности из моєи команды минєровъ два и двє бочки пороху; по 2-му – ядєр пятифунтовыхъ за нєимєниєм шєстифунтоваго калибра двєстє пятдєсятъ, к тому єще по прєпорцы оныхъ зарядовъ пороху сємь бочєкъ. //

Послє отправлєнного к вашєму высокографъскому сиятєлству сєго месяца 15 числа рапорта из находящихся болныхъ помєрло єще заразитєлною болєзнию три человека. А по справкє оказалос, что оная болєзнь приключилась нє отъ чєго инаго, какъ толко что те люди находилис отъ корпуса на бєрєгу для пєрєправлєния турковъ и с ними всєгда сообщєство имєли, то отъ нихъ ту заразу получать могли, а нынє чрєзъ пять днєи оною болєзнню ни одного человека в лазарєтъ привєденω нє было. А какъ здєшниє армяне всє бєз остатку из крєпости в форштат на квартиры выведены, и вс город вычєщєн и всякои дєнь все квартиры окуриваютъ, то уповатєлно, что оная болєзнь прєкратитца можетъ.

У Акєрманскихъ и водєныхъ ворот рєданты нынє совсєм отстроєны и турами уставлєны, а тєпєр двє батареи на фосабрєи закладываются для зазчищения

[9] *День не зазначено.*

[!] рва у зделанного вно*в* у Акєрманских воротъ рєданта. По*д*ємнои мостъ у Акєрманских воротъ на*д*лєжитъ построить, которои нынє дєлается. Вы*з*жєннои форшта*т* вокругъ оногω до тр*е*х вєрстъ, а шириною вокруг в одну в*ер*сту планируєтся.

Капита*н* Юргєнцъ, посланъ был о*т* мєня для осмо*т*ру близлєжащи*х* около Килиї по Дунаю острова. По возвращєни рапо*р*туєтъ, что о*н* на бли*ж*нє*м* острову, называємо*м*Ески-Килия, нашолъ три дєрєвни, ис которы*х* двє по*з*жия[10], а в однои до дєвяноста жителєи находятца. И хотя та*м* пр*е*ждє сєго пшєницы и турецкого скота доволно имєло*с*, но по бытности зд*е*с корпуса ужє выбрано. А толко ї*м* наидєно сємдєсятъ корцо*в* пшєницы, которая ужє суда[11] крепость привєзєна, то *ж* // до ста турєцкого рогатого и онои в баталионы о*т*данъ и приказано половинное число в порцыю производить, а другую для зимни*х* ме*с*яцовъ насолить. Протчиє *ж* острова находятца бєзъ жителєи и жилищеи. В близлєжащи*х* околω Килиї дєрєвня*х* также вымолочєно пшєницы сто чєтвєртеи, которая нынє пєрєвозитца.

В дєрєвня*х* прина*д*лєжащи*х* до здєшнєи крепости, в которы*х* обывателєи нєтъ, обыскано пшєницы до тысячи чєтвєртей, гдє и залоги поставлєны, и впр*е*д оная гарнизоно*м* и обывателями вымолочєно будєтъ.

По собрани вс*е*х армя*н* и молдавано*в*, оные имєю*т* быть чр*е*з присягу приведєны к по*д*данству ея импєраторскаго вєличєства, что и с протчими дєрєвнями, гдє жителя находятца то *ж* чинєно будєтъ.

Находящєися зд*е*с в гарнизонє артилєри капитанъ Аманши*н* рапорто*м* ко мнє пр*е*д*с*тави*л*, что присланные к нему артилєри о*т* го*с*подина гєнєра*л*-маиора Унгєрна разныє мастєровыє, а кузнєцы бє*з* всякого инструмєнту, которого здєсь нигдє достать нєвозмо*ж*но, чєго для пр*е*дставя, прошу вашєго высокографскогω сиятєлства, дабы повєлєно было прина*д*лєжащеи до т*е*х кузнєцо*в* инструмєнтъ о*т* артилєри приказать прислать.

По*д*полковникъ ї комєндантъ Їванъ Ливєнъ

сєнтября 23 дня 1770 год*у*

г. Килия

ЦДІАК України. Ф. 246. Оп. 1. Спр. 143. Арк. 84 і зв, 90. Оригінал.

№ 5

1770 р., вересня 8. Табір під Бендерами. – Ордер командувача Другої армії Петра Паніна кілійському та ізмаїльському комендантам щодо необхідності негайного повідомлення про навність у них будівельних матеріалів

ЄОрдєръ ωпр*е*дєлєнным о*т* Пєрвои армии в крєпостя*х* Измаилє и Кили [!] го*с*пода*м* камєндантамъ

Высочаишимъ ея импєраторскаго вєличєства имєнє*м* всємъ повєлєваю по получєни сєго в тожє самоє врємя во вложєннои здєсь вєдомости самимъ подписать и скрєпить сколко чєго имєнно в сихъ крєпостя*х* ис показаниємъ здєсь

[10] пустые.

[11] сюда.

матєриаловъ находитца, которую вєдомость с сим жє поручитєлємъ, нє помєшкавъ ни малєише, ко мнє о*т*править. А мєжду тємъ всє сиє наискорєє приготовлять къ о*т*правлєнию, зачємъ о*т* мєня и повоски присланы буду*т* дни чрєзъ два. По доказатєля [!] жъ сєго ис Килии до Измаила, а о*т* того обратно туда да*т* пєрємєнны*х* лошадєи, нє взирая чьє [!] бъ оныя быть нє случились.

Подли*н*нои под*писа*л: графъ Пєтръ Панинъ

№ 2481
сєнтября 8-*го* дня 1770 году
Лагирь пєрє*д* стєнами бєндєрскими

ЦДІАК України. Ф. 246. Оп. 1. Спр. 143. Арк. 81. Копія.

№ 6

1770 р., вересня 8. – Рапорт інженер-генерал-майора Іларіона Голенищева-Кутузова про призначення старшим над інженерною командою в Ізмаїлі підполковника Фалкеншілда

Его сиятєлству, высокоповєлитєлному господину гєнералу-фєлтмаршалу, главнокомандующємy Пєрвою армїєю, малороссїискому гєнєралу-губєрнатору, прєзидєнту Малороссїиской кольлєгїи и ординовъ Святаго Андрєя Первозваннаго, Святаго Гєоргия, Святаго Алєѯандръ Нєвскаго и Святыя Анны кавалєру, графу Пєтру Алєѯандровичу Румянцову

От инжєнєръ-гєнералъ-маїора и кавалєра Голенищєва-Кутузова.

Покорнєйшїи рєпортъ

Во исполнєниє повєлєния вашєго высокографского сиятєльства инжєнєрную команду поручилъ я до прибытия сюда[12] старшаго, го*с*подина под*п*олковника Борисова, господину жъ под*п*олковнику и кавалєру Фалкєншилду, а до прибытия жъ євω Фалкєншилда изъ Килїи ведать от минєръ порутчику Фонгрєвєнцу, о чємъ вашєму сиятєльству покорнєйшє доношу.

Ларио*н* Г. Кутузовъ

№ 419-*и*
сентября 8-*го* дня 1770 года

ЦДІАК України. Ф. 246. Оп. 1. Спр. 143. Арк. 58. Оригінал.

№ 7

1770 р., вересня 30. – Рапорт інженер-підполковника Фалкеншілда щодо отримання рапорту про проведення робіт зі зміцнення м-ка Ізмаїл

Его сиятелству, высокоповелителному го*с*подину генералъ-фєлтмаршалу, малороссїискому генералъ-губєрнатору, Малороссїйскои ко*л*лєги прєзидєнту і Пєрвои арми главному командиру и ордино*в* Святаго Андрея Первозваннаго,

[12] в Ізмаїл.

Святаго Георгия, Святаго Алеѯандръ Нєвскаго и Святыя Анны ковалеру, графу Пєтру Алеѯандровичу Румянцову

Ѿ*т* инженеръ-подполковника Фалкєншил*д*а

Покорнейши рєпортъ

В силе повеления вашєго высокографского сиятел*ь*ства, командированнои єго превосходителство*м* господино*м* инжєнеръ-генєралъ-маиоромъ и ковалєромъ Лариономъ Матвеєвичємъ Голенищевым-Кутузовы*м* в мєстєчко Исмаилъ для укрєплєния оного инжєнєръ-поручикъ Сєвєрицынъ при рєпортє ко мне прєдставилъ изъяснєниє, какая имъ в томъ мєстєчке Исмаиле работа произвєдєна и укрєплєниє здєлано, и сколко в случає обороны о*т* нєприятєля трєбуєтъ содєржать гва*р*низона с принадлєжащими о*т* артиллери орудиями, при сємъ к вашєму высокоравскому сиятельству орєгиналомъ представляю.

Фалкєншиолдъ

№ 330-*и*
сентября 30 дня 1770 году
Помітка: Поданъ 29 сентября

ЦДІАК України. Ф. 246. Оп. 1. Спр. 143. Арк. 76. Оригінал.

№ 8

1770 р., не пізніше вересня 30. Кілія. – Пояснення інженер-поручика Мирона Северицина про проведені роботи щодо зміцнення м. Ізмаїл та фортеці

Їзяснениє

В городе Исмаиле около замка и мечети, в зделанном укреплени на бастионах и из а*м*бразу*р* замка и мечети ко обороне постанови*т*ся орудеи шесна*т*ца*т*, гва*р*низону во оно*м* без обозо*в* и протчи*х* припасо*в* помести*т*ца можетъ до тысячи человекъ, а ка*к* оно*и* замокъ состои*т* с о*д*нои стороны о*т* реки Дуная, а с протчи*х* – вокругъ имеющагося та*м* строения. И когда неприяте[ль][13] вознамерится отаковa*т* о*т* реки, то може*т* оста*т*ся безавантаженъ[14], когда жъ уже взоидетъ з берегу в рентранжаментъ и отакуетъ, за имеющимся строениемъ, которое и зажечь сможет, оборонять не способно. И как в оно*м* укреплени за наилутчее содержа*т* можно провиантъ и протчие припасы, а оборону от реки иметь малы*м* число*м* людеи, а за нужное оборонятся в рентранжаментѣ, и во онои не допускать.

Інжєнєръ-порутчикъ Мир[о]нъ Сивєріцєнъ

ЦДІАК України. Ф. 246. Оп. 1. Спр. 143. Арк. 77. Оригінал.

---

[13] *Частину тексту обрізано.*

[14] *Безавантажен (від фр. avantage – перевага). Тут – бути в невигідному становищі, залишитися в програші.*

№ 9

1770 р., жовтня 11. Кілія. – Рапорт кілійського коменданта полковника Івана Лівена про розміщення вздовж р. Дунай і на островах козачих пікетів, які здійснюють чергування водою і суходолом

Его высокографскому сиятелству, высокоповелителному господину генералъ-фелтмаршелу и разныхъ ординовъ ковалеру графу Петру Алеѯандровичу Румянцову

От полковника и килского комендanта Ливѣна.

Рапортъ

На полученнои сего числа от вашего высокографскогω сиятелства ордеру сим донесть честь имею.

С начала моего вступления в каменданскую должност я всякими мерами стараюсь камуникацыю между Килиї и Їзмаила удержать и от непиятелскихъ нечаянныхъ нападенеи уведомленъ быть. И для того от меня безпрестанныя разезды на лотках до самого Чърного моря ежедневно посылаются, что из ведущаго при камендантскои канцеляриї журнала видно. Да и сверхъ того на блиꙗжнемъ острову, которои от Исмаила мимо Килиї дω самого Чърного моря пространяетца и четвертои заливъ Дунаю от пятого залива отделяетъ, от меня казацкие пекеты разставлены, которые по берегу четвертого залива должны безпрестанныя разезды чинить, и так о неприятелских иногда движениях всегда впередъ уведомленъ быть могу. И сколь далеко моя окруꙗжность // простирается никакой закрытой проход в здешн[ем][15] пятом заливу Дуная неприятел не имеетъ, которои бы могъ камуникацию между Измаиломъ и моим постом пресечь. А какъ тотъ несчасливеи [!] случай с попавшимися в турецком полону ундер-афицером близ города Измаила последовал, тω видно, что из стороны Измаилова пекетомъ и разъездамъ оплошность учинена, ибо в здешнеи заливъ реки Дуная неприятелю должно: либо от Чърного моря или мимо Измаила во онои въехат. Что и значитъ в данной мне от его сиятелства господина генерал-порутчика и ковалера князя Репнина инструкцы, чтобы репорты мои посылать через Измаилъ, к коему мне свободная камуникацыя и открытои путь сухим путем и водою есть, понеже неприятелския суда не могутъ въехать меж Килиею и Їзмаилом, не прашед мимо или тогω или моего места. Да и получающияся донынѣ от вашего высокографского сиятельства повелениі и все приказы по тому же водному тракту от Измаила ко мне присылаются, но я впред ещѣ особливую свою осторожность в том возму.

Полковникъ ї комендантъ Їванъ Ливенъ

октября 11 дня 1770 году
г. Килиї
Помітка: Подан 13 октября

ЦДІАК України. Ф. 246. Оп. 1. Спр. 143. Арк. 124 і зв. Оригінал.

[15] *Текст пошкоджено.*

№ 10

1770 р., жовтня 16. Ізмаїл. – Рапорт ізмаїльського коменданта полковника Григорія Черешникова про проведені заходи з фортифікації у відповідності до затвердженої карти-схеми та готовність усунути недоліки

Его сиятєлству, высокоповєлитєлному госпoдину гєнєралу-фєлдъмаршалу и разных ординовъ ковалєру графу Пєтру Алєҳандровичу Румянцову

Рєпортъ

Вашєго сиятєлства ордєръ от 12 сєго мєсяца под № 668-м[16] я имєлъ чєсть получить, на которой донєсти нахожу.

Что до здєшняго укрєплєния касается, то я по возможности своєи трудилса всємъ вспомоществованиєм, какоє к тому потрєбно было, и оноє здєлано в самой той прєпорціи какъ по опробованному плану назначєно. Я болшє полагался в том на искуство нарочно опрєдєлєнного инжєнєрного порутчика Сивєрицына, которои особливыє имєлъ на то повєлєни от своєго инжєнєрного госпoдина гєнєрал-маиора Голєнищєва-Кутузова, а тєпєрь какиє єщє в том укрєплєни нєдостатки по осмотру присланного от вашєго сиятєлства госпoдина подполковника Колюпанова наидутся, оныє с поспєшностию исправлєны быть имєютъ.

Полковникъ Григорєи Чєрєшниковъ

16 октября 1770 года
Измаилъ
Помітка: Поданъ 20 октября

ЦДІАК України. Ф. 246. Оп. 1. Спр. 143. Арк. 126. Оригінал.

№ 11

1770 р., жовтня 20. Ізмаїл. – Рапорт ізмаїльського коменданта полковника Григорія Черешникова про усунення недоліків при проведенні заходів із фортифікації

Его сиятєлству, высокоповєлитєлному госпoдину гєнєралу-фєлдъмаршалу и разных ординовъ кавалєру графу Пєтру Алєҳандровичу Румянцову

Рапортъ

Симъ податєлємъ, господиномъ подполковником Калюпановымъ, вашєму сиятєлству донєсти чєсть імєю, что по ордєру вашєго сиятєлства нєдостатки в здєшнємъ укрєплєни по общєму мною с нимъ изобрєтєнию работою исправляются, а к далнєишєму вашєго сиятєлства прєдусмотрєнию и опробациї // прєдставлєнъ будєтъ от нєгω особливо здєланнои планъ, на которои и ожидать имєю вашєго сиятєлства повєлєния.

Полковникъ Григорєи Чєрєшниковъ

ч[исла] 20 октября 1770 году
Измаилъ

ЦДІАК України. Ф. 246. Оп. 1. Спр. 143. Арк. 128 і зв. Оригінал.

---

[16] *Документа в справі не виявлено.*

№ 12

1771 р., лютого 17. Ізмаїл. – Рапорт генерал-майора Отто фон Вейсмана про проведені заходи щодо посилення укріплень Ізмаїльської фортеці

Сиятєлному графу, высокоповєлитєлному госпoдину гєнєралъ-фєлдмаршалу, главнокомандующєму армиєю, всєи Малоросїи гєнєралъ-губєрнатору, Коллєгіи Малоросискои прєзыдєнту и разных ординовъ ковалєру, графу Пєтру Алєѯандровичу Ромянцову

Рапортъ

Вашєго сиятєлства ордєръ прошєдшаго октября 20 числа мною получєнъ, что инжєнєрнои афицєр в городъ Измаилъ посланъ будєтъ для укрєплєния онаго, дабы онъ в случае отъступлєния корпуса в которую-нибуть сторону, самъ собою дєржатца могъ, которои афицєръ єщє в Ызмаилъ нє прибылъ. По осмотру моєму состоящєи в нєм в срєдинє камєннои замокъ нєвєликъ, и хотя нєсколко зємлянымъ рєдутомъ обнєсіонъ[17], но близълєжащее около нєго строєниє врєдитъ, и єжєли єво до надлєжащєи дистанции снєсти, то прєвєликая работа послєдуєтъ, и строєния в городє мало останєтся. Єжєли вєсь город, какъ онъ нынє брустверомъ обнєсєнъ, болиє укрєпить, то для защищєния єво потрєбно будєтъ вєликоє число // гарнизону; єжєли жъ перєд городом в каком мєстє здєлать особливоє укрєплєниє, где бъ гарнизонъ могъ дєржатца, то в случае иногда покушєния нєприятєлскаго вєсь город созжєнъ будєтъ.

О которых всєх здєшнихъ обстоятєлствах госпoдинъ бригадир измаилскои комєндантъ и ковалєръ Чєрєшниковъ, будучи нынє въ Ясахъ у вашєго сиятєлства, лутъчє изъяснить можєтъ, имєвъ при сєбє планъ отъ здєшняго города.

гєнєрал-маїор Отто фон Вєйсманъ

№ 49
ч[исла] 17 февраля 1771 году
г. Измаилъ
Помітка: Поданъ фєвраля [...][18] сообщить

ЦДІАК України. Ф. 246. Оп. 1. Спр. 186. Арк. 54 і зв. Оригінал.

№ 13

1771 р., липня 15. – Рапорт інженер-генерал-майора Івана Раєвського про підготовку проекту для будівництва редутів в Ізмаїлі

Его сиятелству, высокоповѣлителному господину генералу-фелдъмаршалу, главнокомандующему Первою армиею, малороссіискому генералу-губѣрнатору, президенту Малороссіискои коллегіи, трехъ россіиских ординовъ и Святыя Анны кавалєру, графу Петру Алеѯандровичу Румянцову

Покорнѣйшіи репортъ

Повелителный ордеръ вашего высѡкографскаго сиятелства, писанной отъ 1-го числа сего месеца, о избраніи удобных местъ къ построению редутов на

[17] обнесён.
[18] *Текст пошкоджено.*

случай обороны города Измаила во ѡтъдалени корпуса и о здѣланіи тому прожєкта вчерашняго дня я, по выездѣ изъ Бендеръ, получилъ. По которому въ Измаилъ и отъправился, и пѡ выборе местъ прожектъ здѣлавъ, вашему сиятелству предъставить не умедлю.

Їнжєнєр-гєнєрал-маіоръ Іванъ Раєвскаи

№ 88-*и*
іюля 15-*го* дня 1771 года

ЦДІАК України. Ф. 246. Оп. 1. Спр. 215. Арк. 5. Оригінал.

A brief overview of unpublished sources of the fund 246 («The Military Marching Office of General Field Marchal Rumiantsev-Zadunaisky») stored in the Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv City, that highlight the process of strengthening and restructuring of the Turkish fortresses Izmail and Kiliya, by Russian military engineers, which were working there in 1770–1771, is given. It is indicated the role of the General Major Illarion Matviyovych Holenyschev-Kutuzov in the fortification measures.

Key words: fortification; fortress; the military engineers; Izmail; Kiliya; I. M. Holenyschev-Kutuzov.

А. О. АЛЄКСЄЄНКО, М. А. БАЛИШЕВ*

МІЖНАРОДНИЙ КРУГЛИЙ СТІЛ «ПРОБЛЕМИ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ АРХІВНОЇ СПРАВИ: ЦИФРОВІЗАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОТРЕБ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА (до 50-річчя ЦДНТА УКРАЇНИ)»

Цифровізація усіх процесів архівної справи та діловодства протягом 2-х останніх років є пріоритетом № 1 роботи Державної архівної служби України (далі – Укрдержархів). Усвідомлюючи, що у реаліях сьогодення забезпечення ефективного та зручного доступу до інформаційних ресурсів немислиме без упровадження та широкого використання цифрових технологій, прогресивна архівна спільнота активно вживає заходів задля його реалізації. У червні 2018 р. під егідою Укрдержархіву у м. Харкові відбувся Міжнародний круглий стіл «Проблеми інформатизації: процеси цифровізації (теорія і практика)», який отримав широкий резонанс через гостру актуальність піднятих на ньому питань. Зважаючи на це, організатори вирішили започаткувати традицію щороку збиратися для їх обговорення.

До ініціативної групи у складі Укрдержархіву, Центрального державного науково-технічного архіву України (ЦДНТА України), Центрального державного архіву зарубіжної україніки (ЦДАЗУ), Центрального державного електронного архіву України (ЦДЕА України), Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (УНДІАСД), Науково-дослідного, проектно-конструкторського та технологічного інституту мікрографії (НДІ мікрографії), кафедри історіографії, джерелознавства та археології історичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (ХНУ імені В. Н. Каразіна) долучилися Спілка архівістів України та

* *Алєксєєнко Анна Олександрівна* – начальниця відділу використання інформації документів Центрального державного науково-технічного архіву України;

Балишев Марат Артурович – кандидат історичних наук, директор Центрального державного науково-технічного архіву України.

© А. О. Алєксєєнко, М. А. Балишев, 2019

Центральна наукова бібліотека (ЦНБ) ХНУ імені В. Н. Каразіна. Конференц-зал останньої обрано місцем проведення Міжнародного круглого столу «Проблеми інформатизації архівної справи: цифровізація як засіб забезпечення потреб інформаційного суспільства (до 50-річчя ЦДНТА України)», який пройшов 20 червня 2019 р. У ньому взяли участь близько 50 архівістів, документознавців, бібліотекарів, науковців, освітян із 6-ти міст 3-х країн (від Польщі – з Любліна; від Республіки Білорусь – з Мінська; від України – з Києва, Миколаєва, Полтави, Харкова).

Цьогорічний форум присвячено визначній даті – півсторічному ювілею ЦДНТА України, що розпочав свою діяльність відповідно до постанови Ради Міністрів УРСР «Про заходи щодо покращення архівної справи в республіці» від 25 грудня 1969 р. № 688. Спеціалізований архів створено для централізованого зберігання науково-технічної документації, яка містить інформацію про розвиток науки і техніки, знакові для свого часу ноу-хау. Сьогодні задля якомога кращого виконання покладених на нього функцій архів упроваджує цифрові технології та є активним провідником ідей тотальної цифровізації архівної галузі. Саме директор ЦДНТА України М. А. Балишев за традицією урочисто відкрив засідання.

З вітальними словами до учасників та гостей круглого столу звернулися директор департаменту страхового фонду документації (СФД) Укрдержархіву А. В. Меленець, декан історичного факультету ХНУ імені В. Н. Каразіна С. Д. Литовченко, завідувач кафедри історіографії, джерелознавства та археології ХНУ імені В. Н. Каразіна проф. С. І. Посохов, директор Білоруського державного архіву науково-технічної документації (БДАНТД) О. М. Запартика (м. Мінськ, Республіка Білорусь).

Регламент роботи передбачав заслуховування 16 доповідей та повідомлень, а також обговорення назрілих питань. Проблемне поле окреслювалося такими напрямами: цифровізація усіх процесів діловодства та архівної справи як засіб забезпечення інформаційних потреб громадян, суспільства і держави шляхом впровадження інформаційних технологій; визначення шляхів цифровізації усіх процесів архівної справи для забезпечення їх оптимізації та автоматизації; застосування цифрових технологій для забезпечення збереженості документів Національного архівного фонду (НАФ) як складової всесвітньої культурної спадщини; залучення потенціалу медіатизації для популяризації архівних документів як складової процесів забезпечення доступу будь-якого індивіда до всіх джерел інформації та інтеграції їх в єдиний світовий інформаційний простір. З метою підтримання дискусії на високому науково-фаховому рівні модераторами були визначені директор ЦДНТА України М. А. Балишев та завідувач кафедри історіографії, джерелознавства та археології ХНУ імені В. Н. Каразіна проф. С. І. Посохов.

Спочатку надали слово іноземним колегам, участь яких стала можливою завдяки під’єднанню у форматі скайпконференції. Професор

Інституту історії Університету Марії Кюрі-Склодовської Артур Горак (м. Люблін, Польща) окреслив здобутки та завдання цифровізації як найважливішого напряму діяльності сучасних архівів Польщі. Завідувачка відділу інформаційно-пошукових систем і автоматизованих архівних технологій БДАНТД А. О. Колтович (м. Мінськ, Республіка Білорусь) на прикладі архіву, де вона працює, розповіла про шляхи інформатизації архівів та діловодства в Республіці Білорусь. Присутні в режимі онлайн могли задати доповідачам запитання та порівняти зарубіжний досвід із вітчизняним.

Першим від України виступав директор УНДІАСД О. Я. Гаранін як очільник установи, яка відіграє головну роль у розробленні науково-теоретичних і нормативно-методичних проблем розвитку архівної справи та документознавства. Свою доповідь він проілюстрував презентацією, де навів перелік основних розробок та заходів інституту в напрямі інформатизації-цифровізації, починаючи з 1995 р. Особливу увагу було приділено останнім напрацюванням. Так, непересічне значення для забезпечення уніфікованого підходу державних архівних установ до проведення робіт з оцифрованими копіями документів мають підготовлені працівниками УНДІАСД методичні рекомендації «Цифровий фонд користування документами Національного архівного фонду: створення, зберігання, облік та доступ до нього», затверджені наказом Укрдержархіву 16.04.2019 р. № 36. Учасникам форуму випала приємна нагода привітати авторів посібника – завідувачку відділу технологічного забезпечення архівної справи Л. В. Дідух, старшу наукову співробітницю відділу архівознавства Н. В. Залєток та наукову співробітницю відділу документознавства Т. М. Ковтанюк із перемогою у Конкурсі науково-методичних розробок і науково-інформаційних робіт з архівознавства, документознавства, археографії у 2019 р.

Далі програма Міжнародного круглого столу передбачала доповідь директора ЦДНТА України М. А. Балишева та начальниці відділу використання інформації документів А. О. Алєксєєенко «Система електронної ідентифікації архівного зберігання у Центральному державному науково-технічному архіві України» про ініціативний проєкт ТОПАЗ (скорочення від «ТОПологія Архівного Зберігання»). Кінцевим задумом його втілювачів є створення в архіві інтегрованої пошукової системи електронної ідентифікації об’єктів зберігання за допомогою двовимірних QR-кодів. Вироблено концептуальні засади системи ТОПАЗ, які ґрунтуються на принципі чіткого дотримання ієрархії описань. Кожен рівень відповідає поняттю про об’єкт архівного зберігання, яким послуговуються працівники відділу забезпечення збереженості документів при виконанні своїх функціональних обов’язків: I – рівень архівної коробки; II – рівень одиниці зберігання; III – рівень документа.

Інший напрям, за яким у найближчій перспективі здійснюватиметься цифровізація у ЦДНТА України, стосується надання користувачам віддаленого доступу до документів НАФ через Інтернет-мережу за допомогою програми «Електронні фонди архіву» (ПЗ «Елфа»). Директор НДІ мікрографії І. М. Кривулькін повідомив про завершальні етапи роботи над нею. У його доповіді «Спеціалізоване програмне забезпечення з обліку та підготовки до експонування в публічних мережах документів архівних установ», підготовленій у співавторстві з завідувачем відділу С. В. Ільїним, схарактеризовано переваги та особливості означеної розробки.

Активну участь в обговоренні взяла директорка Державного архіву Миколаївської області Л. Л. Левченко. У «Роздумах про цифровізацію фото- та кіноколекцій державних архівів як спосіб зберігання візуальних документів Національного архівного фонду», які базувалися на глибоких знаннях міжнародної архівної думки, а також на ґрунтовному розборі чинників, що впливають на оцифрування документів, вона висловила можливість повного переведення колекцій на плівкових носіях у цифрові носії і надання цим оцифрованим документам статусу оригіналу. Доповненням її слів стали виступи працівників цього ж архіву – інженера-оператора з цифровізації кінодокументів на плівкових носіях В. Г. Кірчева та начальниці сектору інформаційних технологій О. Ю. Котляр. Вони наочно продемонстрували кілька стадій проєкту «Історія Миколаївської області 60-70-х років XX ст. у кіно- та фотодокументах», що реалізовується Держархівом Миколаївської області за підтримки Українського культурного фонду.

Директор ЦДЕА України Ю. С. Ковтанюк висвітлив питання підготовки Порядку створення та організації роботи Централізованого фонду користування. Необхідність у ньому зростає з накопиченням обсягів оцифрованих архівних документів. Очолюваний Ю. С. Ковтанюком архів знаходиться у фарватері процесів розроблення, впровадження і широкого використання цифрових технологій. За результатами оцінювання низки критеріїв доповідач запропонував розпочати формування прототипу цифрового фонду користування документами НАФ на базі ЦДЕА України як найбільш оптимального рішення.

«Створення системи централізованого обліку архівної україніки в умовах сучасності та в контексті доцільності» – так назвала свою доповідь директорка ЦДАЗУ І. М. Мага. Зроблений нею екскурс в історію та аналіз теперішнього стану питання підводить до усвідомлення потреби у зміцненні співпраці та обміні досвідом між архівними установами щодо виявлення документів цього тематичного спектра. Назрілою є трансформація технологій обліку зарубіжної україніки в умовах інформатизації.

Окрім проблем суто архівної діяльності, дискусія охопила й дотичні до них сфери. Про царину, якою опікується департамент СФД Укрдержархіву, розповів головний спеціаліст одного з його відділів

О. В. Колісник. Надзвичайно цікавою була доповідь директорки ЦНБ ХНУ імені В. Н. Каразіна І. К. Журавльової та її заступниці О. Г. Бабічевої «Створення та збереження цифрового бібліотечного простору: eKhNUIR, eScriptorium, Karazin.Back2News». Здобутки однієї з провідних бібліотек України щодо представлення баз даних на власному вебсайті відповідають європейським стандартам. Найбі льш жваве обговорення викликала доповідь завідувача кафедри історіографії, джерелознавства та археології проф. С. І. Посохова та доц. Є. С. Рачкова «Реляційна база даних пам'яток історії та культури Харкова: проблеми створення та перспективи використання». Вона була присвячена реалізації міжнародного наукового проєкту CityFace «Практики саморепрезентації багатонаціональних міст в індустріальну і постіндустріальну добу». Методистка кафедри філософії і економіки освіти Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського М. Ю. Чиркова поділилася візією на медіатизацію як нагальну потребу українських архівів.

У рамках заходу було проведено екскурсію Центральною науковою бібліотекою ХНУ імені В. Н. Каразіна, в ході якої продемонстровано унікальне обладнання Zeutschel OS 12000 A1. Це один із кращих сканерів, що використовується в Україні для оцифрування документів.

Підбиваючи підсумки Міжнародного круглого столу «Проблеми інформатизації архівної справи: цифровізація як засіб забезпечення потреб інформаційного суспільства (до 50-річчя ЦДНТА України)», учасники запропонували низку рекомендацій для включення до резолюції (її остаточний варіант публікується у цьому номері); відзначили позитивні зрушення у цифровізації діяльності архівних установ; намітили стратегічні завдання та напрями співпраці.

Посилений інтерес, проявлений до заходу професійною спільнотою та громадськістю, залучення до нього нових авторів є беззаперечним свідченням актуальності винесених на обговорення тем. Таким чином, із впевненістю можемо стверджувати, що організацію подібних форумів важливо і надалі продовжувати. Вони сприяють виробленню спільних рішень, згуртовують архіви задля реалізації пріоритетів Укрдержархіву, покращують їхній імідж. Це дієвий засіб на шляху ефективного забезпечення інформаційних потреб громадян, суспільства і держави.

РЕЗОЛЮЦІЯ
Міжнародного круглого столу «Проблеми інформатизації архівної справи: цифровізація як засіб забезпечення потреб інформаційного суспільства (до 50 річчя ЦДНТА України)»

20 червня 2019 р. у конференц-залі Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна від-

бувся Міжнародний круглий стіл «Проблеми інформатизації архівної справи: цифровізація як засіб забезпечення потреб інформаційного суспільства (до 50-річчя ЦДНТА України)».

Організаторами заходу виступили Державна архівна служба України (Укрдержархів), Спілка архівістів України, Центральний державний науково-технічний архів України (ЦДНТА України), Центральний державний архів зарубіжної україніки (ЦДАЗУ), Центральний державний електронний архів України (ЦДЕА України), Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства (УНДІАСД), Науково-дослідний, проектно-конструкторський та технологічний інститут мікрографії (НДІ мікрографії), кафедра історіографії, джерелознавства та археології історичного факультету та Центральна наукова бібліотека (ЦНБ) Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (ХНУ імені В. Н. Каразіна).

Цьогорічне засідання було присвячене ювілейній даті – 50-річчю від дня створення ЦДНТА України, який розпочав свою діяльність відповідно до постанови Ради Міністрів УРСР «Про заходи щодо покращення архівної справи в республіці» від 25 грудня 1969 р. № 688.

У роботі Міжнародного круглого столу взяли участь майже 50 учасників, серед яких: працівники державних архівів України та Республіки Білорусь, наукових установ, бібліотек, навчальних закладів Харкова, Полтави та Любліна (Польща), департаменту страхового фонду документації Укрдержархіву.

Магістральною темою дискусії було обрано цифровізацію усіх процесів архівної справи та діловодства, яка є пріоритетом № 1 Укрдержархіву вже 2-й рік поспіль. Програмою Міжнародного круглого столу було передбачено 16 доповідей та виступів.

Обговорення велося за такими напрямами: цифровізація усіх процесів діловодства та архівної справи як засіб забезпечення інформаційних потреб громадян, суспільства і держави шляхом впровадження інформаційних технологій; визначення шляхів цифровізації усіх процесів архівної справи для забезпечення їх оптимізації та автоматизації; застосування цифрових технологій для забезпечення збереженості документів Національного архівного фонду (НАФ) як складової всесвітньої культурної спадщини; залучення потенціалу медіатизації для популяризації архівних документів як складової процесів забезпечення доступу будь-якого індивіда до всіх джерел інформації та інтеграції їх в єдиний світовий інформаційний простір.

Для усіх бажаючих було проведено екскурсію ЦНБ ХНУ імені В. Н. Каразіна, під час якої гості форуму ознайомилися з роботою обладнання для оцифровування бібліотечних фондів.

Учасниками заходу було проаналізовано виконання рекомендацій Міжнародного круглого столу «Проблеми інформатизації архів-

ної справи: процеси цифровізації (теорія і практика)», що відбувся у ХНУ імені В. Н. Каразіна 22 червня 2018 р. Відзначено плідну роботу УНДІАСД та ЦДЕА України у напрямі розробки проєкту Порядку оцифрування документів Національного архівного фонду та виробленя засад для створення централізованого цифрового фонду користування документами Національного архівного фонду. Важливим кроком на шляху до цифровізації архівної справи стала підготовка методичних рекомендацій «Цифровий фонд користування документами Національного архівного фонду: створення, зберігання, облік та доступ до нього» (авторський колектив УНДІАСД: завідувачка відділу технологічного забезпечення архівної справи, канд. іст. наук Людмила Дідух, старша наукова співробітниця відділу архівознавства, канд. іст. наук Наталія Залєток, наукова співробітниця відділу документознавства Тетяна Ковтанюк). ЦДАЗУ проводить послідовну цифровізацію документів НАФ із метою створення фонду користування; оперативно актуалізує нові архівні описи у рубриці «Фонди» (розділ «Архівні») на офіційному вебсайті архіву; проведено апробацію нової версії вебсайту. Відмічено досягнення з реалізації визначеного пріоритету в роботі ЦДНТА України: оцифровано 100% описів документів постійного зберігання; усі описи викладено у спеціальний розділ на офіційному вебсайті архіву; здійснено електронне топографування шляхом розміщення на архівних коробках маркувальних етикеток із статичними QR-кодами (таким чином марковано 85% архівних коробок із документами НАФ); запроваджено систему електронної ідентифікації топології архівного зберігання ТОПАЗ тощо. НДІ мікрографії наближається до завершення розроблення програмного забезпечення «Елфа», призначеного для забезпечення віддаленого доступу користувачів до документів архіву.

Заслухавши та обговоривши доповіді та виступи, учасники Міжнародного круглого столу за результатами своєї роботи прийняли такі рекомендації:

– забезпечити впровадження у роботу державних архівів методичних рекомендацій «Цифровий фонд користування документами Національного архівного фонду: створення, зберігання, облік та доступ до нього» та активізувати роботу на чолі з Укрдержархівом щодо розроблення проєкту нормативно-правового акта за зазначеною тематикою;

– розпочати створення прототипу централізованого цифрового фонду користування документами НАФ на базі ЦДЕА України як найбільш оптимального рішення щодо надійного зберігання цифрових копій документів НАФ, загальних витрат та взаємодії з кінцевим споживачем архівних послуг за принципом «єдиного вікна»;

– погодитися із доцільністю створення єдиної пошукової системи документів НАФ, яка включатиме попередні напрацювання українських архівів та європейські стандарти з архівного описування;

– Укрдержархіву запропонувати розглянути питання щодо підготовки проєкту Порядку створення та функціонування Централізованого фонду користування на виконання розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 р. № 617-р та з метою подання його на розгляд до Міністерства юстиції України для подальшого затвердження та державної реєстрації відповідного наказу;

– під керівництвом Укрдержархіву визначити критерії для обрахування вартості цифрових копій документів НАФ, виробити принципові підходи до визначення обсягу платних послуг щодо їх виготовлення та зберігання, здійснити аналіз їх економічної ефективності;

– Укрдержархіву спільно з Міністерством юстиції України розглянути питання про перегляд юридичного статусу цифрової копії документа з метою прирівняти її до оригіналу, в разі втрати оригіналу або його невиправного пошкодження, з метою підвищення рівня довіри до цифрової копії документа, що дозволить вирішити низку проблем, зокрема щодо довготривалого зберігання електронних документів;

– вважати за необхідне Укрдержархіву та місцевим органам влади вжити невідкладних заходів щодо зміцнення матеріально-технічної бази архівних установ: забезпечити архіви будівлями з обладнаними приміщеннями для створення та зберігання цифрового фонду користування документами НАФ, передбачити обсяги фінансування на придбання обладнання для оцифрування документів, яке б відповідало фізичним особливостям цих документів, серверного устаткування та систем зберігання даних. На думку учасників заходу, неприпустимою є ситуація, коли архіви (наприклад, ЦДАМЛМ України, ЦДАЗУ) знаходяться під загрозою виселення;

– вважати за доцільне рекомендувати закладам освіти вищого рівня, які здійснюють підготовку істориків, документознавців та архівістів, продовжити підвищення якості навчального процесу за рахунок залучення до нього на постійній основі провідних фахівців-практиків із державних архівних установ та науковців із науково-дослідних архівних інституцій для проходження студентами виробничої практики на базі цих установ; при формуванні набору знань та навичок спеціалістів враховувати ступінь інформатизації.

– розглянути можливість створення при Спілці архівістів України Центру підвищення кваліфікації для працівників архівних установ;

– архівній спільноті всіх рівнів підтримувати та розвивати різні форми співпраці між профільними установами, а також із закладами освіти, бібліотеками та музеями, залучати у роботу кращі світові напрацювання щодо оцифрування документів, застосування вебінструментів пошуку інформації та створення онлайн проєктів;

– звернути особливу увагу на розвиток і зміцнення міжнародної співпраці між архівними установами, зокрема з питань виявлення доку-

ментів зарубіжної україніки; обміну досвідом щодо виявлення, обліку і/або реєстрації документів зарубіжної україніки (полоніки, білорусіки тощо) в умовах інформатизації;

– взяти до відома інформацію, викладену у виступах учасників, та рекомендувати тези заслуханих доповідей до друку в окремому збірнику.

Організаційний комітет. Харків, 20 червня 2019 р.

Директор ЦДНТА України М. А. Балишев відкриває роботу Міжнародного круглого столу «Проблеми інформатизації архівної справи: цифровізація як засіб забезпечення потреб інформаційного суспільства (до 50 річчя ЦДНТА України)» (м. Харків, ЦНБ ХНУ імені В. Н. Каразіна). 20 червня 2019 р.

Засідання Міжнародного круглого столу.

Скайпзв'язок з іноземними колегами.

Учасники Міжнародного круглого столу.

Екскурсія Центральною науковою бібліотекою ХНУ імені В. Н. Каразіна.

Ознайомлення з роботою сканера Zeutschel OS 12000 A1.

І. Б. МАТЯШ*

ЛЕКЦІЇ З АРХІВНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ ВІД МЕТРА УКРАЇНСЬКОЇ АРХІВНОЇ ОСВІТИ

(до виходу навчального посібника проф. Ярослава Калакури)

Ім'я доктора історичних наук, професора Ярослава Степановича Калакури українській архівній спільноті добре знайоме як багаторічного члена дорадчих органів (колегії, науково-методичної ради, громадської ради) спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у сфері архівної справи і діловодства (Головного архівного управління при Кабінеті Міністрів України, Державного комітету архівів України, Державної архівної служби). А великій частині архівістів – відоме зі студентської лави. У Київському національному університеті імені Тараса Шевченка шановний професор виховав не одне покоління «хранителів вічності», передаючи фахові знання і молодечу незаспокоєність долею архівів, демонструючи взірець наукової продуктивності і викладацької ретельності.

Новий навчальний посібник його авторства[1], що з'явився минулого року, має особливе значення. Це – реалізація давнього задуму Ярослава Степановича щодо втілення в книжковій формі навчального курсу «Менеджмент в архівній галузі» і практична допомога викладачам архівної справи в українських вишах. Відомо, що якісної навчальної літератури завжди бракує, в т. ч. (й насамперед) – в архівній освіті. Очолюючи профільну кафедру в 1994–2002 рр., Я. С. Калакура докладав зусиль до створення навчального комплексу з архівознавства, поглиблював зв'язки кафедри з архівними установами, щоб здобуті знання молодь закріплювала на практи-

* *Матяш Ірина Борисівна* – докторка історичних наук, професорка. Провідна наукова співробітниця відділу історії міжнародних відносин та зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України, професорка Національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова.

[1] *Калакура Я. С.* Менеджмент в архівній справі: конспект лекцій. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2018. 240 с.

© І. Б. Матяш, 2019

ці; багато дописував до архівознавчих видань. У цей час нам довелося тісно співпрацювати над підготовкою перших архівних підручників, наукових конференцій, проведенням студентської практики.

Видання структуроване відповідно до навчальної програми і містить стислий виклад (конспект) основного матеріалу (всього 17 лекцій), як визначено вказаним жанром посібника. Питання до іспиту з курсу «Менеджмент в архівній галузі» в додатку дозволяють студентам перевірити свої знання, а перелік літератури та джерел відкриває простір для самоосвіти і залишає поле для бібліотечної евристики.

Посібник одразу привернув увагу викладачів архівознавства, що займаються підготовкою фахівців з інформаційної, бібліотечної та архівної справи, в інших вишах. Майданчиком для обговорення нової фахової літератури стали, зокрема, архівознавчі конференції в Національному педагогічному університеті імені Михайла Драгоманова. На думку голови комісії з діловодства, соціальної роботи та суспільних дисциплін ДВНЗ «Київський механіко-технологічний коледж» Н. О. Передерій (чи не найактивнішої учасниці конференцій), хоч конспект лекцій Я. С. Калакури «Менеджмент в архівній справі» розрахований на підготовку магістрів з архівознавства, він містить важливий навчальний матеріал для викладання у коледжах. Вивчення проблем менеджменту в архівній справі важливе для ДВНЗ «Київський механіко-технологічний коледж», де викладачі архівознавства прагнуть готувати конкурентоспроможних спеціалістів на ринку праці в галузі організації діловодства.

Відтак навчальний посібник вивчався на засіданні очолюваної Н. О. Передерій комісії. Колеги зауважили, що матеріали лекцій містять не тільки визначення основних понять, але й історіографію вивчення тієї чи іншої проблеми, цікаві приклади та рекомендації автора щодо шляхів оптимізації вирішення сучасних питань управління у сфері архівознавства. Головні визначення виділені у тексті жирним курсивом, що спонукає читача візуально зосередити увагу на конкретному навчальному матеріалі. Творчі завдання для самостійної роботи та самоконтролю розширені за змістом, цікаві, вимагають вміння систематизувати та аналізувати інформацію, розвивають креативне мислення. Висловлювалися й думки щодо удосконалення матеріалу з урахуванням специфіки підготовки студентів у коледжах. Зважаючи на краще засвоєння матеріалу за наявності схем або таблиць, пропонувалося використовувати «візуальний акцент» на висновках до кожного питання, який дозволив би зосередити увагу на основних поняттях та визначеннях, що їх необхідно запам’ятати при вивченні дисципліни. З огляду на специфіку сучасного освітнього процесу, орієнтованого на чітке знання термінів, стандартів, нормативної та законодавчої бази, пропонувалося додати тестові завдання для ретельнішого контролю

рівня підготовки студентів та подати в додатках словник термінів та понять з метою систематизації та актуалізації знань під час підготовки до будь-якої форми контролю. Як особливо важливі в підготовці фахівців у сфері документального та інформаційного обслуговування управлінських установ, члени комісії визначили лекції № 5 (Система принципів та методів управління в архівній справі), № 7 (Управління персоналом у системі архівних установ) та № 15-16 (Правове, інноваційно-інформаційне та технологічне забезпечення управлінської діяльності в архівній галузі). Загалом колеги зійшлися на думці, що використання конспекту лекцій Я. С. Калакури «Менеджмент в архівній справі» у навчальному процесі за спеціальністю 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» дозволяє підвищити якість викладання дисциплін з архівознавства та менеджменту й дослідити сучасні тенденції розвитку архівної справи. Наведений приклад небайдужого обговорення навчального видання свідчить, з одного боку, про важливість забезпечення навчального процесу якісною літературою, з другого – про інтерес викладачів архівознавства до праць метра архівної освіти Я. С. Калакури.

У червні 2019 р. навчальний посібник було презентовано архівній спільноті під час круглого столу в Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО України). Фахово «препарували» видання колишня студентка Я. С. Калакури, а нині – директорка Центрального державного архіву зарубіжної україніки І. М. Мага, випускниця профільної кафедри Київського національного університету імені Тараса Шевченка, заступниця директора Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України Н. В. Маковська, директорка ЦДАГО Україна О. В. Бажан та ін. Посібник отримав високу оцінку серед архівістів.

Слід зауважити, що це авторський курс. Питання, які розглядаються в матеріалі лекцій, переважно викладають в комплексному курсі «Архівознавство». Київський національний університету імені Тараса Шевченка залишався єдиним центром підготовки архівістів в Україні фактично до середини 1990-х років. Тоді розпочали підготовку архівістів переважно на історичних факультетах Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Львівський національний університет імені І. Я. Франка, Запорізький державний університет, Східноукраїнський державний університет (м. Луганськ), Київський національний університет культури і мистецтва, Державна академія керівних кадрів культури і мистецтва, педагогічні університети та інститути (Чернігівський, Київський, Тернопільський). Базовими курсами в усіх вишах було «Архівознавство», «Документознавство», «Діловодство». Впродовж 2-х десятків років змінювалися назви спеціальності та навчальних курсів, методи викладання.

Видається вдалою форма подачі матеріалу у посібнику Я. С. Калакури. Крок за кроком, поглиблюючи і розширюючи навчальну інформацію, автор демонструє, що лекційний курс не данина модній термінології, а спроба разом зі студентами осмислити сутність управління в архівній справі. Відомо, що поняття «менеджмент» має такі синонімічні (але не тотожні) поняття як «адміністрування», «керування», «управління». Останнє поширюється зокрема на суспільні та державні системи, тоді як поняття «менеджмент» переважно застосовують для характеристики процесів управління підприємствами (господарськими організаціями). Очевидно, в архівній справі можна застосовувати поняття «управління». В лекції № 1 Я. С. Калакура розглядає менеджмент в архівній справі як управлінський процес, розширюючи значення поняття. Важливо, що в кожному конспекті подані мета лекції та ключові слова, окреслено авторське бачення менеджменту в архівній справі як галузі знань та його функцій в архівній справі, чітко артикульовані вимоги до управлінських кадрів архівної системи. Окрему лекцію професор Калакура присвятив розгляду історичних та наукових засад менеджменту архівної справи. Викладений матеріал, творчі завдання для самостійної роботи та самоконтролю, рекомендована література забезпечують студентові інформаційну підтримку підготовки до семінарських завдань. Помітною особливістю навчальних посібників Я. С. Калакури є чітка структурованість матеріалу, притаманна й цьому виданню, що сприяє осмисленню і засвоєнню нових для студентів знань.

В лекції № 3-4 автором розглянуті методологічні засади та наукові принципи сучасного менеджменту, окреслені його сучасні моделі та їх значення для управлінської діяльності в архівній сфері. Особливо важливим для управління в архівній справі, поспіль із вказаними принципами історизму та об'єктивності, є, на нашу думку, сформульований Я. С. Калакурою принцип наступності (спадкоємності). При цьому слід зауважити, що він «працює» лише на моделях, в яких забезпечується аполітичність і усвідомлення місії архівів у суспільстві та державне значення архівів і організації діловодства. Матеріал наступної лекції зосереджений на принципах і методах управління в архівній справі, що корелюють із загальними принципами управління (наукова обґрунтованість, компетентність, інноваційність, людиноцентрична націленість та ін.) і вимагають дотримання в професійній діяльності. В сучасній архівній практиці в Україні питання про особу управлінця в архівах є проблемою надзвичайною. Від середини 1990-х років не змінюється тривожна тенденція старіння кадрового складу керівництва архівів, призначення на управлінські посади осіб без фахової освіти і досвіду роботи в архівах, відсутність центру підвищення кваліфікації архівістів, плинність кадрів, пов'язана з досить низьким соціальним рейтингом професії архівіста і незадовільним матеріальним забезпеченням.

Можливо, поширення досвіду викладання, запропонованого Я. С. Калакурою курсу на інші виші мало б позитивний вплив на ситуацію. Однак загалом галузь потребує системних змін і нових кадрів, а удосконалення управлінської діяльності в архівних установах вимагає змін у профільному законодавстві.

Правовим засадам управлінської діяльності присвячено окрему лекцію (№ 15–16), в якій також зроблено висновок щодо кволого впровадження новітніх технологій у діяльність архівних установ. Не можна не погодитися з цією заввагою, оскільки в світі інформаційний напрямок в архівній освіті і практиці давно набув домінуючого значення. Нагромадження проблем, пов'язаних із безпекою інформації, забезпеченням збереженості документів Національного архівного фонду України, всебічним використанням архівної інформації і т. п. породжує нагальну потребу оволодіння архівістами (насамперед – управлінцями) разом із традиційними знаннями і методами опрацювання і збереження архівних документів, сучасними інформаційними технологіями. Без використання нових інформаційних технологій сьогодні не уявляється можливим задоволення попиту суспільства і його окремих членів на ретроспективну інформацію.

Загалом навчальний посібник Я. С. Калакури став помітним явищем у розвитку архівної освіти. Важливий для студентів і викладачів, він прислужиться вивченню теоретичних засад менеджменту в сфері архівної справи, управління персоналом, правового забезпечення управлінської діяльності архівних установ. Ретельно розроблена тематика лекцій дозволяє в повному обсязі вивчити дисципліну, закріпити одержані знання та розширити їх через ознайомлення з додатковою літературою.

Насамкінець хочеться неформально подякувати шановному Ярославу Степановичу Калакурі за його внесок в архівну освіту, довголітню дружбу і побажати нових видань.

Б. І. ПЕТРИШАК*

МОНОГРАФІЯ ОЛЬГИ ГУЛЬ ПРО МІСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ЛЬВОВА РАННЬОМОДЕРНОГО ЧАСУ

Ольга Гуль. Львів у XVI столітті: місто конфліктів та порозумінь / НАН України. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Львів, 2018. 304 с.

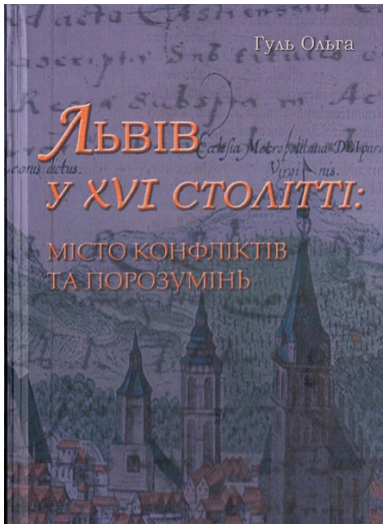

В українських урбаністичних студіях ранньомодерного часу одне з перших місць впевнено займає Львів – унікальне поліетнічне місто, розташоване на перетині багатьох кордонів – політичних, культурних, ментальних. Причинами такої дослідницької преференції є, по-перше, багаті та добре збережені (в порівнянні з іншими містами) архівні збірки, а по-друге, ґрунтовна історіографічна традиція. Тому закономірною виглядає поява нових монографій, присвячених місту Лева.

Наприкінці 2018 р. світ побачила і рецензована нами книга молодої львівської дослідниці Ольги Гуль «Львів у XVI столітті: місто конфліктів та порозумінь». Ця монографія належить до праць нового покоління істориків про Львів, опертих не лише на багаті напрацювання попередників, а й на вникливу працю з першоджерелами. Як продовжувачка доброї традиції львівської історичної школи, Авторка зосередила свою увагу на проблемах, що досі не знайшли достатнього висвітлення і водночас порушила багато невирішених питань.

Монографія Ольги Гуль – це спроба поглянути на міський організм XVI ст. під новим кутом зору, під кутом постійних конфліктів будь-якого наповнення – від етноконфесійних до корпоративних чи владних. Авторка слушно трактує це явище як прогресивний момент, який спонукає до запровадження певних якісних змін у житті соціуму, однак добре показано й моменти, коли конфлікти не приводять до по-

* *Петришак Богдана Ігорівна* – кандидатка історичних наук, завідувачка сектору відділу давніх актів Центрального державного історичного архіву України, м. Львів.

© Б. І. Петришак, 2019

розумінь, а навпаки – до реакційних подій. «Конфліктологія» Львова показана на широкому тлі інших польських міст, особливо у порівнянні з Краковом.

Книга молодої дослідниці добре структурована за хронологічно-тематичним принципом і демонструє спочатку загальне широке тло демографічного, правового та етноконфесійного розвитку Львова перед XVI ст. Цим проблемам присвячено перший вступний розділ, який дозволив Авторці підвести читача до розуміння, чому у Львові, доволі демократичному за своїм устроєм управління та функціонуванням влади міста, виникли передумови до непорозумінь і конфліктів між представниками різних етнічно-релігійних груп.

Виходячи у зону конфлікту, у другому розділі О. Гуль розпочинає від маловідомих історикам подій 1519 р., співзвучних виступам у інших містах Польської Корони, і продовжує суспільним виступом 1520–1526 рр., який мав далекосяжні наслідки у вигляді зміни процедури виборів до міської влади. Нова модель (збільшення кількості членів ради до 12 осіб, скасування практики щорічних виборів представниками громади) успішно проіснувала до кінця магдебурзького міста й укріпила панівну роль ради. Однак, на противагу такому посиленню, громада отримала деякі поступки. Впроваджено новий (проте дуже важливий та довговічний) уряд лонгера, який адміністрував міськими фінансами і складав щорічні звіти перед представниками поспільства. Запровадження нових засад діяльності органів міського самоврядування тривало фактично аж до 1526 р., коли рішенням короля Сигізмунда I було утворено колегію «десяти мужів», яка контролювала фінансову діяльність міської ради. Авторка розглянула також і корпораційні та етноконфесійні конфлікти цього періоду, коли окремі цехи, братства та громади намагалися використати хвилю заворушень у своїх інтересах.

Третій розділ оглядає другу половину XVI ст. – час конфліктів і боротьби за контроль над фінансами міста та розширенням потенційної сфери доступу до влади, що завершується у 1576–1577 рр. покликанням до життя вже колегії «сорока мужів», представницького органу поспільства. Також утворилася лонгерія – комісія, що складалася з шести «старих» райців, чотирьох лавників і шести представників поспільства, її завданням був контроль за фінансовою діяльністю ради. О. Гуль зробила також детальний просопографічний портрет найактивнішої частини міської громади, завдяки яким відбулися ці зміни. Більшість керівників поспільства були багатими і знатними людьми, деякі з них походили з родин, представники яких були членами міської ради чи судової лави, але з невідомих причин їхні наступники не змогли потрапити до влади. У конфліктах брали участь і представники різних етнічно-релігійних груп, що жили у Львові. Під час нього вони виступали

як спільно з католицькою громадою проти міської влади, так і окремо із вимогами зрівняти їх у правах з громадянами міста.

Дуже цінним здобутком монографії стало ґрунтовне дослідження біографій як відомих членів міської влади, так і не дуже знаних осіб. Численні додатки ілюструють перебіг та наслідки описаних конфліктів. Натомість вдало підібраний ілюстративний матеріал розгортає яскраву візуальну картину міста XVI ст.

На сторінках монографії О. Гуль тема протистоянь та конфліктів у львівському суспільстві XVI ст. показана як окремий важливий аспект багатогранної історії тогочасного міста. У дослідженні вдало й аргументовано урівноважено та співвіднесено як дотеперішній історіографічний досвід вивчення відповідної проблематики, так і особистий авторський внесок Авторки. Його визначають опрацьовані і вперше впроваджені до наукового вжитку відомості не залучених у давнішій історіографічній традиції оригінальних джерельних переказів із магістратських книг Львівського історичного архіву у зіставленні із запропонованим способом їх поєднання з давніше знаними в літературі фактами, вивірення та осмислення зібраного й опрацьованого матеріалу. Інколи Авторці хочеться закинути надмірну класичність у трактуванні самого поняття «суспільні конфлікти», адже за її твердженням, вона послуговувалася працями відомого американського соціолога Ральфа Дарендорфа середини XX ст., тоді як сучасна конфліктологія пропонує інші схеми та бачення.

Монографічне дослідження О. Гуль є черговою важливою віхою у вивченні міського суспільства Львова ранньомодерного часу. Після ґрунтовних праць кола львівських істориків могло скластися враження, що ця тематика є вичерпаною, але дослідження Авторки показують, як на підставі залучення раніше не опрацьованих архівних джерел, а також із використанням нової методології, можна по-новому подивитися на міський соціум Львова, побачити в ньому місто і конфліктів, і порозумінь, місто, в якому мешканці, переборюючи протистояння різних рівнів, приходять до спільного консенсусу.

С. О. ЯКОБЧУК*

КОМПЛЕКСНЕ ДОВІДКОВО-ІНФОРМАЦІЙНЕ ВИДАННЯ «АРХІВНІ УСТАНОВИ КИЇВЩИНИ: ПУТІВНИК»

На сучасному етапі розвитку науки архіви виконують особливу місію – забезпечення збереження, всебічного вивчення документальної спадщини, що має історичну, наукову та юридичну цінність. Серед них важливе місце посідають регіональні архівні установи.

Нещодавно вийшло друком комплексне довідково-інформаційне видання «Архівні установи Київщини: Путівник»[1], що містить узагальнюючі відомості про архіви регіону станом на 2018 р. Вони є скарбницею національної та історичної пам'яті про минуле і сьогодення українських територій в межах Київського намісництва, Київської губернії та Київської області.

Архівна мережа на Київщині почала формуватися з другої половини XVIII ст., коли було створено архів Київського намісництва, а після 1796 р. – Київський губернський архів та відповідні установи в повітах. З 1885 р. українські учені проводили копітку роботу щодо заснування Київської губернської архівної комісії, яка розпочала свою діяльність у 1914 р. як підрозділ Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтв.

За доби Центральної Ради було створено перший державний орган управління архівною справою в Україні – Бібліотечно-архівний відділ Департаменту мистецтв Генерального секретарства справ освітніх. У період Української революції і боротьби за українську державність (1917–1921 рр.) питання «рятування архівної спадщини» належало до ключових напрямів діяльності усіх українських урядів.

У липні 1919 р. було організоване Головне управління архівною справою, що підпорядковувалося позашкільному відділу Народного

* *Якобчук Світлана Олександрівна* – кандидатка історичних наук, провідна архівістка відділу довідкового апарату та обліку документів Державного архіву Київської області.

[1] Архівні установи Київщини: путівник / автор-упорядник С. Якобчук. Київ : «Графіка і Дизайн», 2019. 152 с.

© С. О. Якобчук, 2019

комісаріату освіти УСРР. Через 3 роки почало працювати Головне архівне управління згаданого наркомату, а у січні-липні 1922 р. було створено місцеві архівні установи – губернські архівні управління, при яких виникли губернські історичні архіви. Частина районних архівних установ Київщини також сформувалася саме впродовж 1920-х років.

На сучасному етапі архівна мережа Київської області включає державний архів області, 25 архівних відділів та секторів районних державних адміністрацій, 12 архівних установ міських рад, 4 трудові архіви міськрад та 23 районні трудові архіви.

Видання поділене на умовні розділи, відповідно до профілю архівних установ. Відкриває путівник стаття «Державний архів Київської області». Наступні розділи «Архівні установи районних державних адміністрацій», «Архівні відділи (сектори) міських рад», «Трудові архіви міських рад», «Трудові архіви районних, селищних і сільських рад» присвячені архівним установам, підзвітним та підконтрольним Державному архіву Київської області.

Кожній архівній установі у виданні присвячена окрема стаття. На початку вміщено адміністративну інформацію про архів – офіційну назву, короткі відомості про керівника, адресу, контактні дані, графік роботи та транспорт, насамперед із Києва. Наступним елементом статей є історична довідка – узагальнена інформація про ключові етапи розвитку архівних установ від моменту їх створення. У розділі «Обсяг фондів» зафіксовано відомості про загальну кількість фондів, справ та хронологічні межі документів, які перебувають на зберіганні в кожній архівній установі області. Анотація складу фондів містить коротку характеристику документальних масивів архівних установ, починаючи з хронологічно найдавніших документів. У розділі «Доступ до інформації» можна знайти інформацію про довідковий апарат архівних установ (бази даних, каталоги, картотеки, кількість описів, бібліотечний фонд тощо).

Окрім того, кожна стаття путівника має ілюстративну складову. Вона включає фотографії керівника, сучасного приміщення архіву та окремих документів із фондів.

Частину тексту видання перекладено англійською мовою. Це, зокрема, передмова до путівника, узагальнююча стаття «Державні архівні установи та архівні установи органів місцевого самоврядування Київської області», анотована стаття «Державний архів Київської області» та перші розділи анотованих статей, присвячених архівним установам Київщини, що містять адміністративну інформацію.

Путівник адресований науковцям, краєзнавцям, викладачам, студентам та усім, хто цікавиться історією Київщини. Сподіваємося, що видання знайде свою читацьку аудиторію, сприятиме розширенню доступу до документального масиву архівних установ області, поглибленню і збагаченню джерельної бази наукових студій.

У Державній архівній службі України (Укрдержархіві)

11 липня 2019 року

У Державному агентстві з питань електронного урядування України відбулася зустріч із представниками міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, на якій обговорено ключові питання щодо уніфікованих вимог (дизайн-коду) до офіційних вебсайтів органів виконавчої влади.

21 серпня 2019 року

Державна архівна служба України презентує онлайн виставку архівних документів із фондів центральних державних архівів України до 28-ї річниці незалежності України.

22–23 серпня 2019 року

У приміщенні комплексу споруд центральних державних архівних установ України експонувався унікальний документ – оригінал Акта проголошення незалежності України.

29 серпня 2019 року

Під головуванням Голови Державної архівної служби України Т. Баранової відбулося засідання колегії Укрдержархіву.

6 вересня 2019 року

За участі Голови Державної архівної служби України Т. Баранової у ЦДАМЛМ України відбулася урочиста презентація нового надходження мистецьких творів та архівних документів від українського художника Адольфа Ошерова (Німеччина) до Архіву-музею.

12 вересня 2019 року

У рамках зустрічі Президента України В. Зеленського з Президентом Фінляндської Республіки С. Ніністьо відбулося підписання українсько-фінських документів, зокрема Меморандуму про співробітництво Державної архівної служби України та Національного архіву Фінляндії.

13 вересня 2019 року

Голова Державної архівної служби України Т. Баранова зустрілася з директором Національного архіву Фінляндії Ю. Нуортевом.

19 вересня 2019 року

У зустрічі з питань використання процедури електронного голосування під час формування громадської ради за участі голів громадських рад та пред-

ставників структурних підрозділів із питань взаємодії з громадськістю центральних та місцевих органів влади, організованій Секретаріатом Кабінету Міністрів України, взяли участь начальниця управління міжнародного співробітництва та документального забезпечення Укрдержархіву Ю. Прилепішева та голова громадської ради при Укрдержархіві І. Сидоров.

У Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України)

5 липня 2019 року

На базі ЦДАВО України проходила архівна практика студентів ІІ року навчання ОР «Бакалавр» за спеціальністю 032 – Історія та археологія ОП «Історія України, етнологія та джерелознавство» (спеціалізація: Військова історія України) Київського національного університету імені Тараса Шевченка. У рамках практики проведено тематичні заняття і лекції на тему: «Джерельна база ЦДАВО України: розширення доступу», «Реалізація проекту «Українська революція 1917–1921 років: архівні хроніки», «Ведення обліку документів у ЦДАВО України», «Виявлення архівних документів» та «Використання документів ЦДАВО України для реалізації прав громадян на інформацію та соціальний захист».

На офіційному вебсайті архіву розміщено добірку документів «Календар Української революції. Липень 1919 р.».

17 липня 2019 року

Відбулася робоча зустріч заступниці директора ЦДАВО України Н. Маковської із заступницею генерального директора з наукової роботи Національного музею історії України у Другій світовій війні Л. Легасовою, під час якої було обговорено питання подальшої співпраці з підготовки виставок.

31 липня 2019 року

Відбулося засідання науково-методичної ради архіву, під час якого було обговорено питання подання на конкурс наукових праць імені Василя Веретенникова у галузі архівознавства, археографії і документознавства науково-популярного видання «Культурна дипломатія Симона Петлюри: «Щедрик» проти «русского мира». Місія Капели Олександра Кошиця (1919–1924)».

1 серпня 2019 року

На офіційному вебсайті архіву розміщено добірку документів «Календар Української революції. Серпень 1919 р.».

6 серпня 2019 року

Начальниця відділу формування Національного архівного фонду та діловодства О. Скурська взяла участь у засіданні експертної комісії Державної служби України з безпеки на транспорті.

9 серпня 2019 року

Відбулося засідання експертно-перевірної комісії (ЕПК) ЦДАВО України.

22 серпня 2019 року

Заступниця директора архіву Н. Маковська надала інтерв'ю «5 каналу» про оригінал Акта проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р.

22–23 серпня 2019 року

У приміщенні комплексу споруд центральних державних архівних установ України було представлено Акт проголошення незалежності України, який зберігається в ЦДАВО України. Захід відвідали дослідники, які працювали в читальних залах архівів, школярі, журналісти та працівники архівних установ. Усі відвідувачі отримали архівну копію цього унікального документа.

23 серпня 2019 року

У рамках проекту «Гортаючи архівні сторінки» архів презентував електронну добірку документів про історію Державного Прапора України.

2 вересня 2019 року

На офіційному вебсайті архіву розміщено добірку документів «Календар Української революції. Вересень 1919 р.».

У Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО України)

2–12 липня 2019 року

Проведено архівну практику студентів історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, в ході якої вони знайомилися з діяльністю архіву та набули практичних навичок з основних напрямів його роботи.

10 липня 2019 року

На вебсайті архіву (в рубриці «Фонди») розміщено оцифровані описи №№ 9, 12, 13 фонду 7 «Центральний комітет Ленінської комуністичної спілки молоді України (Молодь за демократичний соціалізм)».

26 липня 2019 року

До 75-ї річниці вигнання нацистських окупантів із м. Львів на сторінці архіву в соціальній мережі Facebook розміщено документи із фондів архіву, що розкривають факти масових знищень населення у Львівській області.

На телеканалі ICTV вийшов в ефір перший випуск програми «Теорія змови», присвячений темі «золота партії», в якому використано інтерв'ю з директоркою ЦДАГО України О. Бажан про документи Компартії України, що зберігаються в архіві.

1 серпня 2019 року

До 105-х роковин початку Першої світової війни на сторінці архіву в соціальній мережі Facebook розміщено архівні документи про військовополонених українців.

4 серпня 2019 року

До 105-ї річниці створення Союзу визволення України на сторінці архіву в соціальній мережі Facebook розміщено документи Союзу, що зберігаються в архіві.

5 серпня 2019 року

Документи з архівно-слідчих справ репресованих селян, що зберігаються в ЦДАГО України, представлені на виставці «Скривавлена нива», яка відкрилася на території Національного історико-меморіального заповідника «Биківнянські могили».

11 серпня 2019 року

До 130-річчя від дня народження українського дипломата, державного, політичного, громадського діяча О. Шульгина на сторінці архіву в соціальній мережі Facebook розміщено його особисті документи, що зберігаються в архіві.

23 серпня 2019 року

До Дня Державного Прапора України та 28-ї річниці незалежності України в читальному залі архіву відкрилася виставка архівних документів.

1 вересня 2019 року

До 80-х роковин початку Другої світової війни на сторінці архіву в соціальній мережі Facebook розміщено архівний документ, що стосується тих подій.

9 вересня 2019 року

До 30-ї річниці створення Народного Руху України в архіві відкрилася виставка документів НАФ «Народний Рух України: від громадської ініціативи до політичної сили», підготовлена на основі документів із фондів ЦДАГО України та ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного.

10 вересня 2019 року

До 125-ї річниці з дня народження українського кінорежисера О. Довженка на сторінці архіву у соціальній мережі Facebook розміщено архівний документ – сторінки рукопису кіноповісті «Україна в огні».

17 вересня 2019 року

ЦДАГО України виступив інституційним партнером виставкового проекту «Україна. Незакінчена війна», який презентовано у Національному музеї історії України у Другій світовій війні.

18 вересня 2019 року

До 90-ї річниці від дня народження відомої художниці, дисидентки й правозахисниці А. Горської на сторінці архіву в соціальній мережі Facebook розміщено документ із фондів архіву.

Директорка ЦДАГО України О. Бажан презентувала документи із фондів архіву, представлені на виставці «Жіночий вимір: Алла Горська», яка відкрилася у ЦДАМЛМ України.

У Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ України)

5 липня 2019 року

У відділі ЦДАМЛМ України «Літературно-мистецькі Плюти» відбувся перший літературний вечір «Business Women's Ua», у рамках якого пройшла зустріч із письменницею А. Шарк. У теплій атмосфері мальовничих Плютів авторка презентувала книгу «Моя Америка», вихід якої приурочила до свого 30-річчя.

11 липня 2019 року

У рамках віртуального проекту «Архів-музей на допомогу вчителям» на інформаційних ресурсах архіву в мережі Інтернет розміщено 18-те інформаційне повідомлення, присвячене представнику «Розстріляного відродження» – українському актору театру і кіно С. Шагайді (1896–1938).

19 липня 2019 року

У рамках віртуального проекту «Франківці у фондах Архіву-музею» на інформаційних ресурсах архіву у мережі Інтернет розміщено інформаційне повідомлення, присвячене українському актору театру, заслуженому артистові УРСР О. Юрі-Юрському (1895–1968).

30 липня 2019 року

У рамках віртуального проекту «АРХІВажлива СПРАВА» та з нагоди 80-річчя від дня народження на інформаційних ресурсах архіву в мережі Інтернет розміщено інформаційне повідомлення, присвячене українському поету, літературознавцю та публіцисту М. Холодному (1939–2006).

1 серпня 2019 року

Директорка ЦДАМЛМ України О. Чижова відвідала презентацію факсимільного видання артбуку Почесного академіка Національної академії мистецтв України, одного з фондоутворювачів ЦДАМЛМ України, художника О. Дубовика, яка відбулася до 88-річчя митця у Національному художньому музеї України.

2 серпня 2019 року

Відбулося чергове засідання НМР ЦДАМЛМ України. Були розглянуті «Інструкція про порядок ведення обліку, зберігання, використання і знищення документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію ЦДАМЛМ України», «Інструкція з обліку музейних предметів у Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України», стаття «Розумне комплектування, цілісність фондів, створення музейної колекції у ЦДАМЛМ України. Актуальність питань у виступі Л. А. Проценко на VII Міжнародному конгресі архівів».

Завідувачка сектору просвітньої та виставкової роботи відділу використання інформації документів архіву Н. Климович відвідала відкриття виставки до 200-річчя П. Куліша у Музеї книги і друкарства України.

15 серпня 2019 року

Відбувся тематичний захід для профактиву Сумської обласної організації профспілки працівників державних установ під назвою «Співець краси, природи і людини. До 125-річчя від дня народження Олександра Довженка». Гості ознайомилися з історією створення Архіву-музею, основними напрямами діяльності та завітали до меморіального кабінету О. Довженка.

16 серпня 2019 року

У рамках віртуального проекту «Архів-музей на допомогу вчителям» на інформаційних ресурсах архіву в мережі Інтернет розміщено інформаційне повідомлення, присвячене представнику «Розстріляного відродження» – українському художнику, поету і мистецтвознавцю Ю. Михайліву (1885–1935).

21 серпня 2019 року

До відділу «Літературно-мистецькі Плюти» завітали слухачі курсів із підвищення кваліфікації Державної екологічної академії післядипломної освіти та управління, які оглянули музейну експозицію та мальовничу територію музейного комплексу.

23 серпня 2019 року

Працівники архіву ознайомилися з експозиціями виставкових проектів Національного музею українського народного декоративного мистецтва.

У рамках віртуального проекту «АРХІВажлива СПРАВА» та з нагоди 80-річчя від дня народження на інформаційних ресурсах архіву в мережі Інтернет розміщено інформаційне повідомлення про українських митців В. Кричевського (1872–1952), Г. Нарбута (1886–1920) та В. Лопату (1941 р. н.), які долучилися до створення основних символів й атрибутів державності та зробили значний вклад у процеси українського державотворення.

24 серпня 2019 року

На інформаційних ресурсах архіву розміщено вітальний відеоролик до Дня незалежності України, відзнятий працівниками Архіву-музею.

У рамках віртуального проекту «АРХІВажлива СПРАВА» та з нагоди 95-річчя від дня народження на інформаційних ресурсах архіву в мережі Інтернет розміщено інформаційне повідомлення про українського письменника, Героя України, лауреата Шевченківської премії П. Загребельного (1924–2009).

6 вересня 2019 року

Відбулася урочиста презентація нового надходження мистецьких творів та архівних документів «Мистецька колекція в дар Україні» від українського художника Адольфа Ошерова (Німеччина).

У рамках святкування 100-річчя Національного академічного драматичного театру імені Івана Франка відбулася презентація нового художньо-документального виставкового проекту до ювілею театру з фондів ЦДАМЛМ України.

9 вересня 2019 року

Відбулася тематична зустріч із колегами-архівістами. Захід було проведено у рамках навчання за професійною програмою підвищення кваліфікації керівників архівних установ Київської області. Гості ознайомилися з історією створення, основними тенденціями розвитку та ключовими напрямами діяльності установи, завітали на презентацію нового мистецького надходження від українського художника Адольфа Ошерова (Німеччина) та оглянули експозиції меморіальних кабінетів діячів української культури і мистецтва.

10 вересня 2019 року

До 125-річчя від дня народження українського письменника, кінорежисера, кінодраматурга, класика світового кінематографа О. Довженка ЦДАМЛМ України представив короткометражний документально-художній фільм, відзнятий в Архіві-музеї на основі архівних документів та музейних предметів меморіального кабінету О. Довженка у ЦДАМЛМ України.

12 вересня 2019 року

У День українського кіно відбулося відкриття прем'єрної виставки «ВУФКУ. Lost & Found» у Довженко-Центрі. Проект присвячено історії Всеукраїнського фотокіноуправління (ВУФКУ) – установи, яка вивела українське кіно на світову арену. У мультимедійній експозиції виставки представлені документи з фондів архіву-музею.

16 вересня 2019 року

У рамках візиту в Україну директор Національного архіву Фінляндії Ю. Нуортев та директор з питань досліджень Національного архіву Фінляндії П. Хаппонен завітали до ЦДАМЛМ України. Фінські колеги оглянули меморіальні кабінети діячів української літератури та мистецтва, експозицію виставки «Всесвіт екслібрису» та картини і скульптурні роботи, які у ц. р. передав у дар Архіву-музею український художник Адольф Ошеров із Німеччини.

17 вересня 2019 року

Відбулося чергове засідання НМР архіву, на якому були розглянуті актуальні питання виставкової та публікаційної діяльності.

18 вересня 2019 року

Відбулася презентація архівних документів та PUBLIC TALK «Жіночий вимір: Алла Горська», які підготовлено до 90-річчя від дня народження української художниці-шістдесятниці. Участь у заході взяли: актриса театру та кіно, народна артистка України Р. Недашківська, невістка А. Горської – кандидатка філологічних наук, провідна наукова співробітниця лабораторії когнітивної психології Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України О. Зарецька; директорка ЦДАГО України О. Бажан. Модератором виступила директорка ЦДАМЛМ України О. Чижова. У новій художньо-документальній експозиції представлені оригінали архівних документів із фондів ЦДАМЛМ України та копії архівних документів, надані ЦДАГО України.

У Центральному державному архіві зарубіжної україніки (ЦДАЗУ)

6 липня 2019 року

До архіву надійшло понад 200 примірників діаспорних друкованих видань із Канади від відомого громадсько-політичного діяча української діаспори та активного члена Українського національного об'єднання Канади (Торонто) Ю. Сергійчука (George Serhijczuk).

15 липня 2019 року

У рамках проєкту «Україна – це мій скарб» до архіву надійшла нова добірка документів відомого громадсько-політичного діяча, депутата британського парламенту С. Терлецького (1926–2006), що збагатила фонд особового походження цього відомого політика, вірного сина України.

19–26 липня 2019 року

На офіційній сторінці ЦДАЗУ в Facebook у рамках здійснення виставкового онлайн-проєкту архіву «До 55-річчя створення Світової координаційної ради Ідеологічно споріднених націоналістичних організацій» презентовано документи із фондів архіву, що розповідають про ідею створення цього потужного громадського об'єднання (ІСНО), майбутнього організатора українських визвольних і політичних акцій, хранителя національної ідентичності, української мови, культури і традицій поза межами своєї історичної Батьківщини, осередки якого діяли на різних континентах та у різних країнах світу.

22 липня 2019 року

Довідково-інформаційний (бібліотечний) фонд ЦДАЗУ отримав «Звіт діяльності Союзу українців у Великій Британії за 2018 рік». Звіт містить цінні та узагальнюючі матеріали, зокрема, щодо співпраці з архівом. Документи розміщені за рубриками: «Рада директорів», «Діяльність Ради і Екзекутиви СУБ», «Контрольна комісія і Мировий суд», «Головні культурно-історичні події», «Бібліотека і архів ім. Т. Шевченка», «Відділи і Осередки СУБ» та ін. Це видання стане у нагоді всім, хто цікавиться діяльністю Союзу українців у Великий Британії, роботою Бібліотеки і архіву ім. Т. Шевченка (Велика Британія) у справі об'єднання українців, розбудови їхнього громадського життя, збереження національної ідентичності та культурної спадщини.

29 липня 2019 року

До архіву надійшли документи, присвячені київському та лондонському періоду життя і діяльності О. Селянки (1952–2001) – відомого фізіолога, професора, лауреата Державної премії СРСР в галузі науки і техніки за 1989 р.

21 серпня 2019 року

До 28-ї річниці незалежності України архів репрезентував документальну онлайн виставку «Мистецькими стежками української незалежності», документи якої свідчать, що упродовж десятиліть українське мистецтво у різних

країнах світу розвивалося одночасно з напружено гострими соціально-політичними подіями в Україні, сприяючи тим самим збереженню етнічної ідентичності українців.

22–30 серпня 2019 року

До 90-річчя створення Організації українських націоналістів архів презентував документальну онлайн виставку «Події, що наближали незалежність нашої держави». Представлені документи розповідали про важливі віхи в історії боротьби за нашу незалежність і державність, що й сьогодні залишаються актуальними.

2 вересня 2019 року

У ЦДАЗУ відбулося підписання Меморандуму про співпрацю між директоркою архіву І. Магою та головою Асоціації «Українці Казахстану» М. Парипсою. Під час зустрічі сторони досягли домовленостей про співпрацю щодо виявлення, дослідження та популяризації архівних документів, пов'язаних з історією українського народу поза межами його історичної Батьківщини, зокрема в Республіці Казахстан.

5 вересня 2019 року

На зберігання до архіву надійшла добірка документів повоєнного періоду (листи, відгуки, подяки, запрошення, афіші) відомої художниці, скульпторки та поетеси М. Пилипенко-Кардиналовської (США).

6 вересня 2019 року

До ЦДАЗУ надійшли щоденникові записи подорожей Україною давнього друга архіву, відомого громадського діяча української діаспори у США, мецената, багаторічного Голови філії Товариства українських інженерів Америки у Міннесоті, члена Координаційного комітету допомоги Україні в США О. Полеця.

18 вересня 2019 року

ЦДАЗУ отримав лист-подяку за співпрацю і добропорядні партнерські відносини за підписом директорки Науково-дослідного центру «Інститут досліджень української діаспори ім. проф. Л. Винара», декана факультету міжнародних відносин Національного університету Національного університету «Острозька академія», докторки історичних наук, професорки А. Атаманенко.

24 вересня 2019 року

У ЦДАЗУ відбувся День відкритих дверей. У рамках заходу голова найпотужнішої в Республіці Казахстан Асоціації «Українці Казахстану» та складової організації Світового конгресу українців, заслужений працівник культури України, член Асамблеї народу Казахстану М. Парипса виступив із доповіддю «Невідомі сторінки життя української діаспори в Казахстані» та передав архіву ювілейне видання Тараса Шевченка «Кобзар» казахською мовою, окремі примірники республіканської газети українців Казахстану «Українські новини» тощо.

У ході дискусії-обговорення діяльності української діаспори поза межами її історичної Батьківщини взяла участь відомий історик, науковець,

докторка, завідувачка Бібліотеки і архіву ім. Т. Шевченка (Велика Британія) Л. Пекарська, яка наголосила на актуальності збереження історико-культурної спадщини українського народу та ролі архівів у цьому. Також під час заходу як продовження започаткованого архівного проекту «Україна – це мій скарб…» було передано до ЦДАЗУ документальну спадщину члена Британського парламенту С. Терлецького (1926–2006).

Завідувачка кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка, докторка історичних наук, професорка М. Палієнко підтримала ідею щодо заснування на базі ЦДАЗУ платформи для спілкування і єднання українців із різних країн світу з метою збереження їхньої національної культурної спадщини.

У Центральному державному електронному архіві України (ЦДЕА України)

3 липня 2019 року

Завідувачка сектору управління персоналом Н. Аблаєва, як відповідальна особа за ведення військового обліку в ЦДЕА України, взяла участь у семінарі щодо ведення військового обліку на підприємствах, який відбувся в Солом'янській районній в м. Києві державній адміністрації. Організатором семінару виступив Солом`янський районний військовий комісаріат.

11 липня 2019 року

Директор ЦДЕА України Ю. Ковтанюк взяв участь у робочій нараді, присвяченій питанню впровадження уніфікованого дизайн-коду для створення (модернізації) офіційних вебсайтів (вебпорталів) усіх органів виконавчої влади та офіційних вебресурсів, що пов'язані з діяльністю цих органів, відповідно до вимог, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 12.06.2019 р. № 493. Нарада відбулася у Клубі Кабінету Міністрів України.

22 серпня 2019 року

Працівники архіву відвідали експонування оригіналу Акта, яким 24 серпня 1991 р. було проголошено створення самостійної Української держави. Організатором заходу, що відбувся в приміщенні комплексу споруд центральних державних архівних установ України, виступив ЦДАВО України за підтримки Укрдержархіву.

29 серпня 2019 року

Директор ЦДЕА України Ю. Ковтанюк та заступниця директора Л. Паламарчук взяли участь у засіданні колегії Укрдержархіву, що відбулася під головуванням Голови Державної архівної служби України Т. Баранової у конференц-залі комплексу споруд центральних державних архівних установ України. Ю. Ковтанюк виступив співдоповідачем із питання «Про стан впровадження електронного документообігу у Державній архівній службі України та модернізації офіційного вебпорталу».

6 вересня 2019 року

Працівники архіву взяли участь в урочистій презентації нового надходження мистецьких творів та архівних документів від українського художника Адольфа Ошерова (Німеччина) до ЦДАМЛМ України.

12 вересня 2019 року

Провідний архівіст відділу інформаційних технологій та кіберзахисту І. Сасько та провідний архівіст відділу забезпечення збереженості та обліку документів М. Грищенко взяли участь у 9-му щорічному Datacenters & Security Innovation Forum 2019, що відбувся в конференц-залі Прем'єр Готелю «Русь». Організатором форуму виступила Компанія «Бізнес Саміт».

20 вересня 2019 року

Директор ЦДЕА України Ю. Ковтанюк взяв участь у щорічному «Open Data Forum», організованому Міністерством цифрової трансформації України в партнерстві з проєктом USAID/UKAID «Прозорість та підзвітність у державному управлінні та послугах/TAPAS», що реалізовується Міжнародним фондом «Євразія».

У Центральному державному історичному архіві України, м. Київ (ЦДІАК України)

3 липня 2019 року

На базі архіву проведено ознайомчу практику для студентів магістерської програми «Історія» (спеціалізація «Юдаїка») кафедри історії факультету гуманітарних наук Національного університету «Києво-Могилянська академія».

9 липня 2019 року

До 360-річчя Конотопської битви на офіційному сайті та у приміщенні ЦДІАК України презентовано виставку архівних документів «Іван Виговський і Конотопська перемога».

22 серпня 2019 року

На офіційному сайті архіву презентовано документальну виставку до 200-річчя від дня народження П. Куліша – українського письменника, публіциста, етнографа, історика, перекладача, громадського діяча.

23 серпня 2019 року

На відзначення 28-ї річниці незалежності України та 370-річчя від укладення Зборівського договору 1649 р., який став черговим етапом українського державотворення, на офіційному сайті та у приміщенні ЦДІАК України презентовано документальну виставку.

Липень-серпень 2019 року

Розділ «Довідковий апарат» на вебсайті архіву доповнено електронними версіями описів фондів жандармських установ із колекції архіву (фонди №№ 274, 275, 276), а також анотаціями до Списку фондів ЦДІАК України на описи фондів судових установ та органів прокуратури (фонди №№ 315, 316, 317, 318, 346, 347, 348, 375, 376, 419, 474, 484, 485, 486, 487, 733, 734, 1071, 1072, 1421, 1504, 1591, 1616, 1893, 1894, 1943, 1944, 1945, 1946, 1947, 1948, 1950, 1953, 1954, 1955, 1956, 1957).

У Центральному державному кінофотофоноархіві України імені Г. С. Пшеничного (ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного)

7 липня 2019 року

До 80-річного ювілею українського майстра художнього слова А. Паламаренка на вебсайті архіву оприлюднено добірку аудіовізуальних документів «Його життя – це вічний творчий пошук».

16 липня 2019 року

На офіційному веб-сайті архіву презентовано тематичну відеодобірку, присвячену 170-річчю від дня народження української письменниці Олени Пчілки.

5 серпня 2019 року

У Національному історико-меморіальному заповіднику «Биківнянські могили» відбулося урочисте відкриття фотодокументальної виставки «Скривавлена нива», підготовленої спільно з ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного.

6 серпня 2019 року

Директор архіву В. Берковський взяв участь у засіданні Громадської ради Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, на якому було обговорено ситуацію щодо комплектування архіву аудіовізуальними документами, що створюються теле- і радіокомпаніями.

19 серпня 2019 року

До Всесвітнього дня фотографії на офіційному вебсайті архіву розміщено добірку фотодокументів «Віхи XX століття в об'єктиві фотокамери».

До Дня Незалежності України на вебсайті архіву презентовано виставку фотодокументів «Україна промислова».

4 вересня 2019 року

З нагоди 125-ї річниці від дня народження українського кінорежисера, сценариста, письменника О. Довженка на офіційному вебсайті архіву оприлюднено фотодобірку з архівної колекції.

До 30-річчя з часу створення Народного Руху України на вебсайті архіву розміщено тематичну відеодобірку за кінодокументами з фондів архіву.

9 вересня 2019 року

За співучасті ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного у приміщенні ЦДАГО України відбулося урочисте відкриття виставки документів НАФ «Народний Рух України: від громадської ініціативи до політичної сили», присвяченої 30-й річниці Народного Руху України. У заході взяли участь в. о. директора архіву Т. Ємельянова та начальниця відділу використання інформації документів Т. Макарова. Під час відкриття виставки презентовано фотодокументи, фонозапис виступів учасників Установчого з'їзду Народного Руху України та тематичну відеодобірку з архівної колекції.

10 вересня 2019 року

У кінозалі архіву відбувся кінолекторій «Мовою кіно: Олександр Довженко. Сповідь перед учителем», присвячений 125-річчю від дня народження класика світового кінематографа.

У Центральному державному науково-технічному архіві України (ЦДНТА України)

3 липня 2019 року

Для студентів ІІ курсу історичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна в архіві проведено День архівної інформації на тему: «Формування образу архівіста нового покоління».

У рамках заходу організовано оглядову екскурсію. Екскурсанти відвідали основні структурні підрозділи архіву, співробітники яких надали детальні фахові коментарі щодо специфіки своєї роботи. Провідна спеціалістка відділу використання інформації документів Г. Голубкіна охарактеризувала інформаційний потенціал архівної документації, розповіла про функції, завдання, пріоритети ЦДНТА України, особливості та правила роботи з документами, ініціювала обговорення основних рис, необхідних для архівіста, можливого сценарію розвитку архівної галузі у майбутньому.

10 липня 2019 року

Для студентів ІІ курсу історичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна в архіві проведено оглядову екскурсію.

Студенти мали можливість відвідати основні структурні підрозділи архіву, ознайомитися з функціями, принципами їх роботи. Співробітники ЦДНТА України надали детальні фахові коментарі щодо специфіки своєї роботи, відповіли на запитання екскурсантів.

12 липня 2019 року

У газеті «Время» № 55(18142) опубліковано статтю Т. Буряківської ««Цифра» в «пыли веков»», присвячену Міжнародному круглому столу «Проблеми інформатизації архівної справи: цифровізація як засіб забезпечення потреб інформаційного суспільства (до 50-річчя ЦДНТА України)», що відбувся 20 червня 2019 р. У ній піднімаються актуальні питання діяльності архівів, опубліковано інтерв'ю з директорами центральних архівів: ЦДНТА України М. Балишевим та ЦДЕА України Ю. Ковтанюком. М. Балишев розповів про цифровізацію – головний пріоритет розвитку архівної галузі та шляхи його реалізації у ЦДНТА України.

23 серпня 2019 року

Проведено День архівної інформації на урочистих зборах колективу. Директор ЦДНТА України М. Балишев виступив із вітальним словом, головна наукова співробітниця відділу використання інформації документів О. Мащенко оголосила доповідь, присвячену історії здобуття Україною незалежності та 28-й річниці незалежності, Дню Державного Прапора України. Колектив архіву долучився до обговорення основних подій відродження української державності, персоналій багатовікової історії українського державотворення.

10 вересня 2019 року

У газеті «Слобідський край» (№ 72 від 10.09.2019 р.) опубліковано статтю головної наукової співробітниці відділу використання інформації документів О. Мащенко «Рецепти» розв'язання екологічних проблем можна відшукати в архіві». У статті охарактеризовано розробки для боротьби із сміттям, що зав-

дає невиправної шкоди навколишньому середовищу, – ртутьвмісними люмінесцентними лампами та виробами із поліетилентерефталату. Для написання статті використано документи із фондів Р-105, Р213, Р-248.

18 вересня 2019 року

У будівлі Державного інституту з проєктування підприємств коксохімічної промисловості (ДП «ГИПРОКОКС») відкрилася виставка архівних документів «Вивчення міжнародного досвіду організації коксохімічної промисловості (за документами з фонду Р-9 ЦДНТА України)». Приводом для її проведення став 90-річний ювілей фондоутворювача. Науковий співробітник відділу використання інформації документів Д. Ожиганов розповів про документи, які висвітлюють організацію коксохімічної промисловості США та Німеччини.

Присутні на виставці співробітники організації мали можливість познайомитися з фотографіями, кресленнями та схемами технологічного обладнання, якими у 1930–1940-х роках були оснащені американські та німецькі коксохімічні заводи. Цими графічними документами ілюстровано інформацію, викладену у звітах співробітників Інституту, які у складі коксохімічної групи Народного комісаріату чорної металургії (з 1946 р. – Міністерства чорної металургії) перебували у відрядженнях в США (1943–1944 рр.) та Німеччині (1946–1948 рр.).

20 вересня 2019 року

У газеті «Время» (№ 75) опубліковано статтю Г. Кушнір «Из Германии и США с коксохимическим опытом» з інтерв'ю наукового співробітника відділу використання інформації документів ЦДНТА України Д. Ожиганова про виставку архівних документів «Вивчення міжнародного досвіду організації коксохімічної промисловості (за документами з фонду Р-9 ЦДНТА України)», присвячену 90-річному ювілею ДП «ГИПРОКОКС». Ознайомитися з публікацією можна за посиланням: http://timeua.info/post/kharkov/iz-germanii-i-ssha-s-koksohimicheskim-opytom-16822.html.

24–26 вересня 2019 року

В архіві пройшов триденний семінар із підвищення кваліфікації спеціалістів державних архівів України з питань організації роботи з науково-технічною документацією. У семінарі взяли участь фахівці державних архівів Київської та Львівської областей. Розглядалися питання організації роботи з науково-технічною документацією: експертиза цінності, науково-технічне опрацювання документів НАФ, збереження та облік, використання та реставрація науково-технічної документації.

26–28 вересня 2019 року

У Палаці культури і техніки Новокраматорського машинобудівного заводу пройшла XVIII Всеукраїнська наукова конференція «Актуальні питання історії науки і техніки». З презентацією та доповіддю на тему: «Документи ЦДНТА України як джерело з історії Новокраматорського машинобудівного заводу» виступив науковий співробітник відділу використання інформації документів ЦДНТА України Д. Ожиганов.

28–29 вересня 2019 року

У Національному комплексі «Експоцентр України» ВДНГ у м. Київ відбувся Фестиваль живих історій. Начальниця відділу використання інформації документів ЦДНТА України А. Алєксєєнко виступила з доповіддю у форматі «Печа-Куча-Тека».

В Українському науково-дослідному інституті архівної справи та документознавства (УНДІАСД)

12–14 серпня 2019 року

В. о. заступниці директора УНДІАСД, кандидатка історичних наук Л. Дідух та в. о. вченого секретаря УНДІАСД, кандидатка історичних наук М. Бандура взяли участь у навчанні з питань охорони праці.

27 серпня 2019 року

Відповідно до «Порядку забезпечення доступу закладів вищої освіти і наукових установ до електронних наукових баз даних», затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 27.02.2019 р. № 269, УНДІАСД уклав договір із Державною науково-технічною бібліотекою України та отримав доступ до електронних наукових баз даних Web of Science та Scopus. Бази даних доступні до 31.05.2020 р. із комп'ютерів на робочих місцях працівників УНДІАСД.

29 серпня 2019 року

Директор УНДІАСД, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник О. Гаранін взяв участь у засіданні колегії Укрдержархіву, що відбулася під головуванням Голови Державної архівної служби України Т. Баранової у конференц-залі комплексу споруд центральних державних архівних установ України.

6 вересня 2019 року

Співробітники УНДІАСД взяли участь в урочистій презентації нового надходження мистецьких творів та архівних документів від українського художника Адольфа Ошерова (Німеччина) до ЦДАМЛМ України.

16 вересня 2019 року

За участі співробітників УНДІАСД відбулася робоча нарада з питання підготовки до впровадження нової редакції ДСТУ-4163:20.

27 вересня 2019 року

Відбулося чергове засідання Вченої ради УНДІАСД, на якому було розглянуто результати реалізації тематичного плану науково-дослідних робіт, що виконуються інститутом за рахунок державного бюджету у ІІІ кв. 2019 р. та інші питання порядку денного.

У Державному архіві Волинської області

19 липня 2019 року

У 75-ту річницю визволення Волинської області від нацистських окупантів разом із керівництвом обласної державної адміністрації, обласної та

міської рад, структурними підрозділами облдержадміністрації, військовими, духовенством та громадськістю працівники архіву взяли участь у панахиді та покладанні квітів до пам'ятника Невідомому солдату на меморіалі «Вічна слава».

30 липня 2019 року

В архіві відбулося розширене засідання колегії.

22 серпня 2019 року

До 28-ї річниці Незалежності України відкрито виставку архівних документів та друкованих видань «Шлях до незалежності».

23 серпня 2019 року

Біля приміщення архіву піднято Державний прапор України.

Працівники архіву взяли участь у церемонії урочистого підняття Державного Прапора України біля приміщення Волинської обласної Ради (Київський майдан м. Луцька), урочистостях та мистецькій акції «Ім'ям України завжди дорожіть».

24 серпня 2019 року

Працівники архіву взяли участь у заходах, організованих в обласному центрі до Дня незалежності України.

12 вересня 2019 року

До 75-х роковин депортації українців із Лемківщини, Надсяння, Холмщини, Південного Підляшшя, Любачівщини, західної Бойківщини у 1944–1951 рр. відкрито виставку архівних документів та друкованих видань «Депортація українців. 1944–1951».

16 вересня 2019 року

У м. Луцьку перед будівлею Волинської обласної адміністрації спустили прапор Військово-морських Збройних сил України, який майорів тут з 11 грудня 2018 р., відколи волиняни приєдналися до акції підтримки українських військових моряків, які 25 листопада 2018 р. були незаконно захоплені Росією у Керченській протоці. В акції разом із керівництвом обласної державної адміністрації, обласної та міської рад, структурними підрозділами облдержадміністрації, військовими, та громадськістю взяли участь і працівники архіву.

У Державному архіві Дніпропетровської області

30 липня 2019 року

Відбулося засідання ЕПК архіву.

22 серпня 2019 року

З нагоди Дня Незалежності України відбулася презентація пересувної виставки «Україна – рух до незалежності».

Презентацію виставки висвітлено у програмах новин на регіональних каналах телебачення – 11-му, D-1 NEWS, ОТВ Громадське телебачення, у мережі Інтернет:

https://adm.dp.gov.ua/ua/news/istoriya-ta-cikavi-fakti-na-vistavci-u-dnipri-meshkanci-oblasti-mozhut-diznatisya-yak-ukrayina-zdobuvala-nezalezhnist;

https://dniprograd.org/2019/08/24/istoriya-ta-tsikavi-fakti-na-vistavtsi-u-dnipri-meshkantsi-oblasti-mozhut-diznatisya-yak-ukraina-zdobuvala-nezalezhnist_80622; http://zorya.org.ua/?p=15727; https://vesti.dp.ua/istoriya-ta-tsikavi-fakti-na-vistavtsi-u-dnipri-meshkantsi-oblasti-mozhut-diznatisya-yak-ukrayina-zdobuvala-nezalezhnist/.

Інформація про виставку надрукована в газеті «Вісті Придніпров'я» (№ 65–66 від 29 серпня 2019 р., с. 7).

З метою поширення матеріалів виставки на сайті архіву розміщено її електронний варіант.

27 серпня 2019 року

Відбулося засідання ЕПК архіву.

9 вересня 2019 року

До 75-х роковин з початку депортації українців із Лемківщини, Надсяння, Холмщини, Південного Підляшшя, Любачівщини, Західної Бойківщини у 1944–1951 рр. на вебсайті архіву розміщено онлайн виставку «Переселенці з чужої волі».

20 вересня 2019 року

Відбувся науково-практичний семінар із питань діловодства та архівної справи, методики складання номенклатури справ, описів, актів на знищення документів, порядку передавання справ на державне зберігання для відповідальних за архів апарату та структурних підрозділів облдержадміністрації.

Протягом ІІІ кварталу 2019 року

На зберігання до архіву прийнято 17 архівних справ, які висвітлюють події Євромайдану (Революції Гідності), (201–2014 рр.), 23 справи про військовий конфлікт на Сході України (2014–2019 рр.). Створено новий фонд особового походження «Макагонови, заслужені артисти України», сформовано та прийнято на державне зберігання 13 справ (105 документів). Проведено 7 комплексних, 4 тематичні, 3 контрольні перевірки стану діловодства та архівної справи в установах – джерелах формування НАФ всіх форм власності. Разом із Територіальним управлінням юстиції у Дніпропетровській області проведено 3 спільні перевірки стану діловодства та правової роботи. На виконання завдань і заходів, передбачених Програмою здійснення контролю за наявністю, станом і рухом документів НАФ на 2009–2019 рр., проведено 8 цільових перевірок наявності та фізичного стану справ, що зберігаються в установах – джерелах формування НАФ.

У Державному архіві Житомирської області

19 липня 2019 року

У приміщенні архіву розгорнуто стендову виставку копій архівних документів та фотоматеріалів до 75-х роковин депортації українців із Лемківщини, Надсяння, Холмщини, Південного Підляшшя, Любачівщини, Західної Бойківщини у 1944–1951 рр.

29 липня 2019 року

У приміщенні архіву розгорнуто стендову виставку «До 200-річчя з дня народження Куліша Пантелеймона Олександровича».

13 серпня 2019 року

Директор архіву І. Слобожан надав інтерв'ю телеканалу Союз-TV. В архіві здійснено зйомки про роботу архіву, сюжет якого вийшов в ефір цього ж дня.

14 серпня 2019 року

Заступницею начальника відділу формування НАФ та діловодства архіву Т. Гаращук підготовлено та прочитано лекцію працівникам служб діловодства структурних підрозділів Житомирської облдержадміністрації на тему: «Нормативно-правові акти у сфері організації діловодства і архівної справи» у рамках семінару «Документування управлінської інформації та організація діловодства в державних органах», який було організовано обласною державною адміністрацією.

Відбулося виїзне засідання ЕПК архіву, яке проходило на базі Регіонального відділення Фонду державного майна України по Житомирській області.

21 серпня 2019 року

У приміщенні архіву відкрито стендову виставку копій архівних документів та періодичної преси під назвою: «До Дня незалежності України».

23 серпня 2019 року

Працівники архіву взяли участь в урочистому піднятті Державного Прапора України, яке відбулось на майдані імені С. Корольова у Житомирі, інших заходах до Дня незалежності України, що відбулися у місті.

9 вересня 2019 року

У приміщенні архіву відбулося відкриття виставки оригіналів архівних документів «До 215-ї річниці затвердження міста Житомира адміністративним центром Волинської губернії».

10 вересня 2019 року

На базі Центру перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій заступниця начальника відділу формування НАФ та діловодства Т. Гаращук провела лекцію для секретарів об'єднаних територіальних громад на тему: «Нормативно-правові акти у сфері організації діловодства і архівної справи».

13–15 вересня 2019 року

Головний спеціаліст відділу використання інформації документів Національного архівного фонду та довідкового апарату архіву Р. Кондратюк взяв участь у роботі форуму-семінару на тему: «9 життів традиції», який організовано та проведено БО «Благодійний фонд «Харків з тобою» за підтримки Українського культурного фонду в партнерстві з Харківським літературним музеєм та ГО «Дерево життя» в м. Харків.

23 вересня 2019 року

У приміщенні архіву розгорнуто стендову виставку копій архівних документів на тему: «90 років з дня народження Дмитра Павличка».

У Державному архіві Запорізької області

24 липня 2019 року

В архіві проведено засідання колегії, на якому підбито підсумки роботи архіву області, архівних установ райдержадміністрацій та міських (міст обласного значення) рад, трудових архівів за І півріччя 2019 р.; підсумки роботи архіву області зі зверненнями громадян за І півріччя 2019 р., розглянуто питання про виконання актів і доручень Президента України та Кабінету Міністрів України з питань реалізації державної кадрової політики, стан роботи з персоналом та підвищення кваліфікації кадрів в архіві області за І півріччя 2019 р., стан виконавської дисципліни та контролю за виконанням документів в архіві області за І півріччя 2019 р.

19 серпня 2019 року

У читальному залі архіву до Дня незалежності України розміщено виставку архівних документів «Незалежній Україні – 28 років. (До 28-ї річниці Дня Незалежності України)».

9 вересня 2019 року

У читальному залі архіву розміщено виставку архівних документів «Українська закордонна преса про Установчий з'їзд (до 30-ї річниці Народного Руху України)».

30 вересня 2019 року

В архіві проведено засідання колегії, на якому розглянуто питання про план роботи Держархіву Запорізької обл. на IV квартал 2019 р., хід виконання рішення колегії від 20.12.2017 р. № 8 «Про здійснення контролю за дотриманням законодавства про Національний архівний фонд та архівні установи, станом архівної справи і діловодства, забезпеченням формування, комплектування, збереженості, обліку та використання документів Національного архівного фонду України, їх упорядкуванням в установах-джерелах формування НАФ архівного відділу Запорізької райдержадміністрації за період з липня 2016 року до грудня 2017 року».

У Державному архіві Івано-Франківської області

8 липня 2019 року

До 100-річчя від дня смерті політичного та військового діяча Д. Вітовського на офіційному архіву у рубриці «Документальні online-виставки» розміщена тематична онлайн виставка «Провідник Листопадового чину».

22 серпня 2019 року

Відбулося відкриття виставки архівних документів «З Україною в серці» (до Дня незалежності України). Працівники читального залу архіву підготували для відвідувачів фотодокументальні стенди, на яких демонструється

процес формування української державності та етапи здобуття Україною незалежності.

10 вересня 2019 року

До 75-х роковин початку депортації українців із території Лемківщини, Холмщини, Південного Підляшшя та Любачівщини на офіційному вебсайті архіву в рубриці «Документальні online-виставки» розміщена тематична онлайн виставка «Втрачений світ» .

У Державному архіві Львівської області

11 липня 2019 року

Наукова співробітниця відділу використання інформації документів архіву О. Горбач відвідала семінар-тренінг «Підвищення ролі медіа-активності в роботі структурного підрозділу. Маркетинг у соціальних мережах», який проводився у приміщенні Львівської обласної державної адміністрації.

15 липня 2019 року

Заступниця директора – начальниця організаційно-аналітичного відділу Л. Білас взяла участь у семінарі для уповноважених осіб із питань запобігання та виявлення корупції структурних підрозділів облдержадміністрації на тему: «Адміністративна відповідальність за вчинення корупційних правопорушень».

1 серпня 2019 року

Головна спеціалістка відділу формування Національного архівного фонду та діловодства архіву Н. Пйоса відповідно до Постанови Центральної виборчої комісії № 46 від 12.03.2012 р. та проведення позачергових виборів народних депутатів України 21 липня 2019 р. взяла участь у нараді-семінарі з питань завершення виборчого процесу позачергових виборів народних депутатів України та порядку передавання виборчої документації на державне зберігання до архівних установ.

7 серпня 2019 року

Відповідно до розпорядження голови облдержадміністрації від 10.07.2019 р. «Про утворення організаційного комітету та затвердження плану заходів з відзначення 75-х роковин депортації українців з Лемківщини, Надсяння, Холмщини, Південного Підляшшя, Любачівщини, Західної Бойківщини у 1944–1951 роках» №4/5-664/3/0-19, заступниця директора архіву Г. Кордіяка взяла участь у засіданні Організаційного комітету облдержадміністрації з відзначення 75-х роковин депортації українців із Лемківщини, Надсяння, Холмщини, Південного Підляшшя, Любачівщини, Західної Бойківщини у 1944–1951 рр.

16 серпня 2019 року

Заступниця директора – начальниця організаційно-аналітичного відділу Л. Білас взяла участь у семінарі для уповноважених осіб із питань запобігання та виявлення корупції структурних підрозділів облдержадміністрації на тему: «Заходи зовнішнього та самостійного врегулювання конфлікту інтересів».

Оприлюднено онлайновий варіант тематичної виставки фото- та архівних документів «На шляху до Незалежності – До Дня Державного Прапора України та 28-ї річниці незалежності України» на офіційному веб-сайті архіву та на офіційних сторінках архіву у мережі Facebook;

Прес-реліз про документи Державного архіву Львівської області, що висвітлюють історію українського державотворення під назвою «На шляху до Незалежності – До Дня Державного Прапора України та 28-ї річниці незалежності України» розміщено на веб-сайті Львівської облдержадміністрації, офіційних сторінках архіву у мережі Facebook та місцевих ЗМІ.

21 серпня 2019 року

Відповідно до Указу Президента України від 11 липня 2019 р. № 513/2019 р. «Про відзначення 28-ї річниці незалежності України», розпорядження голови облдержадміністрації від 26.07.2019 р. № 794/0/5-19 «Про відзначення 28-ї річниці незалежності України» Центральним державним історичним архівом України, м. Львів спільно з Держархівом Львівської обл. був організований круглий стіл та прослухано і обговорено лекцію кандидата історичних наук, доцента кафедри європейської інтеграції Львівського регіонального інституту державного управління НАДУ при Президентові України П. Когута на тему: «Гібридна війна в Україні на сучасному етапі».

23 серпня 2019 року

Працівники архіву брали участь в урочистій церемонії підняття Державного Прапора України за участі керівництва Львівської облдержадміністрації, обласної ради, керівників структурних підрозділів Львівської облдержадміністрації, громадськості, місцевих ЗМІ.

6 вересня 2019 року

Оприлюднено онлайновий варіант тематичної виставки фото- та архівних документів «75-ті роковини депортації українців з Лемківщини, Надсяння, Холмщини, Південного Підляшшя, Любачівщини, Західної Бойківщини у 1944–1951 роках» » на офіційному вебсайті архіву та на офіційних сторінках архіву у мережі Facebook.

Прес-реліз про документи архіву, що висвітлюють історію українського народу під назвою: «75-ті роковини депортації українців з Лемківщини, Надсяння, Холмщини, Південного Підляшшя, Любачівщини, Західної Бойківщини у 1944–1951 рр.» розміщено на вебсайті Львівської облдержадміністрації, офіційних сторінках архіву у мережі Facebook та місцевих ЗМІ.

12 вересня 2019 року

Заступниця директора – начальниця організаційно-аналітичного відділу Л. Білас взяла участь у семінарі для уповноважених осіб із питань запобігання та виявлення корупції структурних підрозділів облдержадміністрації на тему: «Правила етичної поведінки. Доброчесність на державній службі».

13 вересня 2019 року

Заступниця начальника організаційно-аналітичного відділу О. Рак взяла участь у семінарі для відповідальних за забезпечення доступу до публічної інформації структурних підрозділів облдержадміністрації на тему: «Загальні

засади доступу до публічної інформації. Правовий режим інформації з обмеженим доступом», «Правові аспекти оприлюднення публічної інформації органами місцевого самоврядування».

На офіційному вебсайті архіву у рубриці «Фонди» розміщено список ліквідованих установ, підприємств і організацій державної та приватної форми власності у Львівській області, документи з особового складу яких надійшли на державне зберігання до архівних відділів райдержадміністрацій та міських рад, трудових архівів.

У Державному архіві Полтавської області

25 липня року

Підготовлено документальну виставку «З історії становлення Православ'я на Полтавщині» до Дня хрещення Київської Русі – України. Виставку розміщено на офіційному вебсайті архіву у рубриці «Виставки он-лайн».

липень

У Матеріалах Дев'ятих Петлюрівських наукових читань, проведених у Полтаві 24.05.2019 р. (число 8) опубліковано статті заступника директора – начальника відділу інформації та використання документів Т. Пустовіта «Спогади Бориса Юрьєва-Пековця («Берко») – цінне джерело з історії РУП та УСДРП», «Стрілець В. В. Недрукований лист Симона Петлюри з Лук'янівської в'язниці» та стаття старшого наукового співробітника архіву В. Сушка «Реклама на Полтавщині на початку XX століття».

22 серпня 2019 року

У приміщенні Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського було відкрито документальну виставку «Літопис української державності» до Дня незалежності України.

Заступник директора – начальник відділу інформації та використання документів Т. Пустовіт взяв участь у презентації наукового збірника «Полтавська Петлюріана. Число 8. Матеріали Дев'ятих Петлюрівських читань, проведених у Полтаві, та до Дня Державного Прапора України». Співвидавцем збірника є Держархів Полтавської обл.

24 серпня 2019 року

Заступник директора – начальник відділу інформації та використання документів Т. Пустовіт взяв участь у радіопередачі до 28-ї річниці незалежності України на філії ПАТ «НСТУ» Полтавська регіональна дирекція «Лтава».

23–24 серпня 2019 року

Керівництво та працівники архіву взяли участь в урочистих заходах Полтавської обласної державної адміністрації до Дня незалежності України.

29 серпня 2019 року

Керівництво та працівники архіву взяли участь в урочистих заходах Полтавської обласної державної адміністрації з нагоди Дня пам'яті захисників України.

4 вересня 2019 року

Заступник директора – начальник відділу інформації та використання документів Т. Пустовіт взяв участь у краєзнавчих читаннях у Полтавській обласній універсальній науковій бібліотеці імені І. П. Котляревського «Будеш, батьку, панувати», приурочених до 250-річчя від дня народження І. Котляревського, з виступом «Відзначення 150-річчя від дня народження І. П. Котляревського у Полтаві».

9 вересня 2019 року

Керівництво та працівники архіву взяли участь в урочистих заходах Полтавської обласної державної адміністрації з нагоди 250-ї річниці від дня народження І. Котляревського.

11 вересня 2019 року

У газеті «Вечірня Полтава» опубліковано статтю заступника директора, начальника відділу інформації та використання документів архіву Т. Пустовіта «Як відзначали 150-ліття з дня народження Івана Котляревського в Полтаві: за матеріалами місцевої преси».

13 вересня 2019 року

У газеті «Зоря Полтавщини» опубліковано статтю заступника директора –начальника відділу інформації та використання документів Т. Пустовіта «Сто років тому: злочини більшовиків проти представників духовенства влітку 1919 року».

17 вересня 2019 року

На виконання розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. № 1393-р «Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року» для працівників архіву спільно із Полтавським обласним центром перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій проведено лекцію з елементами тренінгу «Добробут громадян як фактор розвитку держав: міжнародний та вітчизняний досвід». Для проведення лекції запрошено кандидатку історичних наук, доцентку кафедри правознавства, докторантку Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка Т. Жалій.

21 вересня 2019 року

Керівництво та працівники архіву взяли участь в урочистих заходах Полтавської обласної державної адміністрації з нагоди 75-ї річниці проведення спільної повітряної стратегічної операції «Френтік» з Полтавського аеродромного вузла.

25 вересня 2019 року

Відбулося засідання колегії архіву.

26 вересня 2019 року

Заступник директора – начальник відділу інформації та використання документів Т. Пустовіт взяв участь у відзначенні 30-ї річниці створення Полтавської обласної організації Народного Руху України.

30 вересня 2019 року

На офіційному веб-сайті архіву розміщено онлайн виставку до 76-ї річниці визволення Полтавщини від нацистських окупантів у роки Другої світової війни.

У Державному архіві Рівненської області

2 липня 2019 року

У рамках реалізації культурного проекту «Модерний архів» в архіві відбувся майстер-клас «Вивчаємо історію роду разом». Учасниками заходу були 15 учителів Рівненщини. Саме через них працівники архіву намагалися донести до молодого покоління важливість традицій знати і шанувати своїх предків.

Здійснено комплексну перевірку роботи архівного підрозділу Управління культури і туризму Рівненської облдержадміністрації.

На сторінці у Facebook відділу використання інформації документів розміщено 51 публікацію за документами архіву з краєзнавчої тематики.

1 серпня 2019 року

Відбулося засідання колегії архіву, на якому розглянуто питання: про стан усунення недоліків, виявлених попередньою перевіркою в діяльності архівного відділу Гощанської райдержадміністрації; стан виконання законодавства про Національний архівний фонд та архівні установи в архівному відділі Рівненської міської ради; підсумки роботи державних архівних установ області за І півріччя 2019 р.; підсумки роботи із зверненнями громадян, що надійшли до держархіву області за І півріччя 2019 р.

9 серпня 2019 року

Здійснено комплексну перевірку роботи архівного підрозділу Управління містобудування та архітектури виконкому Рівненської міської ради.

23 серпня 2019 року

У корпусі № 1 архіву (вул. С. Бандери, 26-а) розпочалося експонування виставки архівних документів, присвяченої 28-й річниці незалежності України, – «На шляху до Незалежності» та виставки архівних документів, присвяченої 30-річчю створення Народного руху України, – «Наш Рух: так творилася історія».

У корпусі № 2 архіву (вул. Кавказька, 8) розпочалося експонування виставки архівних документів, присвяченої Дню Державного Прапора України, – «Тризуб і прапор. З історії української символіки».

31 серпня 2019 року

У рамках реалізації культурного проекту «Модерний архів» в архіві відбувся майстер-клас «Вивчаємо історію роду разом». У заході взяли участь 19 громадян – жителів м. Рівного та представників із Хмельницької області.

Підготовлено статтю щодо еміграційних процесів на Рівненщині на початку XX ст. «Під блакитним небом Аргентини», яка опублікована в газеті «Рівне вечірнє».

Підготовлено радіопередачу про проведення майстер-класу «Вивчаємо історію роду разом» для UA Суспільне, Культура (Київ).

У серпні 2019 р. на сторінці у Facebook відділу використання інформації документів архіву розміщено 52 публікації за документами архіву з краєзнавчої тематики.

У Державному архіві Сумської області

2 липня 2019 року

На сайті архіву у рубриці «Виставки» була розміщена документальна виставка за документами ЦДІАК України та Держархіву Сумської обл. до 360-річчя перемоги козацького війська під проводом гетьмана І. Виговського в Конотопській битві 1659 р. Документи, що експонуються, зокрема, унікальний документ «Маніфест від імені Війська Запорозького до володарів Європи», відображають передумови і причини війни.

23 серпня 2019 року

До 28-ї річниці проголошення незалежності України у читальному залі архіву відкрито фотодокументальну виставку. До експозиції увійшли історичні документи із фондів і колекцій Держархіву Сумської обл. та зібрань Національного архівного фонду.

9 вересня 2019 року

На сайті архіву у рубриці «Виставки» презентована документальна виставка, присвячена 75-м роковинам депортації українців із Лемківщини, Надсяння, Холмщини, Південного Підляшшя, Любачівщини, Західної Бойківщини у 1944–1951 рр. В експозиції представлені документи із фондів Держархіву Сумської обл., ЦДАВО України, ЦДАГО України.

До роковин початку примусового виселення українців із Польщі у рубриці «Статті» розміщена стаття під назвою «Депортація, а не добровільна евакуація».

13 вересня 2019 року

Відділом формування НАФ та діловодства архіву для працівників діловодних служб та архівних підрозділів обласних організацій списку № 1 – джерел формування НАФ проведено семінар на тему: «Проблемні питання в проведенні науково-технічного опрацювання документів і складанні описів справ установ». У ході семінару учасники поділилися власними досягненнями з питань науково-технічного опрацювання документів постійного зберігання та кадрових питань (особового складу), отримали методичну допомогу та практичні навички з підшивання особових справ звільнених працівників. Семінар завершився цікавою екскурсією до архівосховища.

У Державному архіві Тернопільської області

11 липня 2019 року

Головна спеціалістка О. Волинець взяла участь у тренінгу на тему: «Правові та практичні аспекти доступу до публічної інформації та захисту персональних даних», що проходив у Тернопільському регіональному центрі перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ та організацій.

Приміщення колишнього монастиря, які були у користуванні обласного архіву, остаточно перейшли у користування Тернопільсько-Зборівської архиєпархії УГКЦ. В. о. голови Тернопільської облдержадміністрації І. Крисак разом із архієпископом і митрополитом Тернопільсько-Зборівським Василієм (Семенюком) оглянув звільнені зали, обговорив можливі перспективи для їхнього використання, а, відтак, передав архієрею ключі. У заході взяли участь працівники держархіву області.

28 липня 2019 року

Працівники архіву взяли участь у святкових заходах з нагоди відзначення в області хрещення Русі-України в Тернополі.

3–4 серпня 2019 року

Працівники архіву взяли участь у 20-му Міжнародному фестивалі лемківської культури «Дзвони Лемківщини» у м. Монастириська Тернопільської області. У рамках заходу відбулося відкриття виїзної банерної виставки «У нашім серці та земля, в яку вросло коріння роду» (до 75-ї річниці початку депортації українців з Лемківщини, Надсяння, Холмщини, Південного Підляшшя, Любачівщини, Західної Бойківщини у 1944–1951 рр.)

23 серпня 2019 року

Відбулося відкриття банерної виставки «Живи у віках, Україно!» (до 28-ї річниці проголошення незалежності України.

23–24 серпня 2019 року

Колектив архіву взяв участь у святкових заходах до Дня Державного Прапора України та 28-ї річниці проголошення незалежності України.

10 вересня 2019 року

У приміщенні архіву відкрито документальну виставку «У нашім серці та земля, в яку виросло коріння роду», приурочену до Дня пам'яті депортованих українців із Лемківщини, Надсяння, Холмщини, Південного Підляшшя, Любачівщини і Західної Бойківщини у 1944–1947 рр.

У Державному архіві Харківської області

3 липня 2019 року

Архівним відділом Чугуївської районної державної адміністрації Харківської області проведено семінар для працівників трудових архівів органів місцевого самоврядування. У семінарі взяли участь представники сільських та селищних рад Чугуївського району.

2 серпня 2019 року

Працівники Архівного відділу Чугуївської районної державної адміністрації Харківської області взяли участь у заходах з нагоди 175-річчя з дня народження художника І. Рєпіна.

Працівники архіву відвідали Художньо-меморіальний музей І. Рєпіна та взяли участь в урочистому покладанні квітів до пам'ятника художнику на території музею-садиби.

22 серпня 2019 року

У приміщенні архіву відкрито виставку документів і матеріалів «До Дня Державного Прапора України та Дня Незалежності України».

23 серпня 2019 року

Співробітники архіву відвідали урочистий концерт, присвячений Дню Державного Прапора України та Дню незалежності України, який відбувся у Великий залі Харківській філармонії.

Того ж дня в урочистій церемонії підняття Державного Прапора України на майдані Конституції разом із керівництвом обласної державної адміністрації, обласної та міської рад, структурними підрозділами Харківської обласної державної адміністрації, військовими, духовенством та громадськістю взяли участь заступник директора Держархіву Харківської обл. Є. Кущ та начальниця відділу інформації, використання документів та документального забезпечення архіву М. Ельксніт.

24 серпня 2019 року

В урочистій церемонії покладання квітів до пам'ятника Незалежності України на майдані Конституції з нагоди Дня незалежності України разом із керівництвом обласної державної адміністрації, обласної та міської рад, структурними підрозділами Харківської обласної державної адміністрації Харківської області, військовими, духовенством та громадськістю взяли участь заступник директора Держархіву Харківської обл. Є. Кущ та начальниця відділу інформації, використання документів та документального забезпечення архіву М. Ельксніт.

5 та 6 вересня 2019 року

У роботі семінару-тренінгу «Співпраця органів державної влади та інститутів громадянського суспільства в процесі формування та реалізації державної, регіональної політики» взяла участь начальниця відділу інформації, використання документів та документального забезпечення архіву М. Ельксніт.

11 вересня 2019 року

У приміщенні архіву відкрито виставку архівних документів, присвячену 155-річчю від дня народження видатного українського поета, публіциста П. Грабовського.

У Державному архіві Херсонської області

Липень 2019 року

Працівниками архіву згідно з планом роботи проведено комплексні перевіряння стану діловодства, роботи експертної комісії і збереженості документів Публічного акціонерного товариства «Херсонський завод «Судмаш», Херсонської обласної організації Товариства Червоного Хреста України, Херсонської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Олеся Гончара. У ході перевіряння вивчено основні напрями діяльності, що охоплюють питання організації діловодства, забезпечення збереженості документів та роботи експертних комісій установ, надано консультації з дотримання вимог інструкції з діловодства і правил організації діловодства та архівного зберігання документів, планування роботи архіву та ЕК, організації перевіряння

наявності і стану справ та оформлення його результатів, рекомендації щодо усунення виявлених недоліків.

22-26 липня 2019 року

Згідно з планом роботи Херсонської обласної державної адміністрації групою фахівців архіву проведено комплексну перевірку стану архівної справи в Іванівському районі, під час якої обстежено роботу архівного сектору районної державної адміністрації, районного суду, трудового архіву району.

За підсумками перевірки відбулася зустріч керівниці групи, заступниці директора держархіву області – начальниці організаційно-аналітичного відділу Г. Проценко з головою Іванівської районної ради Л. Павленко, на якій обговорено актуальні питання забезпечення збереженості документів із кадрових питань (особового складу) ліквідованих підприємств, установ та організацій у процесі впровадження адміністративно-територіальної реформи в Україні.

19 серпня 2019 року

Відбулося чергове засідання ЕПК архіву, на якому обговорювалися зауваження і недоліки, виявлені у ході комплексної перевірки стану архівної справи в архіві робочою групою Укрдержархіву, щодо оформлення протоколів, детального висвітлення процесу обговорення питань на засіданнях ЕПК.

Розглядалися доповідні записки про внесення змін до списків установ-джерел формування НАФ у зоні комплектування держархіву області – перенесення музеїв та бібліотек зі списку № 1 до списку № 2; перейменування Державного підприємства «Херсонський завод суднового обладнання та суднової арматури» в публічне акціонерне товариство «Херсонський завод «Судмаш»; виключення зі списку № 1 Херсонської дирекції АТ Укрпошта, що перетворена в філію без статусу юридичної особи; доповідна записка про склад і зміст документів Т. Лебідь – народного вчителя України; інструкція з діловодства і документування управлінської інформації в електронній формі та організації роботи з електронними документами в діловодстві Херсонської обласної державної адміністрації, удосконалена з урахуванням змін, внесених згідно з Постановами Кабінету Міністрів України № 992 від 07.11.2018, № 375 від 17.04.2019; описи справ постійного зберігання, з кадрових питань (особового складу), акти про вилучення для знищення документів, не включених до складу НАФ; положення про архів, номенклатури справ підприємств, установ і організацій у зоні комплектування держархіву області, архівних відділів і секторів райдержадміністрацій, міськрад.

21 серпня 2019 року

До Дня незалежності України у приміщенні архіву відкрито виставку архівних документів із фондів держархіву області та центральних державних архівів України. На виставці представлено документи органів державної влади та органів місцевого самоврядування, місцевих засобів масової інформації, політичних партій та громадських об'єднань, воїнів АТО, громадських діячів, фотохудожників. У документах 1989–1991 рр. висвітлено боротьбу за суверенізацію України, розвиток її мови та культури; у документах за серпень-грудень 1991 р. відображено події декомунізації, підняття над обласною радою синьо-жовтого прапора, участь у Всеукраїнському референдумі щодо підтримки Декларації про державний суверенітет України тощо. Особливе заці-

кавлення викликали представлені на виставці тексти радіопередач обласного радіо, публікації у херсонських газетах, опитування кореспондентами місцевих жителів. У документах 1992–2017 рр. висвітлено окремі загальнодержавні та місцеві події – складові формування незалежності України.

22 серпня 2019 року

Відбулося засідання колегії архіву, на якому обговорено стан архівної справи в Іванівському районі, підсумки роботи архівних установ області за перше півріччя 2019 р., стан підготовки архівних установ до роботи в осінньо-зимовий період, стан роботи із зверненнями громадян, співпрацю зі ЗМІ.

4–5 вересня 2019 року

Згідно з планом роботи Херсонської обласної державної адміністрації групою фахівців архіву проведено комплексну перевірку стану архівної справи у Каховському районі, під час якої обстежено роботу архівного сектору районної державної адміністрації. Актуальні питання архівної справи в районі обговорено з керівницею апарату районної державної адміністрації Т. Васильєвою.

У Державному архіві Чернігівської області

26 липня 2019 року

Розпочато експонування фотодокументальної виставки «Храми землі Чернігівської». Теле- та радіожурналістами філії НТКУ «Чернігівська регіональна дирекція», представниками ЗАТ Дитинець ТРК підготовлено сюжети й знято фоторяд для розміщення у випусках новин.

6 серпня 2019 року

Розпочато експонування фотодокументальної виставки «До 200-річчя від дня народження Пантелеймона Олександровича Куліша (1819–1897)». Теле- та радіожурналістами філії НТКУ «Чернігівська регіональна дирекція», представниками ЗАТ Дитинець ТРК підготовлено сюжети й знято фоторяд для розміщення у випусках новин.

22 серпня 2019 року

Відкрито фотодокументальну виставку, присвячену 28-й річниці незалежності України. Теле- та радіожурналісти філії НТКУ «Чернігівська регіональна дирекція», ТРА «Новий Чернігів», ЗАТ Дитинець ТРК підготували сюжети й зняли фоторяд для розміщення у випусках новин.

9 вересня 2019 року

Розпочато експонування фотодокументальної виставки, присвяченої 125-й річниці від дня народження О. Довженка, – «Співець зачарованої Десни». Теле- та радіожурналісти філії НТКУ «Чернігівська регіональна дирекція», ТРА «Новий Чернігів», ЗАТ Дитинець ТРК підготували сюжети й зняли фоторяд для розміщення у випусках новин.

20 вересня 2019 року

Розпочалося експонування фотодокументальної виставки, присвяченої 76-й річниці вигнання нацистських окупантів із Чернігівщини.

Офіційне, науково-практичне видання

Редактор *Володимир Янішевський*
Літературне редагування *Ганни Волкотруб*
Коректор *Микола Дзьобак*
Переклад англійською мовою *Ольги Фрасинюк*
Художньо-технічний редактор *Тетяна Остапенко*
Оригінал-макет *Ізоліни Селезньової*

Здано до набору 09.09.2019. Підписано до друку 02.10.2019. Формат паперу 70×108/16.
Офсетний друк. Умовн. друк. арк. 21,18. Умовн. фарбо-відб. 50,75. Обл.-вид. арк. 17,17.
Наклад 103 примірники. Зам. 167.

"Архіви України", № 3, 2019. Науково-практичний журнал. Видається з 1947 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
КВ 23646-13486 ПР від 17.12.2018 р.

Журнал "Архіви України" включений до Переліку
наукових фахових видань України
(наказ Міністерства освіти і науки України № 793 від 4 липня 2014 р.)

Адреса редакції:
03110, Київ-110, вул. Солом'янська, 24.
ДЦЗД НАФ 03110, Київ-110, вул. Солом'янська, 24.